

U-LEAD
З ЄВРОПОЮ

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДОЛАННЯ
В ГРОМАДАХ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ ВИКЛИКІВ
У НАДАННІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ,
ЩО ВИНИКЛИ ЧЕРЕЗ COVID-19

Аналітичний звіт по результатм дослідження впливу пандемії COVID-19 на забезпечення доступу до освітніх послуг на рівні громад, висвітлює виклики, що постали перед громадами та всіма учасниками освітнього процесу у забезпеченні якісної освіти для дітей шкільного віку. Також в документі представлені успішні приклади подолання викликів, а також запропоновані рекомендації для покращення організації освітнього процесу під час карантинних заходів, що передбачають перехід на змішане або віддалене навчання із застосуванням дистанційних технологій.

АВТОРИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гульбаршин Чепурко, д.с.н., завідувач відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України, провідний експерт Центру соціальних експертиз ім. Юрія Саєнко

Лідія Гладченко, к.е.н., доцент кафедри фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, провідний експерт ГО “Клуб економістів”

НАД ВИДАННЯМ ПРАЦЮВАЛИ

Ірина Нагорна, радниця з питань реформування освіти, «U-LEAD з Європою»

Оксана Писана, редактор

Богдана Фоміна, дизайнер

Ця публікація була підготовлена за підтримки Європейського Союзу і його держав-членів Німеччини, Швеції, Польщі, Данії, Естонії та Словенії. Зміст цієї публікації є виключною відповідальністю її авторів та не може жодним чином сприйматися як такий, що відображає погляди Програми «U-LEAD з Європою», уряду України, Європейського Союзу і його держав-членів Німеччини, Швеції, Польщі, Данії, Естонії та Словенії. Усі права захищені. Жодна частина публікації не може бути відтворена, перекладена, адаптована, збережена в пошуковій системі або передана будь-якою формою або будь-якими засобами без попереднього дозволу від Програми «U-LEAD з Європою».

АБРЕВІАТУРИ

АР Крим – Автономна республіка Крим

Д/З – домашні завдання

ГО – громадська організація

ГС – громадська спілка

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

КМУ – Кабінет Міністрів України

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

МОН – Міністерство освіти і науки

НУШ – Нова українська школа

ОМС – Органи місцевого самоврядування

ООН – Організація Об'єднаних Націй

П(ПТ)О – Професійна (професійно-технічна) освіта

РЕМ – Районні електричні мережі

СЖО – Складні життєві обставини

ТГ – Територіальна громада

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ	6
ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ ПОСАДОВИХ ОСІБ ТГ/СТАРОСТ, УЧИТЕЛІВ, БАТЬКІВ, ПРЕДСТАВНИКІВ МОН ЩОДО ПОДОЛАННЯ В ГРОМАДАХ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ВИКЛИКІВ У НАДАННІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ, ЩО ВИНИКЛИ ЧЕРЕЗ COVID-19	9
За результатами опитування посадових осіб ТГ щодо подолання органами місцевого самоврядування проблем в освіті, що виникли через COVID-19	9
За результатами опитування вчителів щодо навчання дітей шкільного віку під час пандемії	12
За результатами опитування батьків щодо навчання дітей під час пандемії	14
За результатами глибинних інтерв'ю з представниками МОН щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти, а також реалізації реформи освіти з урахуванням ситуації з COVID-19	18
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	20
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ТА ЗМІШАНОЇ ФОРМ ОСВІТИ, А ТАКОЖ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ ОСВІТИ З УРАХУВАННЯМ СИТУАЦІЇ З COVID-19	25
1.1. Аналіз політики Міністерства освіти і науки щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти	25
1.2. Політика Міністерства освіти і науки щодо реалізації реформи освіти з урахуванням ситуації з COVID-19	34
Джерела	37
РОЗДІЛ 2. ПОДОЛАННЯ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПРОБЛЕМ В ОСВІТІ, ЩО ВИНИКЛИ ЧЕРЕЗ COVID-19	39
2.1. Соціально-демографічна характеристика респондентів	39
2.2. Рівень забезпеченості закладів освіти технічними засобами	41
2.3. Організація дистанційного навчання	50

2.4. Фінансування сфери освіти в ТГ	52
2.5. Комунікація між школою, батьками та керівництвом ТГ	55
2.6. Практика вирішення питань організації навчання	58
Висновки до розділу 2	61
РОЗДІЛ 3. НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ (результати опитування вчителів)	64
3.1. Соціально-демографічна характеристика респондентів	64
3.2. Організація навчання та дистанційного навчання під час карантину.....	65
3.3. Труднощі організації навчання та дистанційного навчання під час карантину.....	72
3.4. Комунікація між школою, батьками та керівництвом ТГ	75
3.5. Практика вирішення питань організації навчання	76
Висновки до розділу 3	81
РОЗДІЛ 4. НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ (результати опитування батьків).....	83
4.1. Соціально-демографічна характеристика респондентів – батьків дітей шкільного віку	83
4.2. Організація навчання та дистанційного навчання під час карантину.....	85
4.3. Труднощі організації навчання та дистанційного навчання під час карантину.....	92
4.4. Комунікація між школою, батьками та керівництвом ТГ	95
4.5. Практики вирішення питань організації навчання під час карантину.....	97
4.6. Рекомендації батьків щодо покращення якості навчання та організації навчального процесу під час карантину	101
Висновки до розділу 4.....	106
РОЗДІЛ 5. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ТА ЗМІШАНОЇ ФОРМ ОСВІТИ, А ТАКОЖ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ ОСВІТИ З УРАХУВАННЯМ СИТУАЦІЇ З COVID-19 (за результатами глибоких інтерв'ю з представниками МОН).....	110
Висновки до розділу 5	115
РОЗДІЛ 6. ІСТОРІЇ УСПІХУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ У ТГ В УМОВАХ COVID-19.....	118
РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	124

РЕЗЮМЕ

Дослідження щодо подолання в громадах органами місцевого самоврядування викликів у наданні освітніх послуг, що виникли через COVID-19, було проведено у грудні 2020 – квітні 2021 року. Основною метою дослідження було вивчення процесу організації освіти в умовах пандемії COVID-19 у сільських і селищних ТГ, виявлення складнощів та успішних практик відповіді на виклики, що постали перед органами управління освітою в ТГ.

Основні завдання:

- аналіз досвіду територіальних громад і кращих прикладів з організації та надання освітніх послуг під час карантинних заходів;
- аналіз політики Міністерства освіти і науки щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти, а також реалізації реформи освіти з урахуванням ситуації з COVID-19;
- розроблення рекомендацій щодо забезпечення надання якісних освітніх послуг у територіальних громадах, особливо для малозабезпеченого населення у віддалених населених пунктах.

Полевий етап дослідження проводився з січня по лютий 2021 року в 5 областях України – Вінницькій, Дніпропетровській, Херсонській, Чернігівській і Чернівецькій, та охоплював 22 райони і 54 населені пункти, що входять до складу 31 територіальної громади. Загалом було опитано 150 респондентів.

Досягнення мети дослідження здійснювалося шляхом використання методу триангуляції, що містив: 1) кабінетне дослідження, 2) кількісне дослідження (опитування чотирьох цільових груп), 3) якісне дослідження (глибинні інтерв'ю з ключовими інформантами). Таким чином було проведено опитування методом напівструктурованого інтерв'ю 150 респондентів (30 посадовців ТГ, які відповідають за сферу освіти; 30 старост сіл; 30 вчителів і 60 батьків) і 5 глибинних інтерв'ю з ключовими інформантами – представниками МОН. Додатково проведено аналіз чинного законодавства з питань забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти, а також реалізації реформи освіти з урахуванням ситуації з COVID-19 і представлено 5 прикладів успішної практики подолання в громадах органами місцевого самоврядування викликів у наданні освітніх послуг, що виникли через COVID-19, які згодом можуть бути поширені. Застосування методу триангуляції підтвердило достовірність отриманих результатів.

Дослідження думки посадових осіб громад дало можливість визначити їхні оцінки рівня забезпеченості закладів освіти в контексті організації навчання під час карантину.

Так, у громадах виникли складнощі з забезпеченням учнів і вчителів комп'ютерною технікою та доступом до інтернету, що необхідні для дистанційного навчання, використання електронних навчальних матеріалів і роботи на освітніх платформах. Територіальні громади мають проблеми із забезпеченням рівного доступу до освіти дітей із родин зі СЖО через їхню незабезпеченість технікою та інтернетом, про що зазначили 82%, або 49 опитаних посадових осіб, а також дітей з особливими потребами, які не мають можливості отримувати освітні послуги дистанційно, на що вказали 52%, або 31 посадовець.

Ці результати також були підтверджені в опитуваннях вчителів і батьків. Найактуальнішими проблемами, перед якими постали вчителі та батьки під час організації навчання дітей у період карантину, виявилися: **(1) погана якість інтернету та мобільного зв'язку, особливо у віддалених селах; (2) відсутність або застарілість комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення як у школах, так і в учнів; (3) відсутність у дітей вміння вчитися самостійно.** Крім того, особливий акцент учителі зробили на недостатній відповідальності, ігноруванні навчальних питань батьками, а також на ненормованому робочому дні вчителів, їх перевантаженні, потребі підвищити свою цифрову грамотність. Із цих питань учителі зверталися по допомогу під час карантину, насамперед до керівництва своєї школи. Водночас **батьки зазначали недостатній контроль за виконанням завдань із боку вчителів.**

Зміна форми навчання під час карантину позначилася на навчальних результатах учнів: за період карантину та використання дистанційної/змішаної форми навчання рівень знань учнів погіршився, вважають 50% учителів і 70% батьків; що він залишився незмінним, вважають 40% вчителів і значно менше (28,3%) батьків; і лише 10%, або троє вчителів і один батько зазначили покращення рівня знань учнів.

Успішні практики громад базуються на поєднанні лідерства влади, ініціативи вчителів, відповідальності батьків і консолідації їхніх спільних зусиль. Зокрема, місцева влада/відділи освіти вирішували проблеми наявності та якості інтернету і мобільного зв'язку, намагалися покращити забезпечення гаджетами учасників освітнього процесу, допомагали сім'ям із СЖО, надавали інформаційно-консультативну підтримку; **вчителі** шукали свої підходи до роботи з урахуванням особливостей сільської місцевості, здобували нові навички та вчилися працювати дистанційно, підвищували свою кваліфікацію, широко застосовували індивідуальний підхід у підтримці учнів, які не мали можливості працювати дистанційно; **батьки** купували гаджети для дистанційного навчання,

по можливості допомагали дітям у навчанні, підтримували дітей з інших родин, вчилися дистанційно комунікувати. До них долучалися місцевий бізнес, спонсори, волонтери.

Результати дослідження продемонстрували, що успіх організації навчального процесу в умовах карантину залежить від активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, технічних можливостей та, насамперед, навичок педагогів у сучасних інформаційних і цифрових технологіях.

Отже, дотримання прав в освіті за таких умов потребує системних змін у підходах до її оновлення. Із результатів дослідження очевидно, що органам місцевого самоврядування спільно з органами влади необхідно сприяти пошуку дієвих шляхів забезпечення надання якісних освітніх послуг у територіальних громадах, особливо для віддалених сіл та малозабезпеченого населення, підвищення ефективності освітньої системи, враховувати результати успішних і неуспішних практик під час реформування сфери освіти, ініціювати зміни та готувати спільні управлінські рішення.

ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ ПОСАДОВИХ ОСІБ ТГ/СТАРОСТ, УЧИТЕЛІВ, БАТЬКІВ, ПРЕДСТАВНИКІВ МОН ЩОДО ПОДОЛАННЯ В ГРОМАДАХ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ВИКЛИКІВ У НАДАННІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ, ЩО ВИНИКЛИ ЧЕРЕЗ COVID-19

За результатами опитування **посадових осіб ТГ** щодо подолання органами місцевого самоврядування проблем в освіті, що виникли через COVID-19

1. Дослідження думки посадових осіб громад дало змогу визначити їхні оцінки рівня забезпеченості закладів освіти в контексті організації навчання під час карантину. Так, у громадах виникли складнощі з забезпеченням учнів і вчителів комп'ютерною технікою та доступом до інтернету, що необхідні для дистанційного навчання, використання електронних навчальних матеріалів і роботи на освітніх платформах. Про те, що «всі або майже всі» вчителі мають комп'ютерну техніку і доступ до інтернету, зазначили, відповідно, 53% і 55% респондентів. Для учнів відповідь «усі або майже всі» обрали 13% (забезпеченість комп'ютерами) і 22% (доступ до інтернету) опитаних посадовців. Вищі оцінки доступності інтернету, порівняно з наявністю комп'ютерної техніки, зумовлені тим, що учні користувалися технічними можливостями родичів, сусідів, а також інших учнів.

2. В територіальних громадах виникли складнощі із забезпеченням рівного доступу до освіти дітей із родин із СЖО через їхню незабезпеченість технікою та інтернетом, про що зазначили 82%, або 49 опитаних посадових осіб, а також дітей з особливими потребами, які не мають можливості отримувати освітні послуги дистанційно, на що вказали 52%, або 31 посадовець. Для їх подолання в громадах надається допомога у вигляді матеріального забезпечення, патронату, індивідуального підходу вчителів до учнів із СЖО.

3. На рівні громад найбільші труднощі у сфері організації навчання під час карантину стосувалися саме технічних питань – забезпечення учнів комп'ютерною технікою та доступом до інтернету. Водночас поширеними проблемами є недостатнє вміння та/або небажання учнів вчитися самостійно, і необхідність, у зв'язку з цим, допомоги в навчанні для учнів початкової школи; недостатній час, який приділяють батьки навчанню дітей, і низька відповідальність батьків за навчання дітей.

Заходи, які проводили в громадах для подолання труднощів із навчанням:

- в освітньому процесі: надання завдань у надрукованому вигляді; використання телефонного зв'язку не тільки для звичайної комунікації, але й для надання навчальних завдань учням; використання одного ґаджета кількома учнями;
- в управлінні освітою з боку представників місцевого самоврядування: заміна провайдера інтернет-зв'язку; забезпечення шкіл ґаджетами відповідно до наявних можливостей; матеріальна допомога окремим сім'ям, зокрема надання/придбання ґаджетів.

4. Згідно з оцінками посадових осіб, основними перешкодами ефективного вирішення проблем в організації навчання є: (1) відсутність провайдерів у громадах, що забезпечили б стале та якісне покриття мобільного зв'язку і доступ до інтернету, особливо у віддалених селах, у яких постачальникам цих послуг не вигідно працювати; (2) недостатній рівень фінансового забезпечення на всіх рівнях – громади, школи, родини. Важливою проблемою дистанційного навчання є перевантаженість учнів і перевищення санітарно-епідемічних норм роботи за ґаджетами. Крім того, спостерігається перевантаження вчителів, зумовлене додатковим навантаженням – засвоєнням нових підходів до роботи, опануванням техніки, розробленням занять у новому форматі, пошуком нових методичних матеріалів, регулярним відвідуванням учнів тощо, це потребує додаткового персоналу в школах. Усі ці проблеми громади наразі не можуть самостійно вирішити.

5. Органи місцевого самоврядування надавали підтримку закладам освіти як щодо організації навчання, так і покращення їхнього матеріально-технічного забезпечення, про що зазначили 52%, або 31 респондент. Із них 68%, або 21 посадова особа зазначили, що підтримка надавалася у формі консультативної допомоги, 48%, або 15 осіб повідомили про організацію навчання/перепідготовки вчителів для удосконалення їхніх професійних якостей, відповідно до нових вимог, про матеріальну та фінансову підтримку закладів освіти сказала однакова кількість опитаних – 26%, або 8 осіб. Громади переважно надавали інформаційно-

консультативну підтримку, налагодили контроль із боку сільського голови, оплачували послуги пошти, проводили інтернет чи підвищували його якість, забезпечили комп'ютерною технікою окремих учителів та учнів. Важливо, що допомогу надавали не тільки місцеві бюджети та відділи освіти, але й місцевий бізнес, спонсори, батьки дітей із забезпечених родин. Підвищення власної кваліфікації вчителі часто здійснювали самостійно.

6. В організації навчання під час карантину застосовувалися очна, дистанційна та змішана форми навчання. Проте безумовну перевагу мала змішана форма, про це стверджують 63%, або 38 представників місцевої влади. Для забезпечення навчання під час очних занять були придбані передусім засоби індивідуального захисту, деякі заняття проводили на вулиці, а окремі предмети викладали дистанційно. Проведення занять у дистанційному форматі відбувалося через онлайн-заняття за допомогою відеоконференцій, шляхом роботи учнів на освітніх платформах, а також завдяки активному використанню месенджерів і соціальних мереж. Як продемонструвало опитування, завдання учням давали переважно телефоном і через месенджери.

7. Опитування показало, що в комунікації між школою/керівництвом територіальної громади та батьками переважали такі способи: через класних керівників, оприлюднення інформації на сайті школи/територіальної громади, контакти через соціальні мережі та групові чати в месенджерах. Провідну роль у комунікації відіграють класні керівники, про що зазначили 73%, або 44 посадовці. Також 53%, або 32 посадові особи повідомили, що, відповідно до умов карантину, для забезпечення комунікації було оновлено сайт місцевої адміністрації.

8. Представники місцевої влади, які брали участь у соціологічному дослідженні, виділили успішні, на їхню думку, приклади вирішення у своїх громадах проблем щодо організації навчання дітей під час карантину. Систематизація цих прикладів дає змогу стверджувати, що **успішні практики громад базуються на поєднанні лідерства влади, ініціативи вчителів, відповідальності батьків і консолідації їхніх спільних зусиль**. Зокрема, місцева **влада/відділи освіти** вирішували проблеми наявності та якості інтернету і мобільного зв'язку, намагалися покращити забезпечення гаджетами учасників освітнього процесу, допомагали сім'ям із СЖО, надавали інформаційно-консультативну підтримку; **вчителі** шукали власні підходи до роботи з урахуванням особливостей сільської місцевості, здобували нові навички та вчилися працювати дистанційно, підвищували свою кваліфікацію, широко застосовували індивідуальний підхід у підтримці учнів, які не мали можливості працювати дистанційно; **батьки** купували гаджети для дистанційного навчання, підтримували дітей з інших родин, вчилися дистанційно комунікувати. До них долучалися місцевий бізнес, спонсори, волонтери.

За результатами опитування вчителів щодо навчання дітей шкільного віку під час пандемії

1. Під час карантину в громадах застосовувалися всі форми навчання, але переважав змішаний формат, про який повідомили 67%, або 20 вчителів. Водночас про проведення дистанційних занять у своїх школах зазначили 97% респондентів, або 29 осіб.

2. Для безпеки очного навчання в громадах були придбані засоби індивідуального захисту, вчителі проводили частину занять на вулиці, а також окремі предмети викладалися дистанційно.

Під час дистанційних занять провідну роль у навчальній комунікації відігравав інтернет: 90% вчителів, або 26 осіб користувалися електронною поштою та месенджерами для надання учням завдань; навчальні заняття в синхронному режимі проводили за допомогою відеоконференцій або месенджерів, відповідно, 66% і 69% вчителів. Проте важливо, що 55% вчителів також змушені були надавати навчальні завдання по телефону, передавати безпосередньо батькам учнів (48% вчителів) або самим учням (31% відповідей) чи в інший спосіб.

3. Можливість застосування дистанційного навчання та його ефективність залежать від наявності комп'ютерної техніки відповідної якості та доступу до стабільного інтернет-зв'язку. Результати опитування показали, що у 83%, або 25 вчителів є і комп'ютер, і смартфон. 90% учителів самі оплатили доступ до інтернету та придбали собі технічні засоби для використання в навчальному процесі. Таким чином, для 90% вчителів технічне забезпечення робочого процесу здійснювалося за власні кошти.

На думку 53% вчителів, або 16 осіб їхні учні мають і комп'ютер, і смартфон; 13% учителів вважають, що їхні учні взагалі не мають цих пристроїв. 77% респондентів відповіли, що гаджети для учнів і доступ до інтернету були оплачені за кошти батьків. Отже, під час карантину і дистанційного навчання не всі учні в громадах мають рівні можливості здобути освіту через незабезпеченість комп'ютерною технікою, іншими гаджетами та доступом до інтернету.

Учителі для надання навчальних завдань та отримання виконаних робіт від учнів використовували насамперед електронну пошту і месенджери, а також робили це під час онлайн-комунікації. Проте важливо наголосити: 63% респондентів зазначили, що перевірка завдань відбувалася в процесі спілкування з учнями телефоном.

4. Зміна форми навчання під час карантину позначилася на навчальних результатах учнів: 50%, або 15 вчителів вважають, що за період карантину та застосування дистанційної/змішаної форми навчання рівень знань учнів погіршився, а трохи менше половини (40%, або 12 вчителів) вважають, що він залишився незмінним, і лише 10%, або троє вчителів відзначили покращення рівня знань учнів.

5. Найактуальнішими проблемами, перед якими постали вчителі під час організації навчання дітей у період карантину, виявилися: (1) погана якість інтернету та мобільного зв'язку, особливо у віддалених селах; (2) відсутність або застарілість комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення як у школах, так і в учнів; (3) відсутність у дітей вміння вчитися самостійно.

Отже, основні труднощі в навчальному процесі стосувалися його технічного забезпечення та навичок самостійної роботи і самоорганізації учнів. Крім того, особливий акцент респонденти зробили на недостатній відповідальності та ігноруванні навчальних питань батьками, а також на ненормованому робочому дні вчителів, їх перевантаженні, потребі підвищити свою цифрову грамотність. Із цих питань вчителі зверталися по допомогу під час карантину, насамперед до керівництва своєї школи.

6. Для подолання проблем в організації навчання вчителі сконцентрували увагу на таких основних рекомендаціях:

- щодо технічних аспектів: необхідність вирішення владою питання доступу вчителів та учнів до якісного інтернету, забезпечення якісними технічними засобами для навчання; допомога родинам із СЖО щодо технічних пристроїв та інтернету, догляду за дітьми, їх харчування;
- щодо навчального: покращити фінансування шкіл, забезпечити доступ до якісних освітніх платформ, розробити/адаптувати методики до дистанційного навчання, підвищити цифрову грамотність вчителів, виховувати в учнів навички самостійного навчання, роботи з комп'ютером і користування освітніми платформами;
- щодо батьків учнів: проводити роботу, щоб батьки приділяли достатньо уваги навчанню дітей та дбали про належне технічне забезпечення, а також підвищити комп'ютерну грамотність батьків.

7. Вчителі, які брали участь в опитуванні, навели успішні, на їхню думку, приклади вирішення в їхніх громадах питань стосовно організації навчання дітей під час карантину. Основні з них:

- покращення технічного забезпечення (виділення коштів для підключення до інтернету, закупки ноутбуків, доступу до інтернету сімей із СЖО);
- вдосконалення навчального процесу (мотивування учнів до самостійної роботи, якісного та своєчасного виконання завдань, індивідуальний підхід вчителів до родин, які не мають можливості дистанційного навчання дітей, самостійне підвищення кваліфікації та добір ефективних методів онлайн-навчання, забезпечення власного домену та використання освітніх онлайн-платформ);
- налагодження комунікації з батьками для підтримки навчання їхніх дітей.

За результатами опитування батьків щодо навчання дітей під час пандемії

Карантин та організація дистанційного навчання загострили всі проблеми, про які в більшості випадків знали вчителі та управлінці. Зараз із ними обізнані й батьки.

1. Результати дослідження продемонстрували, що діти продовжили навчання під час карантину. Водночас основною формою навчання, яка найчастіше використовувалася під час карантину в селищах і селах, де проводили опитування, виявилася змішана (періодичне відвідування школи, періодичне використання технологій дистанційного навчання), про це заявила більшість – 56,7%, або 34 опитані батьки. Про використання технологій дистанційного навчання заявили 36,7%, або 22 респонденти. І лише 6,7%, або четверо батьків вказали на використання очного навчання в приміщенні школи повний тиждень або кілька днів на тиждень.

2. Вимушений перехід на змішане/дистанційне навчання виявив проблеми із забезпеченням права на якісну освіту: організаційні, навчальні, психоемоційні, технічні. Серед найактуальніших проблем, перед якими постали батьки під час організації навчання дітей у період карантину, зокрема, відсутність чи застарілість комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення – 48,3% (або 29 осіб), відсутність у дітей вміння навчатися самостійно – 48,3% (або 29 осіб), погана якість інтернет – та/або мобільного підключення – 46,7% (або 28 осіб), недостатній контроль за виконанням завдань – 23,3% (14 осіб). Трохи менше – 21,7% (13 осіб) опитаних – вказали на недостатній рівень використання ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) і лише 6,7% батьків (або 4 особи) – на відсутність контролю за виконанням завдань.

3. Однією з найважливіших проблем була відсутність підготовки до такого освітнього процесу батьків, зокрема тих, у кого обмежені власні знання та ресурси. Адже часто саме батькам, зокрема матерям, доводилося долучатися до організації навчального процесу школярів, роз'яснюючи поточний навчальний матеріал. Водночас батьки, які продовжували ходити на роботу, були вимушені залишати дітей без нагляду. А це додаткові ризики не лише для успішного домашнього навчання, але й для дітей у той час, у який до карантину вони перебували під контролем учителів.

4. Більшість учителів має зворотній зв'язок і комунікує з учнями з метою перевірки виконаних завдань: вони спілкуються онлайн, телефоном, учні надсилають їм виконані завдання на електронну пошту чи Viber, а також під час особистої зустрічі. За результатами дослідження найпоширенішим способом перевірки виконаних завдань стало надсилання готових робіт вчителю на електронну пошту чи Viber, про це зазначила переважна більшість (86,7%, або 52 особи) респондентів. Також більшість батьків назвала такі способи перевірки виконаних

завдань, як онлайн-спілкування із вчителем (65%, або 39 осіб) і спілкування із вчителем телефоном (60%, або 36 осіб). Майже вдвічі менше (35%, або 21 особа) батьків вказали на такий спосіб перевірки, як спілкування із вчителем під час особистої зустрічі. Водночас невеликий відсоток батьків зазначив, що учні передавали виконані домашні завдання через соціальну службу, пошту або з допомогою працівників інших комунальних організацій/підприємств – 5% (або 3 особи), також учні приносили готові завдання до школи – 3,3% (або 2 особи). Жоден із батьків не вказав на те, що оцінка знань відсутня й учні не звітують про виконання завдань.

5. На думку переважної більшості (80%, або 48 осіб) опитаних батьків основним способом оцінювання рівня здобутих знань учнями під час карантину було письмове тестування. На другому місці – написання контрольної роботи (65%, або 39) і на третьому – усні відповіді (58,3%, або 35). Відповіді вчителів на це запитання мають трохи інший розподіл (відповідно, 83%; 63,3%; 66,7%), хоча письмове тестування залишилося в пріоритеті. Також були поодинокі випадки, коли не проводилось оцінювання дітей на інклюзивному навчанні.

6. Запровадження карантину та дистанційного навчання негативно позначилося і на малозабезпечених родинах, чії діти отримували безкоштовне харчування в школах, а їхнє перебування вдома під час дистанційного навчання створило додаткове фінансове навантаження на їхніх батьків.

7. З точки зору батьків, відбулось погіршення рівня знань учнів у закладах освіти в селищних і сільських ТГ, де проводили опитування. Згідно з оцінкою більшості (70%, або 42) опитаних батьків, рівень знань учнів погіршився. 28,3%, або 17 осіб вважають, що він залишився без змін. І лише один батько заявив, що він покращився. Основні зусилля вчителів, батьків були спрямовані насамперед не на дотримання якості навчання, а на подолання організаційних, технічних, навчальних, психоемоційних труднощів задля того, щоб учні мали доступ до дистанційного навчання під час карантину.

8. По допомогу з питань організації навчання дітей під час карантину зверталися 21,7%, або 13 опитаних батьків. Основні питання, з якими батьки дітей шкільного віку зверталися до різних учасників освітнього процесу (до керівництва школи, вчителів, класних керівників), – це, по-перше, питання технічного забезпечення навчання: відсутність доступу до інтернету; відсутність техніки (комп'ютери, смартфони). По-друге, це питання неможливості залишити дитину вдома без нагляду на період дистанційного навчання. І по-третє, відсутність у дітей навичок користування комп'ютером, смартфоном і відсутність навичок користування комп'ютером, смартфоном у батьків.

9. Успішні практики вирішення питань стосовно організації навчання дітей під час карантину можна поділити на п'ять груп: які вирішувалися самостійно батьками (забезпечення комп'ютером, смартфоном, об'єднання з іншими батьками

для набуття знань щодо навчальних програм тощо); з допомогою вчителів (навчання користуватися ґаджетами, передача друкованих домашніх завдань, допомога в навчанні тощо); з допомогою сусідів (допомога з встановленням і користуванням програмами для навчання, допомога з контролем за навчанням дітей тощо); з допомогою самих дітей (старші діти допомагали в навчанні молодшим, контролювали їх) і з допомогою органів місцевого самоврядування (заміна старих дротів на нові, проведення бездротового інтернету).

10. Основні рекомендації батьків щодо покращення якості навчання та організації навчального процесу під час карантину для учасників освітнього процесу стосуються:

- **для керівництва територіальної громади:** вивчення проблем мешканців територіальної громади; проведення обліку родин зі СЖО для надання допомоги таким сім'ям; оновлення матеріально-технічної бази закладів освіти; налагодження комунікації з керівництвом школи, вчителями, батьками школярів; необхідність зробити навчання доступним для всіх дітей;
- **для керівництва школи:** максимальної підтримки вчителів, забезпечення їх потужними комп'ютерами та якісним інтернетом; забезпечення дітей відповідним комп'ютерним обладнанням; заохочення дітей до навчання; організації чіткого розкладу занять;
- **для вчителів:** більш доступного пояснення навчального матеріалу учням; навчання дітей бути самостійними та відповідальними, врахування потреб усіх учнів; зменшення навантаження на учнів під час карантину;
- **для інших батьків:** висвітлення проблем і комунікації з керівництвом школи; налаштування дітей на самоорганізацію під час дистанційного навчання; допомоги вчителям у навчанні дітей і прохань бути більш терплячими; об'єднання з іншими батьками та пошуку можливості вирішення проблем; допомоги дитині в організації навчального процесу, складенні розкладу та контролю над процесом навчання.

Як бачимо, більшість шкіл, вчителів, батьків у селищних і сільських ТГ прийняли цей виклик карантину і знайшли різноманітні варіанти, щоб діти продовжили навчання. Отже, ефективність такого навчання залежить від спільних зусиль вчителів, батьків та учнів, матеріального стану їхніх сімей. Адже під час організації дистанційного навчання вчитель мусить враховувати наявність в учнів техніки для навчання та якісного інтернету. Обладнання та інтернет, відповідно, мають бути і у вчителя. Від батьків також залежить організація та успішність навчання дітей вдома. Адже має значення наявність окремої кімнати для занять і комп'ютерного обладнання для навчання, допомога вчителя та батьків у разі виникнення труднощів і багато іншого.

Отже, результати дослідження продемонстрували, що успіх організації навчального процесу в умовах карантину залежить від активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, технічних можливостей і, насамперед, обізнаності педагогів із сучасними інформаційними та цифровими технологіями.

Під час карантину місцева влада у відповідь на звернення батьків і вчителів вживала заходів, спрямованих на подолання проблем у сфері організації навчання дітей:

- за рахунок коштів громади було проведено інтернет та оплачувався інтернет-зв'язок, а також було встановлене необхідне обладнання для його роботи, придбані ноутбуки та смартфони;
- місцева влада активізувала роботу з провайдерами мобільного зв'язку та інтернету для забезпечення якісних послуг у своїх громадах;
- був організований постійний зв'язок, надавалися роз'яснення та здійснювалася координація між класними керівниками, батьками та учнями з питань навчання;
- для підтримки сімей, які не мають доступу до інтернету, були створені спеціальні поштові скриньки, де можна залишати домашні завдання, було організовано надсилання завдань поштою, відбувалися телефонні консультації щодо домашніх завдань;
- дітям із сімей із СЖО було організовано додаткове харчування під час карантину;
- залучалася спонсорська допомога для вирішення питань, із якими зверталися вчителі та батьки щодо забезпечення навчання дітей.

За результатами глибинних інтерв'ю з представниками МОН щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти, а також реалізації реформи освіти з урахуванням ситуації з COVID-19

1. Процес налагодження управління освітою в громадах триває, отже, співпраця МОН з органами управління освітою місцевих громад сьогодні, на думку самих експертів, є дуже фрагментарною.

2. Зони відповідальності сторін у сфері освіти (МОН, органи місцевого самоврядування, керівники/власники шкіл тощо), можуть частково перетинатися або не охоплювати необхідних напрямів.

3. Є складнощі з чіткістю розуміння, хто за який напрям і в якій мірі відповідає у МОН і державних організаціях, що належать до сфери управління МОН (Український інститут розвитку освіти, Інститут модернізації змісту освіти, Державна служба якості освіти України). Методична допомога з боку МОН та інших державних структур надається зі запізненням, а розв'язання питань не тільки матеріального забезпечення, а й організації освіти повністю покладається на керівників шкіл і місцеву владу. Показовим водночас є вибір експертами серед запропонованих варіантів актуальних проблем у сфері шкільної освіти в територіальних громадах та найбільш актуальних напрямів удосконалення освіти під час карантину – на початку опитування експерти майже однотайно визнали найважливішими організаційно-комунікаційні проблеми, а наприкінці більшість надала перевагу проблемі оновлення матеріально-технічної бази як найважливішому на цей час напрямку удосконалення освіти під час карантину.

4. На жаль, не були озвучені приклади вдалого співробітництва МОН і місцевих громад (покрокова інструкція, презентація з наочними прикладами були б дуже корисні для багатьох громад).

5. Аналізуючи відповіді експертів на запропоновані запитання, можна зробити висновок, що є складнощі з формуванням загальної та збалансованої концепції, з огляду на тенденції поширення коронавірусної хвороби COVID-19. На сьогодні наявні точкові/окремі реакції на певні наслідки коронавірусу, зокрема нормативні документи: «Щодо організованого завершення 2019/2020 навчального року та зарахування до закладів загальної середньої освіти», «Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти», «Методичні рекомендації «Організація дистанційного навчання в школі» тощо.

Пандемія стала тим стимулом, що прискорив діджиталізацію українського суспільства і спричинив неминучість впровадження інформаційних технологій практично в усі сфери життя: онлайн-спілкування, віддалена робота, необхідність масової зміни освітніх практик тощо.

Більшість рекомендацій МОН до початку нового навчального року стосувалася тільки санітарно-гігієнічних норм і дотримання умов, встановлених карантинними зонами, що ґрунтуються на Постанові головного санітарного лікаря «Про затвердження проти епідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)»¹. Методичних рекомендацій МОН не запропонувало, а відповідальність за організацію та форму дистанційного навчання переклало на педагогічну раду кожної окремої школи. При цьому органами влади багатьох країн потрібні ініціативи та онлайн-ресурси для дистанційної освіти були запроваджені ще у березні-червні 2020 року².

Важко перерахувати всі ті проблеми, перед якими не постали б освітяни у процесі організації дистанційного навчання. Результати проведених у межах цього дослідження опитувань посадових осіб ТГ, учителів, батьків дали можливість визначити перелік основних проблем, пов'язаних із переходом на дистанційне або змішане навчання. Серед них: труднощі з матеріально-технічним забезпеченням шкіл – низька швидкість інтернет-зв'язку або його відсутність; відсутність стандартизованої онлайн-платформи для дистанційного навчання; відсутність у багатьох учителів та учнів сучасних мобільних пристроїв, комп'ютерів та інших гаджетів (для організації та проведення занять) тощо; труднощі в організаційно-технічних питаннях налагодження освітнього процесу – онлайн-трансляції та комунікація через різні платформи; ненормований робочий день вчителів тощо; труднощі з психолого-педагогічним і методичним супроводом – відсутність досвіду такого навчання як у вчителів, так і в учнів; недостатній рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) як учителів, так і батьків тощо.

Серед позитивних наслідків онлайн-освіти 2020 року можна виокремити отримання (в багатьох родинах вимушене) інформаційно-комунікаційних компетенцій. Це допоможе подоланню проблеми цифрового розриву між поколіннями – багато немолодих людей (і навіть частка людей середнього віку) не володіють на сучасному рівні комп'ютерами, ноутбуками та планшетами. Значна кількість людей, які недостатньо обізнані з електронними гаджетами, донедавна вкрай скептично сприймали ідею купівлі товарів і послуг через інтернет, оплати комунальних рахунків, користування онлайн-сервісами Пенсійного фонду тощо. Утім, якість інтернету неоднакова по країні, досі є немало населених пунктів, у яких інтернет-зв'язок відсутній або нестабільний, навіть якщо домогосподарство забезпечене комп'ютером або смартфоном.

1 Про затвердження проти епідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) [Електронний ресурс] // Міністерство охорони здоров'я України: [офіційний вебпортал]. – Режим доступу: www.moz.gov.ua.

2 How countries are using edtech (including online learning, radio, television, texting) to support access to remote learning during the COVID-19 pandemic [Електронний ресурс] // THE WORLD BANK: [офіційний вебпортал]. – Режим доступу до ресурсу: www.worldbank.org/en/topic/edutech/brief/how-countries-are-using-edtech-to-support-remote-learning-during-the-covid-19-pandemic.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Опис проблеми

Із 12 березня 2020 року в Україні запроваджено карантин, під час якого заклади загальної середньої освіти були змушені або зачинитися, або перейти на дистанційну чи змішану форми навчання. Отже, карантин став викликом для освітньої системи.

За результатами проведених в Україні досліджень уже можна визначити перелік основних проблем, пов'язаних із переходом на дистанційне або змішане навчання. Серед них – цифрова нерівність (не в усіх удома є доступ до техніки та Мережі), неоднакові можливості батьків допомагати з навчанням, неготовність учителів до проведення занять за новим форматом, недостатній рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями як вчителів, так і батьків, а ще загальна невідповідність до використання технологій дистанційного навчання. А також – втрата доступу до харчування дітей із бідних родин, які отримували безкоштовні обіди в школі. Дистанційне навчання (використання технологій дистанційного навчання, далі – дистанційна форма) є важкодоступним для багатьох сімей і недоступним для деяких особливо малозабезпечених, тим більше в сільській місцевості. Проблеми ускладнюються через відсутність підключення до інтернету в школах, технічного обладнання вдома в учнів і серед вчителів.

За таких умов важливо отримати відповіді на запитання:

- ? Чи забезпечено право дітей на освіту під час карантину в територіальних громадах, зокрема в сільській місцевості?
- ? Яким чином, як саме організоване дистанційне, змішане навчання?
- ? Які проблеми непокоять батьків, учителів, голів територіальних громад, старост щодо забезпечення права учнів на освіту та як вони вирішуються на рівні громад?
- ? Як налагоджений комунікаційний зв'язок «батьки – вчителі – органи управління освітою – керівники громад тощо»?
- ? Як організувати дистанційне навчання дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, особливо у віддалених селах, що не охоплені інтернетом?

? Чи є успішний досвід розв'язання проблем із доступом до освіти в територіальних громадах?

Отже, карантин виявив масив проблем в українській шкільній освіті. Проте такий кризовий момент – також час для змін.

Мета дослідження – вивчення процесу організації освіти в умовах пандемії COVID-19 у сільських і селищних ТГ, виявлення складнощів та успішних практик відповіді на виклики, що постали перед органами управління освітою в ТГ.

Основні завдання:

- аналіз досвіду територіальних громад і кращих прикладів з організації та надання освітніх послуг під час карантинних заходів;
- аналіз політики Міністерства освіти і науки щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти, а також реалізації реформи освіти з урахуванням ситуації з COVID-19;
- розроблення рекомендацій щодо забезпечення надання якісних освітніх послуг у територіальних громадах, особливо для малозабезпеченого населення у віддалених населених пунктах.

Дизайн вибірки

Метод – телефонні інтерв'ю (напівструктуровані). Окрім телефону, могли бути застосовані онлайн-інтерв'ю у Zoom чи Skype.

Побудова вибірки:

Вибірка комбінована, багатоступенева. На першому етапі була проведена стратифікація за 5 регіонами України (окрім тимчасово непідконтрольних територій частини Донецької та Луганської областей, окупованої АР Крим), а саме:

- Захід (Волинська обл., Закарпатська обл., Івано-Франківська обл., Львівська обл., Рівненська обл., Тернопільська обл., Хмельницька обл., Чернівецька обл.)
- Схід (Дніпропетровська обл., Донецька обл., Луганська обл., Харківська обл.)
- Центр (Вінницька обл., Кіровоградська обл., Полтавська обл.)
- Північ (Житомирська обл., Київська обл., Сумська обл., Чернігівська обл., Черкаська обл.)
- Південь (Запорізька обл., Миколаївська обл., Одеська обл., Херсонська обл.)

Відібрано по одній області, що репрезентують регіон: Чернівецька, Дніпропетровська, Вінницька, Чернігівська та Херсонська.

На другому етапі наявні селищні та сільські ТГ у кожному з регіонів були розділені на три групи, залежно від віддаленості від обласного центру:

Близькі – від 10 до 50 км;

Середньовіддалені – від 50 до 100 км;

Далекі – більше ніж 100 км.

На наступному етапі випадковим чином були обрані по 2 ТГ із кожної визначеної групи. У результаті в кожному регіоні було відібрано 6 ТГ із різною віддаленістю від обласного центру. Загальна кількість відібраних ТГ – 30 (Таблиця 1).

Відібрані ТГ за групами й областями дослідження

Регіон	Область	Відібрані ТГ за категоріями		
		Близькі (10-50 км)	Середньовіддалені (50-100 км)	Далекі (більше ніж 100 км)
Захід	Чернівецька	Чагорська ТГ Неполоковецька ТГ	Недобоївська ТГ Глибоцька ТГ	Берегометська ТГ Кельменецька ТГ
Схід	Дніпропетровська	Першотравневська ТГ Межівська ТГ	Васильківська ТГ Губинська ТГ	Слобожанська ТГ Піщанська ТГ
Центр	Вінницька	Вороновицька ТГ Лука-Мелешківська ТГ	Брацлавська ТГ Шпиківська ТГ	Мурованокуриловецька ТГ Крижопільська ТГ
Північ	Чернігівська	Куликівська ТГ Іванівська ТГ	Сосницька ТГ Киселівська ТГ	Талалаївська ТГ Варвинська ТГ
Південь	Херсонська	Станіславська ТГ Білозерська ТГ	Каланчацька ТГ Бехтерська ТГ	Кочубеївська ТГ Великолепетиська ТГ

На третьому етапі проводився відбір визначеної кількості респондентів за наявними критеріями для кожної цільової категорії.

Цільові категорії

Цільова категорія (1) – посадовці ТГ, які відповідають за сферу освіти (або безпосередньо голова ТГ). У кожній із шести відібраних у регіоні ТГ був опитаний 1 респондент цієї цільової категорії (див. Таблиця 2).

Цільова категорія (2) – старости сіл (заступники/помічники), що входять до складу ТГ у відібраних областях і віддалені від центрального села/селища громади. У кожній із шести відібраних у регіоні ТГ був опитаний 1 респондент цієї цільової категорії (див. Таблиця 2).

Цільова категорія (3) – вчителі. У кожній із шести відібраних у регіоні ТГ був опитаний 1 респондент цієї цільової категорії (див. Таблиця 2).

Цільова категорія (4) – батьки дітей шкільного віку. У кожній із шести відібраних у регіоні ТГ було опитано 2 респонденти цієї цільової категорії (див. Таблиця 2).

У таблиці нижче наведений загальний розподіл запропонованої вибіркової сукупності.

Таблиця 2

Загальний розподіл запропонованої вибіркової сукупності

Макрорегіон	Захід	Схід	Центр	Північ	Південь	Україна
Цільові категорії	Усього 6 ТГ	Усього 6 ТГ	Усього 6 ТГ	Усього 6 ТГ	Усього 6 ТГ	УСЬОГО
Цільова категорія (1)	6	6	6	6	6	30
Цільова категорія (2)	6	6	6	6	6	30
Цільова категорія (3)	6	6	6	6	6	30
Цільова категорія (4)	12	12	12	12	12	60
УСЬОГО:	30	30	30	30	30	150

Із представниками Міністерства освіти і науки було проведено 5 глибинних інтерв'ю.

Також під час дослідження були відібрано 5 успішних кейсів щодо вирішення проблем забезпечення належного процесу дистанційної освіти в територіальній громаді.

Важливо зазначити, що опитування не було репрезентативним у сенсі соціологічного наукового дослідження. Це орієнтовна модель проблем, перед якими посадовці територіальних громад, учителі, учні та їхні батьки постали під час карантину.

РОЗДІЛ 1.

АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ТА ЗМІШАНОЇ ФОРМ ОСВІТИ, А ТАКОЖ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ ОСВІТИ З УРАХУВАННЯМ СИТУАЦІЇ З COVID-19

1.1. Аналіз політики Міністерства освіти і науки щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти

Аналіз політики Міністерства освіти і науки щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти, а також реалізації реформи освіти з урахуванням ситуації з COVID-19 доцільно розпочати з аналізу основних актів чинного законодавства України, якими регулюються відповідні суспільні відносини.

Відповідно до міжнародно-правових норм ст. 26 Загальної декларації прав людини (1948 р.), право на освіту є одним із основних прав людини.

У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку та прийняття Порядку денного розвитку після 2015 року, на якому було затверджено нові орієнтири розвитку. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей сталого розвитку та 169 завдань.

Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку, започаткувавши інклюзивний процес адаптації Цілей сталого розвитку, зокрема й четвертої цілі, що передбачає «забезпечення всеохопної і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх».

Статтею 53 Конституції України встановлено, що кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Відповідно до ст. 3 та ст. 4 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту містить право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

Статтею 9 зазначеного Закону встановлено, що основними формами здобуття освіти є: інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, **дистанційна**, мережева); індивідуальна (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві); дуальна.

Статтями 10 та 38 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463-IX встановлено, що форми організації освітнього процесу визначаються педагогічною радою закладу освіти в межах часу, передбаченого освітньою програмою, відповідно до обсягу навчального навантаження, встановленого відповідним навчальним планом, та з урахуванням особливостей регіону тощо. Організація освітнього процесу та діяльності закладу загальної середньої освіти належать до повноважень його керівника.

Положенням про інституційну форму здобуття загальної середньої освіти, затвердженим наказом МОН від 23.04.2019 № 536, детально регламентовано порядок здобуття загальної середньої освіти за інституційною формою (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна та мережева), що організовується в закладах загальної середньої освіти. Так, положенням визначено, що організація здобуття освіти за інституційною формою здійснюється відповідно до освітньої програми закладу освіти.

Дистанційне навчання може бути реалізовано шляхом застосування дистанційної форми як окремої форми здобуття освіти або використання технологій дистанційного навчання для забезпечення навчання за різними формами здобуття освіти, їх поєднання. Навчальний час у випадку організації здобуття освіти за дистанційною формою встановлюється закладом освіти:

- на рівні початкової освіти – не більше ніж 50 відсотків сумарної кількості навчальних годин інваріантної та варіативної складових навчального плану за типовою освітньою програмою;
- на рівнях базової середньої та профільної загальної середньої освіти – відповідно до навчального плану для заочної форми здобуття освіти за типовою освітньою програмою.

Порядок організації освітнього процесу за дистанційною формою здобуття освіти врегульовано наразі чинним Положенням про дистанційне навчання, затвердженим наказом МОН від 25.04.2013 № 466 (з 16.10.2020 р. дія положення не поширюється на дистанційне навчання у загальноосвітніх навчальних закладах)

Саме за поєднанням очної форми і технологій дистанційного навчання у педагогічній теорії та практиці закріпився термін «змішане навчання» («комбіноване навчання», «blended learning»).

Таким чином, ще до початку пандемії COVID-19 у чинному законодавстві України було закріплено можливість використання технологій дистанційного навчання за будь-якої форми здобуття освіти – очної (денної, вечірньої), заочної, екстернатної тощо, а також передбачено можливість поєднати очну, зокрема денну, форму з технологіями дистанційного навчання та реалізувати технологію змішаного навчання.

Пандемія COVID-19 призвела до значних трансформацій у сфері організації навчального процесу у 2020 році не тільки в Україні, а й в усьому світі. У переважній більшості країн фактично всі заклади освіти було закрито для відвідування на тривалий час. За даними ЮНЕСКО, станом на квітень 2020 року всі школи було закрито у 191 країні світу, де проживають понад 90% усіх учнів планети (<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373401?web=1>).

На виконання Постанови Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11.03.2020 р. № 211 карантин було введено на всій території України, з 12.03.2020 р. було закрито для відвідування заклади освіти всіх рівнів.

Згідно із зазначеною постановою карантин було встановлено до 3 квітня 2020 року. У подальшому – продовжено до 24 квітня, потім до 11 і до 22 травня, відповідно. Таким чином у закладах повної загальної середньої освіти навчальний рік завершився дистанційно.

Одразу зазначимо, що далі за текстом для цілей цього дослідження під словосполученнями «дистанційне навчання» мається на увазі не дистанційна форма освіти як така, а фактично використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території зі значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 22.07.2020 р. № 641 уряд встановив карантин із 1 серпня до 19 грудня 2020 р., таким чином продовживши на всій території України дію карантину, встановленого Постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211.

Цією постановою було запроваджено механізм, згідно з яким кожній адміністративно-територіальній одиниці, залежно від показників динаміки кількості хворих, кількості місць у лікарнях тощо, надавався один із чотирьох статусів, що визначав рівень карантинних обмежень.

Рішення про те, чи переходить навчальний заклад на дистанційне навчання, повинні бути під свою відповідальність ухвалювати органи місцевого самоврядування на підставі рішень уряду про визначення епідеміологічних зон. Разом із тим, **організацію та форму дистанційного навчання мала визначати педагогічна рада кожного окремого навчального закладу.**

У населених пунктах «зеленої» зони (рівень захворюваності низький) навчання відбувалося в закладах освіти практично без змін. У населених пунктах «червоної» зони (рівень захворюваності максимально високий) навчання в повному обсязі відбувалося в дистанційній формі. На практиці у випадках виявлення COVID-19 серед учнів або вчителів увесь клас міг бути переведений на дистанційне навчання на два тижні. Якщо ж у закладі освіти фіксувалося багато випадків захворювання, то весь заклад міг бути переведений на дистанційне навчання. Повністю переходили на дистанційне навчання також заклади професійно-технічної та вищої освіти у містах, зарахованих до «червоної» зони.

Певні висновки про політику Міністерства освіти і науки щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти саме з урахуванням ситуації з COVID-19 можна зробити, розглянувши низку інформаційних листів переважно рекомендаційного характеру, виданих МОН за період карантину.

Листом Міністерства освіти і науки України «Щодо організованого завершення 2019/2020 навчального року та зарахування до закладів загальної середньої освіти» № 1/9-182 від 31.03.2020 р. керівників закладів загальної середньої освіти було проінформовано, що, відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту», тривалість навчального року, навчального тижня, навчального дня, занять, відпочинку між ними, **форми організації навчального процесу визначаються педагогічною радою закладу освіти** в межах часу, передбаченого освітньою програмою, відповідно до обсягу навчального навантаження, встановленого відповідним навчальним планом, та з урахуванням вікових особливостей, фізичного, психічного та інтелектуального розвитку дітей, особливостей регіону тощо.

У межах академічної автономії питання організації виконання освітньої програми, навчального плану та освітнього процесу є внутрішнім питанням кожного закладу загальної середньої освіти, його педагогічної ради та завданням педагогічних працівників.

В умовах карантину та після його завершення заклади загальної середньої освіти, їх педагогічні працівники мають вжити заходів щодо додержання вимог державних стандартів загальної середньої освіти та засвоєння учнями змісту кожного навчального предмета (інтегрованого курсу). Навчальний матеріал може бути освоєний із використанням технологій дистанційного навчання під час карантину, а також за рахунок ущільнення вивчення відповідного матеріалу після завершення карантину з організацією повторення окремих тем на початку наступного навчального року.

Листом Міністерства освіти і науки України «Щодо організації роботи закладів загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році» № 1/9-420 від 05.08.2020 р. до відома керівників закладів загальної середньої освіти доведено, що 2020/2021 навчальний рік у закладах загальної середньої освіти розпочнеться відповідно до особливостей епідеміологічної ситуації в конкретному регіоні або окремій адміністративно-територіальній одиниці, а саме:

- «зелений», «жовтий» або «помаранчевий» рівень епідеміологічної небезпеки – відвідування закладів освіти здобувачами загальної середньої освіти дозволено в звичайному режимі;
- «червоний» рівень епідеміологічної небезпеки – відвідування закладів освіти здобувачами загальної середньої освіти заборонено, а отже, освітній процес забезпечується з використанням технологій дистанційного навчання.

Рішення щодо особливостей організації освітнього процесу в закладах освіти в умовах «зеленого», «жовтого» або «помаранчевого» рівнів епідемічної небезпеки ухвалює педагогічна рада закладу освіти.

Також цим листом до відома керівників закладів загальної середньої освіти було доведено підготовлені МОН Рекомендації щодо організації роботи закладів загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році. Зокрема, МОН рекомендувало на початку нового навчального року виявити рівень опанування учнями навчального матеріалу, яким учні оволодівали під час карантинних обмежень самостійно або із використанням технологій дистанційного навчання, визначити необхідність організації повторення цього матеріалу, спланувати та організувати систематизацію та узагальнення навчального матеріалу, актуалізацію окремих тем. Листом Міністерства освіти і науки України «Щодо організації освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти у 2020-2021 навчальному році» № 1/9-445 від 17.08.2020 р. рекомендовано 2020/2021 навчальний рік у закладах професійної (професійно-технічної) освіти (далі – П(ПТ)О) залежно від особливостей епідеміологічної ситуації в

конкретному регіоні або окремих адміністративно-територіальних одиницях регіону розпочнеться відповідно до таких сценаріїв:

- «зелений», «жовтий» рівень епідемічної небезпеки – відвідування закладів здобувачами дозволено у звичайному режимі;
- «помаранчевий» рівень епідемічної небезпеки – відвідування закладів здобувачами дозволено у групах не більше ніж 20 осіб;
- «червоний» рівень епідемічної небезпеки – відвідування закладів освіти здобувачами заборонено, освітній процес забезпечується дистанційно.

Щодо особливостей організації освітнього процесу в закладах П(ПТ)О в умовах карантину, зокрема щодо конкретного алгоритму організації освітнього процесу, МОН рекомендувало:

- на початку нового навчального року з'ясувати рівень опанування навчального матеріалу, вивчення якого здійснювалось із використанням технологій дистанційного навчання під час запровадження карантину у 2019/2020 навчальному році, визначити необхідність проведення повторення цього матеріалу;
- визначити перелік предметів (тем навчальних програм), видів навчальних занять, що здійснюються з використанням технологій дистанційного навчання;
- провести засідання педагогічної ради закладу П(ПТ)О, на якому схвалити перелік предметів (тем), видів навчальних занять, що здійснюються з використанням технологій дистанційного навчання, а також графік освітнього процесу;
- спільно з навчально-методичними (науково-методичними) центрами (кабінетами) П(ПТ)О підготувати рекомендації щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання; критеріїв, засобів і систем контролю якості навчання; змістовного, дидактичного та методичного наповнення вебресурсів (дистанційних курсів) навчального плану/навчальної програми. Перелік вебресурсів, необхідних для забезпечення дистанційного навчання, визначається закладом П(ПТ)О залежно від профілю та навчального предмета.

Листом Міністерства освіти і науки України «Щодо переходу на дистанційне навчання» № 1/9-576 від 12.10.2020 р. керівникам вищої, фахової передвищої, професійної (професійно-технічної) освіти у зв'язку з погіршенням епідеміологічної ситуації в Україні, спричиненої поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), рекомендовано запровадити дистанційне навчання з 15 жовтня по 15 листопада 2020 року шляхом внесення необхідних змін до графіка освітнього процесу та розкладу занять.

Як зрозуміло зі змісту розглянутих листів МОН, більшість рекомендаційних норм, що в них міститься, стосувалася саме питань виконання санітарно-гігієнічних норм і дотримання умов, встановлених карантинними зонами, на виконання Постанови головного державного санітарного лікаря України від 22.08.2020 р. № 50 «Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)». Водночас закладам П(ПТ)О рекомендовано застосовувати методи змішаного навчання – теорію проводити дистанційно, а практику організовувати очно з дотриманням санітарно-епідеміологічних норм.

Аналізуючи політику Міністерства освіти і науки України щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти, а також щодо реалізації реформи освіти з урахуванням ситуації з COVID-19, особливу увагу варто приділити Положенню про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затвердженому наказом МОН від 08.09.2020 року № 1115, що набуло чинності 16 жовтня 2020 року та відповідно до якого МОН листом № 1/9-609 від 02.11.2020 р. надало рекомендації закладам загальної середньої освіти щодо організації освітнього процесу під час дистанційного навчання.

Згідно з Положенням, дистанційне навчання – організація освітнього процесу (за дистанційною формою здобуття освіти або шляхом використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти) в умовах віддаленості одне від одного його учасників та їх переважно опосередкованої взаємодії в освітньому середовищі, що функціонує на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій.

Зазначене Положення розширює можливості для дистанційного навчання учнів – як за дистанційною формою здобуття освіти, так і з використанням технологій дистанційного навчання в інших формах здобуття освіти. Разом із тим дистанційна форма здобуття освіти залишається виключно добровільною та потребує подання відповідної заяви про зарахування/переведення від батьків.

Технології дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти (денній, вечірній, педагогічному патронажі тощо) можуть використовуватися для проведення оцінювання, консультацій, вивчення окремих тем із предмета. Також їх можна використовувати для надання додаткових психолого-педагогічних послуг для осіб з особливими освітніми потребами, якщо в населеному пункті, де проживає учень, відсутні відповідні фахівці, які надають такі послуги.

Таким чином, технології дистанційного навчання мають уможливити продовження освітнього процесу під час карантину та інших надзвичайних обставин (без переведення учнів на дистанційну форму).

Зазначеним Положенням також врегульовано можливість організації змішаного навчання. Заклад освіти може визначити такий режим роботи, за якого учні

почергово відвідують заклад освіти для очних занять, решту часу навчаючись дистанційно.

Положенням також передбачено, що обов'язково мають враховуватися інтереси учнів під час дистанційного навчання:

- організація освітнього процесу повинна забезпечувати регулярну та змістовну взаємодію вчителів з учнями;
- під час дистанційного навчання мають створюватися умови для забезпечення повноцінної участі в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами з обов'язковим урахуванням індивідуальної програми розвитку;
- заклад освіти забезпечує регулярне відстеження результатів навчання учнів, а також за потреби надання їм підтримки в освітньому процесі;
- для учнів, які не можуть взяти участь у синхронному режимі взаємодії з поважних причин, заклад забезпечує використання інших засобів комунікації, доступних для учнів – телефонного, поштового зв'язку тощо;
- організація освітнього процесу обов'язково здійснюється з дотриманням вимог щодо захисту персональних даних, а також санітарних правил і норм щодо формування розкладу навчальних занять, вправ для очей і постави, безперервної тривалості навчальної діяльності з технічними засобами навчання, часу для виконання домашніх завдань тощо.

Із метою забезпечення прав педагогічних працівників у Положенні визначено, що організація дистанційного навчання має здійснюватися у межах їх робочого часу.

У межах своєї автономії заклад освіти має право самостійно визначати механізм моніторингу і контролю якості дистанційного навчання в закладі освіти. Спосіб, у який керівник закладу здійснюватиме контроль за виконанням освітніх програм учнями та педпрацівниками, схвалює педрада.

Важливо зазначити, що розглянуте Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затверджене наказом МОН від 08.09.2020 року № 1115, було видано МОН і набуло чинності зі запізненням фактично через півтора місяця від початку нового навчального року. Крім того, це Положення фактично містить лише короткий опис процесів організації дистанційної освіти, без детальних методичних рекомендацій щодо впровадження дистанційної та змішаної форм освіти у різних типах навчальних закладів.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів із метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 09.12.2020 р. № 1236 із метою

запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, із 19 грудня 2020 р. до 28 лютого 2021 р. на території України встановлено карантин. Таким чином продовжено дію карантину, встановленого попередніми постановами Кабінету Міністрів України.

Також, згідно із зазначеною Постановою, на території України на період дії карантину запроваджуються зокрема й такі обмежувальні протиепідемічні заходи, а саме забороняється:

- відвідування закладів освіти здобувачами освіти групами кількістю більше як 20 осіб, крім закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної та спеціалізованої мистецької освіти;
- відвідування закладів освіти здобувачами освіти у разі, коли на самоізоляції через контакт із пацієнтом із підтвердженим випадком COVID-19 перебуває більше як 50 відсотків здобувачів освіти та персоналу закладу освіти.
- проведення в закладах освіти масових заходів (вистав, свят, концертів) за участі дітей із більш ніж однієї групи/класу та за присутності глядачів (відвідувачів).

Додатково до обмежувальних протиепідемічних заходів, передбачених зазначеною Постановою, в період з 00 годин 00 хвилин 8 січня 2021 р. до 00 годин 00 хвилин 25 січня 2021 р. на території України забороняється зокрема відвідування закладів освіти незалежно від форми власності її здобувачами, крім закладів дошкільної освіти та спеціальних закладів освіти.

Отже, станом на сьогодні надважливого значення набуває питання ефективного впровадження технологій дистанційного навчання в усіх закладах освіти на території України незалежно від форми власності.

Для більш повного висвітлення політики Міністерства освіти і науки щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти в умовах ситуації з COVID-19 необхідно відзначити роль міжнародних і громадських організацій у цьому процесі.

У період запровадження карантину громадські та міжнародні організації активно допомагали органам державної влади та місцевого самоврядування в реалізації ними своїх функцій в освітній сфері у надскладних умовах карантинних обмежень.

Так, за підтримки МОН громадські організації розробили низку інформаційних і методичних матеріалів, зокрема ГО «Смарт Освіта» розробила посібник «Організація дистанційного навчання в школі. Методичні рекомендації» (www.mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf).

EdEra розробила безкоштовний онлайн-курс «Про дистанційний та змішаний формати навчання» для вчительства й керівництва шкіл (www.courses.ed-era.com/courses/course-v1:MON-DECIDE+1+2020/about#developers).

Міжнародні організації разом з інформаційною підтримкою також надавали і матеріальну допомогу. Так, з моменту початку карантинних заходів Програма U-LEAD з Європою провела серію навчальних семінарів та зустрічей з обміну досвідом для покращення організації дистанційного та змішаного навчання в територіальних громадах. Швейцарська Конфедерація в межах проєкту DECIDE («Децентралізація для розвитку демократичної освіти») підтримала розроблення сайту mon-covid19.info, а також онлайн-курсу «Про дистанційний та змішаний формати навчання».

Загалом активна участь громадських і міжнародних організацій значно полегшила перехід на дистанційне навчання як для студентства, учнівства та їхніх батьків, так і для працівників та керівництва закладів освіти. Важливо зазначити, що ініціативи громадського сектору у сфері впровадження технологій дистанційного навчання у закладах освіти здобули активну підтримку МОН.

1.2. Політика Міністерства освіти і науки щодо реалізації реформи освіти з урахуванням ситуації з COVID-19

Політика Міністерства освіти і науки щодо реалізації реформи освіти та науки здійснюється відповідно до Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 471, за такими пріоритетними напрямками: доступна та якісна дошкільна освіта; нова українська школа; сучасна професійна освіта; якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих; розвиток науки та інновацій.

Хоч у 2020 н. р., з огляду на пандемію COVID-19, спричинену коронавірусною хворобою SARS-COV-2, було запроваджено жорсткі карантинні обмеження, перед системою освіти постали нові виклики, Міністерство освіти і науки України продовжило стратегічний курс на реформування всіх сфер освіти. Зокрема, у системі повної загальної середньої освіти продовжено реформу «Нова українська школа». Так, протягом 2020 року задля продовження цієї реформи, створення безпечних умов навчання під час карантину, розвитку шкільної інфраструктури та підвищення кваліфікації педагогів (www.kmu.gov.ua/news/mon-pidbilo-pidsumki-zmin-u-shkilnij-osviti-za-2020-rik):

- ухвалено новий Закон України «Про повну загальну середню освіту»;
- затверджено новий Державний стандарт базової середньої освіти, на основі якого розпочато розроблення типових освітніх програм для 5-9 класів;

- організовано безпечне навчання в умовах карантину протягом навчального року 2020/2021;

виділено понад 5,2 млрд грн освітніх субвенцій на розвиток шкільної інфраструктури <https://www.kmu.gov.ua/news/mon-pidbilo-pidsumki-zmin-u-shkilnij-osviti-za-2020-rik>;

- успішно проведено ЗНО-2020 в умовах карантину;
- створено телеуроки в межах проєкту «Всеукраїнська школа онлайн» (навесні 2020 року) та запущено національну онлайн-платформу «Всеукраїнська школа онлайн» для 5-11 класів (грудень 2020 року);
- ухвалено Положення про Центр професійного розвитку педагогів;
- стартувала реформа шкільного харчування;
- ухвалено Концепцію розвитку STEM-освіти;
- розвинено мережу опорних закладів до 1029 шкіл і 1535 філій.

Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463-IX і Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898, є основними документами для розвитку Нової української школи. Так, закон забезпечує фінансову та педагогічну автономію шкіл, передумови для створення старшої профільної школи, можливість для учнів обирати освітню траєкторію, збільшення зарплат вчителів тощо.

У 2020 році загалом виділено понад 5,2 млрд грн субвенцій на розвиток шкільної інфраструктури, зокрема 1 млрд 60 млн грн субвенції на розвиток Нової української школи та 3,5 млрд грн субвенції на реалізацію урядової Програми «Спроможна школа для кращих результатів» www.kmu.gov.ua/news/mon-pidbilo-pidsumki-zmin-u-shkilnij-osviti-za-2020-rik.

Крім того, було виділено понад 500 млн грн на дезінфекційні засоби для шкіл в умовах карантину, а також субвенцію в розмірі 400 млн грн для оновлення харчоблоків у шкільних їдальнях у межах реформи шкільного харчування www.kmu.gov.ua/news/mon-pidbilo-pidsumki-zmin-u-shkilnij-osviti-za-2020-rik.

Під час організації безпечного навчання в школах у період карантину протягом навчального року 2020/2021 було www.kmu.gov.ua/news/mon-pidbilo-pidsumki-zmin-u-shkilnij-osviti-za-2020-rik:

- створено можливість використовувати залишки освітньої субвенції на закупівлю школами засобів індивідуального захисту;
- розроблено алгоритм дії для адміністрацій шкіл у випадку COVID-19 у школі;

- затверджено вже згадуване нами вище нове Положення про дистанційне навчання, що повинно забезпечити якісну освіту в умовах карантину;
- проведено пілотування безкоштовного програмного забезпечення для створення та ведення шкільних електронних журналів і щоденників;
- проведено інформаційну кампанію щодо навчання в безпечних умовах «Школо, ми готові» спільно з ЮНІСЕФ за підтримки USAID та ГС «Освіторія».

Отже, у зв'язку із пандемією COVID-19 перед системою освіти в Україні постали нові виклики, пов'язані із забезпеченням неперервності освітнього процесу, спроможністю закладів усіх рівнів освіти забезпечити якість і сталість здобуття освіти в умовах карантинних обмежень, необхідністю розвитку дистанційної форми здобуття освіти. Усе це спонукає посилювати складові реформи освітньої галузі, пов'язані з діджиталізацією освітнього середовища передусім, із забезпеченням закладів освіти швидкісним доступом до мережі Інтернет, а здобувачів освіти і педагогічних працівників – цифровими пристроями та електронними освітніми ресурсами.

Джерела

1. Загальна декларація прав людини (1948 р.) // www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. // www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%FO
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII // www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
4. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463-IX // www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text
5. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про інституційну форму здобуття загальної середньої освіти» від 23.04.2019 № 536 // www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0547-19#Text
6. COVID-19 education response: Preparing the reopening of schools: resource paper // www.unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373401?web=1
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11.03.2020 р. № 211 // www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text
8. Лист Міністерства освіти і науки України «Щодо організованого завершення 2019/2020 навчального року та зарахування до закладів загальної середньої освіти» № 1/9-182 від 31.03.2020 р. // www.mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizovanogo-zavershennya-20192020-navchalnogo-roku-ta-zarahunannya-do-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti
9. Лист Міністерства освіти і науки України «Щодо організації роботи закладів загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році» № 1/9-420 від 05.08.2020 р. // www.mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-roboti-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20202021-navchalnomu-roci
10. Лист Міністерства освіти і науки України «Щодо організації освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти у 2020-2021 навчальному році» № 1/9-445 від 17.08.2020 р. // www.mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-osvitnogo-procesu-v-zakladah-profesijnoyi-profesijno-tehnicnoyi-osviti-u-2020-2021-navchalnomu-roci
11. Лист Міністерства освіти і науки України «Щодо переходу на дистанційне навчання» № 1/9-576 від 12.10.2020 р. // www.mon.gov.ua/ua/npa/shodo-timchasovogo-perehodu-na-distancijne-navchannya

12. Постанова головного державного санітарного лікаря України «Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 22.08.2020 р. № 50. // www.zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0050488-20#n7
13. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України «Деякі питання організації дистанційного навчання» від 08.09.2020 року № 1115 // www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text
14. Посібник «Методичні рекомендації «Організація дистанційного навчання в школі», опублікований 6.05.2020 року // www.mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf
15. Онлайн-курс, розроблений Міністерством освіти і науки України спільно зі студією онлайн-освіти EdEra за підтримки Швейцарії в межах швейцарсько-українського проекту DECIDE, для вчителів і керівників шкіл «Про дистанційний та змішаний формати навчання» // www.courses.ed-era.com/courses/course-v1:MON-DECIDE+1+2020/about#developers
16. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України» від 12.06.2020 р. № 471 // www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text
17. Повідомлення МОН // www.kmu.gov.ua/news/mon-pidbilo-pidsumki-zmin-u-shkilnij-osviti-za-2020-rik
18. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898 // www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text

РОЗДІЛ 2.

ПОДОЛАННЯ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПРОБЛЕМ В ОСВІТІ, ЩО ВИНИКЛИ ЧЕРЕЗ COVID-19

2.1. Соціально-демографічна характеристика респондентів

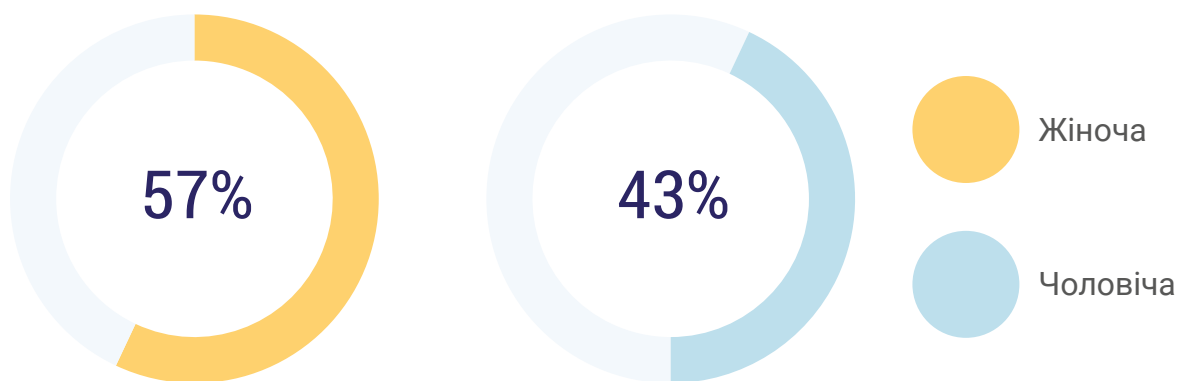
Опитування представників органів місцевого самоврядування проводилося в 5 областях України – Вінницькій, Дніпропетровській, Херсонській, Чернігівській і Чернівецькій, й охопило 22 райони і 54 населені пункти, що входять до складу 31 територіальної громади. Загалом було опитано 60 респондентів, серед яких 39 осіб із селищ і 21 – із сіл.

Серед респондентів були дві основні групи посадових осіб: (1) представники керівництва органів місцевого самоврядування (голова територіальної громади, його заступник, секретар, старости) – 73%, або 44 особи, (2) фахівці з підрозділів, що здійснюють управління освітніми закладами, – 27%, або 16 осіб.

В опитуванні взяли участь як жінки (57%, або 34 особи), так і чоловіки (43%, або 26 осіб) віком від 29 до 65 років, переважна більшість із них має вищу або незакінчену вищу освіту (95% опитаних, або 57 осіб).

Рисунок 2.1

Розподіл респондентів за статтю, %

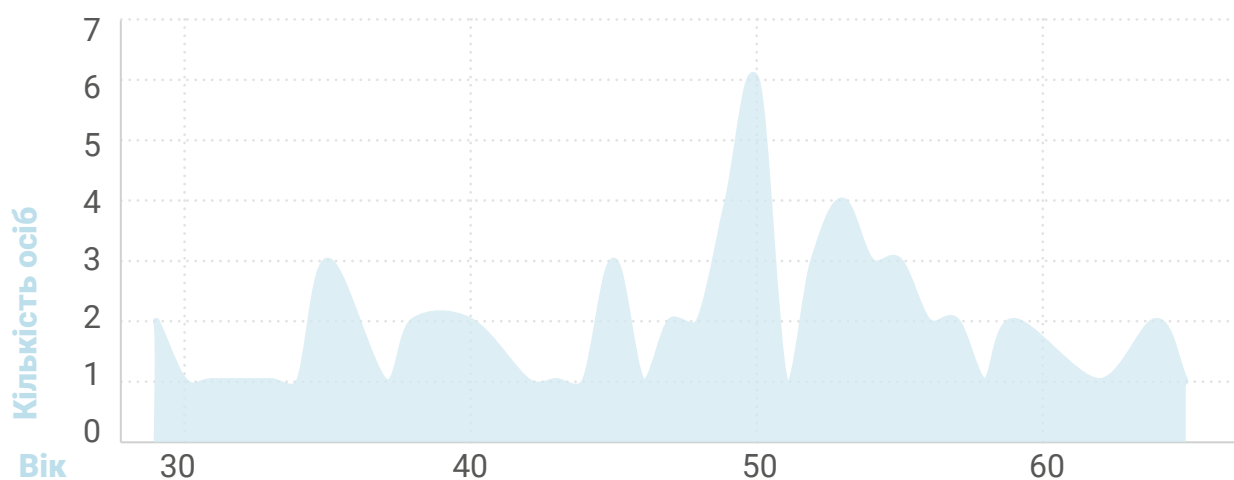
Таблиця 2.1

Категорії посадових осіб, які брали участь в опитуванні

Категорії посадових осіб	Кількість респондентів, %	Кількість респондентів, осіб
Представники органів місцевого самоврядування, у тому числі:	73	44
Голова (заступник, секретар) територіальної громади	33	20
Староста	40	24
Посадові особи відділів освіти, у тому числі:	27	16
Начальник відділу освіти	18	11
Заступник сектору освіти	5	3
Головний спеціаліст у відділі освіти	2	1
Директор центру з обслуговування закладів освіти	2	1
РАЗОМ	100	60

Рисунок 2.2

Розподіл респондентів за віком, осіб

2.2. Рівень забезпеченості закладів освіти технічними засобами

Під час пандемії, що зумовила дистанційну роботу шкіл, від рівня забезпеченості закладів освіти, технічних можливостей, матеріальної спроможності родин щодо придбання технічних засобів та оплати доступу до інтернет-зв'язку залежить якість надання освітніх послуг і результати навчання учнів.

Опитування посадових осіб у територіальних громадах показало, що найбільші проблеми стосуються забезпеченості учнів технічними засобами, необхідними для дистанційного навчання, а також доступу до інтернету (див. Рисунок 2.3.).

Під час опитування посадових осіб було зазначено наявність інших труднощів, що виникають в організації навчання:

- **із боку вчителів:** неготовність вчителів до зміни формату навчання;
- **із боку батьків:** відсутність відповідальності батьків за навчання дітей; їхня байдужість; незнання батьками, як працювати в дистанційному режимі; брак часу в батьків; недостатнє приділення часу навчанню дітей;
- **із боку учнів:** учні початкової школи не можуть самостійно навчатися дистанційно; відсутність в учнів бажання вчитися;
- **щодо технічного забезпечення:** незабезпеченість сімей необхідною технікою; невідповідність наявних гаджетів вимогам навчання; в багатодітних сім'ях відсутність приміщень, необхідних для організації дистанційної роботи 5-6 учнів; відсутність доступу до інтернету та комп'ютерних класів; погане покриття мобільної мережі.

Рисунок 2.3

Труднощі організації навчання, %

Посадові особи також розповіли про проведені в громадах заходи, спрямовані на подолання труднощів в організації навчального процесу, перед якими вони постали під час пандемії (див. Рисунок 2.4).

Рисунок 2.4

Заходи з подолання труднощів в організації навчання в територіальних громадах

Допомога сім'ям учнів та учням

надавалися роздруковані навчальні матеріали;

виділення матеріальної допомоги для сімей у складних життєвих обставинах;

громада виділила кошти для придбання мобільних телефонів для багатодітних сімей;

учні частково були забезпечені смартфонами;

відповідно до можливостей, надання комп'ютерної техніки для користування вдома;

для дітей працювали бібліотеки, оснащені комп'ютерами;

окремим сім'ям забезпечили підключення до інтернету;

проводилися збори голів батьківських комітетів для звітування перед ними про результати та труднощі.

Підтримка для вчителів

вчителі працювали понаднормово, самостійно розробляли методичні матеріали;

адміністрація школи надавала вихідні вчителям у період канікул за понаднормовий робочий час;

одна зі шкіл підготувала матеріали, якими користувалися й інші школи;

вчителі, які не мають гаджетів, працювали з ними в школі;

забезпечення шкіл гаджетами;

консультування викладачів щодо використання Zoom.

Вдосконалення технічного забезпечення

збільшили швидкість інтернету в школах;

розпочали переговори з інтернет-провайдерами щодо встановлення нових антен;

змінили провайдера і забезпечили інтернет-зв'язок;

придбали роутер і гаджети;

закупили комп'ютери для шкільної бібліотеки;

допомогу з оплатою підключення до інтернету надавали депутати та спонсори;

батьки самостійно за власні кошти вирішували проблему відсутності гаджетів;

учні використовували один пристрій для кількох учнів;

учні користувалися інтернетом сусідів.

Навчання та комунікація в навчальному процесі

вчителі використовували мобільні додатки-месенджери для підтримки зв'язку з учнями;

роздруковані матеріали передавали батькам учнів, зокрема вчителі самостійно розносили їх по домівках, а потім збирали;

телефонували для підтримки зв'язку з батьками й учнями, а також для передачі навчальних завдань;

вчителі проводили індивідуальні заняття з учнями;

завдання для учнів надсилали поштою;

завдання для учнів передавали через волонтерів;

використовували уроки на платформі «Всеукраїнська школа онлайн»;

учні працювали з паперовими підручниками;

адміністрування єдиної системи Google Classroom.

Отже, найпоширенішими практиками в територіальних громадах під час пандемії стали:

- надання завдань у надрукованому вигляді;
- використання телефонного зв'язку не тільки для звичайної комунікації, але й для надання навчальних завдань для учнів;
- використання одного ґаджета кількома учнями.

Серед опитаних респондентів 7% представників місцевого самоврядування (або 4 особи) заявили, що проблеми не були вирішені. Також зазначалося, що громада не змогла забезпечити вчителів сучасними технічними пристроями.

У процесі опитування посадовці повідомляли переважно про дії вчителів і батьків (вчителі друкували завдання, розносили їх, телефонували, батьки домовлялися з сусідами, учні спільно або по черзі використовували ґаджети і т.д.). Заходи самих представників місцевого самоврядування щодо подолання труднощів фактично були такими:

- заміна провайдера інтернет-зв'язку;
- забезпечення шкіл ґаджетами відповідно до наявних можливостей;
- матеріальна допомога окремим сім'ям, зокрема для надання/придбання ґаджетів.

Опитані посадові особи зазначали, **що вирішенню проблем заважали різні причини**, які можна об'єднати в кілька груп:

Технічні причини:

- відсутні провайдери поблизу територіальної громади, які забезпечили б стале та якісне постачання інтернету;
- відсутність покриття мобільного зв'язку та якісного інтернету; нестабільність інтернет-зв'язку та погане покриття мобільного зв'язку; провайдерам не вигідно проводити інтернет у села, а в громади немає коштів;
- відсутність можливості впливати на покращення якості інтернет-зв'язку та покриття мобільного зв'язку.

Географічне розташування:

- віддаленість населених пунктів у громаді.

Фінансове забезпечення громади:

- відсутність або недостатність фінансування для придбання техніки – вчителі не мають коштів на придбання нової техніки, а в територіальній громаді на це не виділені кошти;

- низький рівень забезпечення шкіл;
- немає коштів для забезпечення технікою сімей у складних життєвих обставинах; громада не в змозі забезпечити всіх дітей ґаджетами;
- немає додаткових коштів для забезпечення всіх якісним інтернетом.

Матеріальні можливості родин:

- відсутність у батьків коштів для придбання ґаджетів/низький рівень платоспроможності батьків;
- відсутність можливості у батьків підключитися до інтернету через фінансовий стан родини.

Організаційні та інші чинники:

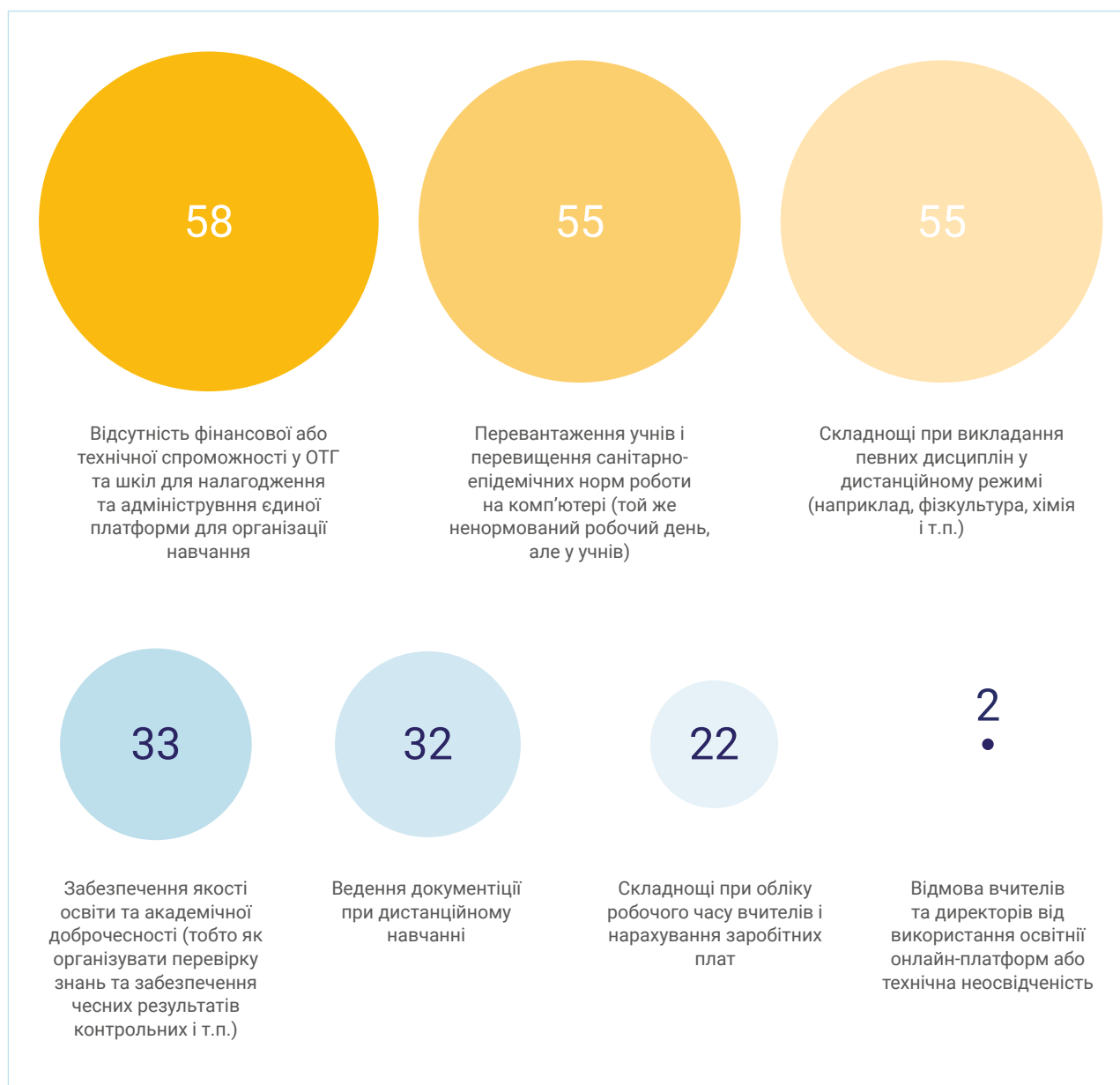
- відсутність матеріальних і людських ресурсів, персоналу;
- відсутність технічного забезпечення;
- зміна місцевого керівництва призвела до тимчасового призупинення вирішення проблем;
- недостатньо часу для вирішення всіх проблем;
- відсутність системного підходу до вирішення проблеми;
- невміння учнів самостійно вчитися;
- немає відповідальності батьків і вчителів;
- низький рівень життя в окремих селах.

Можна зробити висновок, що основна перешкода у вирішенні проблем пов'язана з низьким рівнем фінансового забезпечення – і на рівні громади, і на рівні школи, і на рівні родини.

Основні проблеми під час організації дистанційного навчання, перед якими поставала територіальна громада:

- 1) відсутність фінансової або технічної спроможності у ТГ і шкіл для налагодження й адміністрування єдиної платформи для організації навчання – 58%, або 35 осіб;
- 2) перевантаженість учнів і перевищення санітарно-епідемічних норм роботи на комп'ютері (той же ненормований робочий день, але в учнів) – 55%, або 33 особи;
- 3) складнощі у викладанні певних дисциплін у дистанційному режимі (наприклад, фізкультура, хімія тощо) – 55%, або 33 особи.

Проблеми в організації дистанційного навчання, перед якими поставала громада, %

У процесі дослідження у представників місцевої влади з'ясували їхню оцінку **рівня забезпеченості комп'ютерною технікою та іншим обладнанням для дистанційного навчання** учнів і вчителів для ефективно організації дистанційного навчання.

Оцінка респондентами рівня забезпеченості комп'ютерною технікою та іншим обладнанням для дистанційного навчання

Рівень забезпечення	Кількість відповідей про забезпеченість, %		Кількість відповідей про забезпеченість, осіб	
	учнів	учителів	учнів	учителів
Усі або майже всі	13	53	8	32
Переважає більшість	52	35	31	21
Приблизно половина	32	12	19	7
Окремі особи	3	-	2	-
РАЗОМ	100	100	60	60

Із відповідей очевидно, що переважна більшість учнів у громадах забезпечена технічними засобами для дистанційного навчання – так вважають 52% респондентів (31 посадовець). Проте 32% опитаних (19 посадовців) зазначили, що в громаді лише приблизно половина учнів має відповідні технічні засоби. Показово, що відповідь «усі або майже всі» дали лише 13% представників влади (або 8 осіб), які брали участь в опитуванні.

Оцінка рівня забезпеченості технічними засобами вчителів демонструє кращі показники, оскільки 53% респондентів (32 посадовці) вважають, що всі або майже всі є забезпеченими; 35% (або 21 особа) опитаних визначили цей рівень як «переважає більшість» і лише 12% (7 осіб) вказали, що «приблизно половина».

Таким чином, можна констатувати, що відсутність необхідних технічних засобів для дистанційного навчання є непоодиноким випадком, і серед учнів таке трапляється частіше, ніж серед учителів. Відповідно, зусилля місцевого самоврядування доцільно сконцентрувати на адресній допомозі родинам учнів.

Оцінка респондентами забезпечення учнів і вчителів доступом до мережі Інтернет демонструє дещо кращі показники. Це зумовлено тим, що учні користуються технічними засобами та підключенням, які надають сусіди, родичі, а вчителі мають можливість працювати в школі.

Оцінка респондентами рівня забезпеченості доступу до інтернету

Рівень забезпечення	Кількість відповідей про забезпеченість, %		Кількість відповідей про забезпеченість, осіб	
	учнів	учителів	учнів	учителів
Усі або майже всі	22	55	13	33
Переважає більшість	52	38	31	23
Приблизно половина	23	7	14	4
Окремі особи	3	-	2	-
РАЗОМ	100	100	60	60

Отримані результати щодо забезпеченості учнів технічними засобами та доступом до інтернету корелюють із даними щодо частки сімей із дітьми шкільного віку з СЖО. Згідно з відповідями представників влади, у їхніх *територіальних громадах* у складних життєвих обставинах перебувають лише окремі родини, про що сказали 83% респондентів (або 50 осіб). Проте 8% опитаних (або 5 осіб) зазначили, що в їхніх громадах таких сімей приблизно половина, а один респондент вважає, що переважна більшість родин його громади перебуває в складних життєвих обставинах.

Аналогічне питання щодо населених пунктів – *сіл, селищ* – показало, що 63% респондентів (або 38 осіб) відповіли, що в їхніх населених пунктах у складних життєвих обставинах перебувають окремі родини з дітьми шкільного віку; 10%, або 6 представників влади назвали, що таких сімей приблизно половина.

Територіальні громади постають перед проблемами забезпечення доступу до освіти учнів, родини яких перебувають у складних життєвих обставинах (див. Таблиця 2.4).

Найгостріша серед проблем стосується забезпечення рівного доступу до навчання дітей із родин зі СЖО у зв'язку з різним рівнем забезпеченості родин технічними засобами та можливістю доступу до інтернету. Про актуальність цієї проблеми для територіальної громади зазначили 82%, або 49 опитаних посадовців.

Проблеми доступу до освіти учнів, родини яких перебувають у складних життєвих обставинах

Наявність проблеми в громаді	Кількість відповідей, %			
	Зокрема серед тих, у кого є проблема			
	проблема вирішена	заплановане вирішення проблеми	проблема не вирішена	
Забезпечення рівного доступу до навчання для сімей із СЖО (різний рівень забезпеченості родин засобами для дистанційного навчання та неоднаковий доступ до інтернету)	82	18	25	57
Забезпечення деяких школярів повноцінним харчуванням (певна категорія дітей харчувалася безкоштовно у школах)	47	86	7	7
Надання освітніх послуг дітям з особливими потребами (діти з певними нозологіями (хворобами) не мають можливості отримувати освітні послуги дистанційно)	52	84	13	3
Додаткові потреби домашнього догляду за дітьми у деяких родинах (неможливість залишитися з дитиною вдома на цілий день)	53	28	6	66

Громади вживають заходів для допомоги сім'ям із СЖО. Найгірший стан вирішення виявився для двох проблем:

- забезпечення рівного доступу дітей до навчання (57%, або 28 осіб із 49, які заявили про актуальність такої проблеми),
- додаткові потреби домашнього догляду за дітьми (66%, або 21 респондент із 32, які заявили про актуальність такої проблеми).

Загалом підтримка дітей із СЖО реалізовувалася в різних формах (див. Рисунок 2.6).

Форми підтримки дітей у складних життєвих обставинах, %

Опитані посадові особи визначили також інші форми підтримки дітей із родин у складних життєвих обставинах:

Допомога у навчанні:

- відвідування та індивідуальна робота вчителів із сім'ями у СЖО;
- консультативна допомога щодо дистанційного навчання;
- спілкування класних керівників у телефонному режимі.

Матеріальне забезпечення:

- громада придбала телефони малозабезпеченим дітям;
- безкоштовне харчування;
- організація відпочинку в таборі/санаторії;
- виплата одноразової допомоги, подарунки до свят;

- виділення додаткового транспорту;
- забезпечення одягом, продуктовими наборами, придбання канцелярського приладдя;
- спонсори закупили засоби індивідуального захисту для сімей у СЖО.

Догляд:

- навчання фахівців громади щодо реагування і роботи у випадку СЖО;
- патронат сімей у СЖО.

2.3. Організація дистанційного навчання

Під час карантину в громадах застосовувалися очна, дистанційна та змішана форми навчання. Згідно з відповідями респондентів, безумовно, переважала змішана форма навчання, про використання якої повідомили 63%, або 38 представників місцевої влади.

Рисунок 2.7

Форми навчання в громаді під час карантину, %

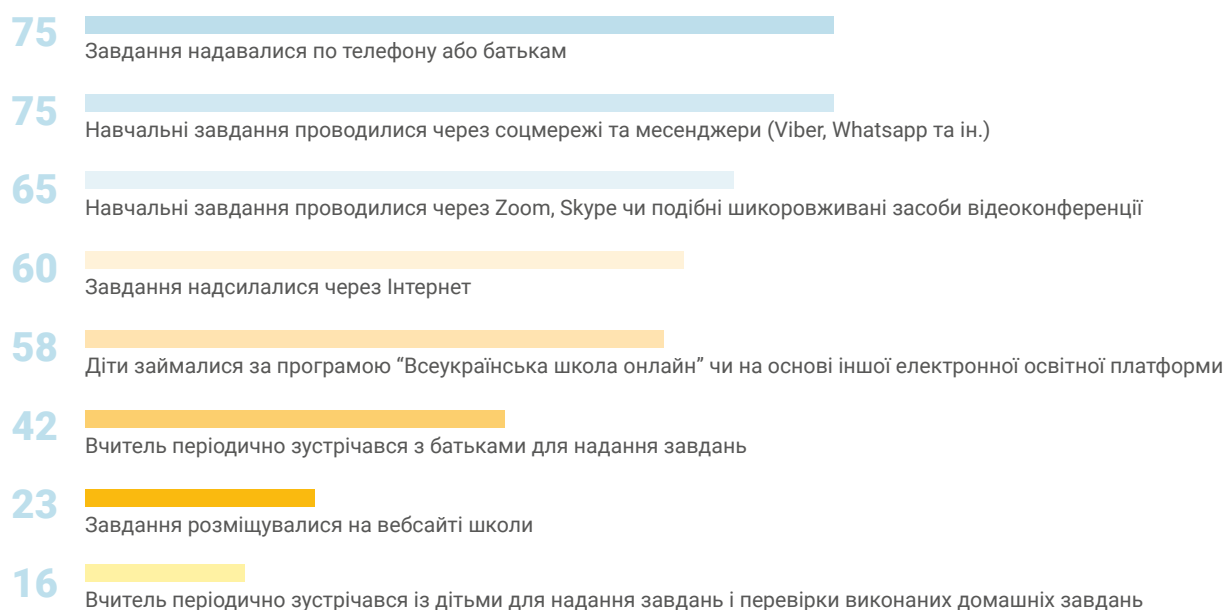
Доступ учнів до навчання під час очної форми та до очних занять за змішаної форми навчання здійснювався із застосуванням засобів індивідуального захисту для перебування в школі. Крім того, школи проводили деякі заняття/предмети дистанційно і поза межами школи на відкритому повітрі, а також вчителі зустрічалися з батьками та передавали їм навчальні завдання для учнів.

Забезпечення доступу під час очного навчання, %

Доступ для учнів під час дистанційного навчання забезпечувався передусім за допомогою надання завдань у телефонному режимі або через месенджери чи соціальні мережі, про що зазначили 75% респондентів, або 43 особи із 57, які повідомили про використання дистанційної форми в громаді. Також вчителі проводили онлайн-заняття за допомогою відеоконференцій, надсилали завдання через інтернет, використовували навчальні платформи онлайн. Про інші шляхи забезпечення доступу до дистанційного навчання повідомили менше ніж 50% опитаних.

Шляхи забезпечення доступу під час дистанційного навчання, %

2.4. Фінансування сфери освіти в ТГ

Під час карантину заклади освіти могли одержати підтримку щодо організації навчання та його матеріально-технічного забезпечення. В ході опитування 52%, або 31 посадова особа в територіальних громадах дали ствердну відповідь на запитання про одержання такої підтримки. Основною її формою була консультативна підтримка (це зазначили 68% респондентів, або 21 посадовець) та організація навчання/перепідготовки вчителів (вказали 48%, або 15 осіб).

Рисунок 2.10

Форми одержаної підтримки для організації навчання під час карантину, %

Допомогу надавали:

Матеріальна допомога:

- відділ освіти;
- місцевий бюджет;
- підприємства;
- місцеві підприємці;
- спонсори;
- батьки дітей із забезпечених родин.

Фінансова допомога:

- місцевий бюджет (рішення сільської/селищної ради);
- державний бюджет;

- бюджетна субвенція;
- депутатський корпус;
- обласне управління освіти;
- підприємства.

Консультативна допомога:

- методист;
- відділ/департамент освіти;
- обласне управління освіти;
- районне відділення освіти;
- вищі органи освіти;
- Вінницька академія неперервної освіти;
- Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д.Ушинського;
- вебінари;
- ООН Жінки.

Допомога в організації наглядових рад із батьків та активних жителів при закладах освіти:

- дирекція шкіл;
- батьківські комітети при школах;
- обласний відділ освіти.

Організоване навчання/перепідготовка вчителів (та/або спеціалістів) для удосконалення їхніх професійних якостей відповідно до нових вимог:

- самостійне навчання вчителів для освоєння дистанційного навчання;
- департамент освіти;
- курси перепідготовки вчителів у онлайн-режимі;
- методичний центр;
- місцева рада;
- інститут післядипломної освіти;
- Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д.Ушинського.

У процесі дослідження посадових осіб громад запитували про ті потреби, на які насамперед не вистачає фінансування. Респонденти мали назвати три найнагальніші, на їхню думку, потреби, які в Таблиці 2.5 для зручності згруповані за окремими напрямками – навчальний процес, технічне забезпечення, будівництво, транспорт, інфраструктура та інші потреби.

Таблиця 2.5

Основні потреби розвитку освіти, на які в територіальній громаді не вистачає фінансування в першу чергу

ПОТРЕБИ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

недостатній ресурс викладачів, необхідність дидактичної бази для дистанційного/змішаного навчання (роздаткові матеріали, підручники, плакати тощо), розроблення єдиного онлайн-простору для навчання, придбання освітньої платформи, зручної та простої у використанні як для учнів, так і для вчителів, потреба в додатковому персоналі для розвантаження викладачів та забезпечення ефективного дистанційного навчання, підвищення кваліфікації працівників освіти, запрошення фахівців із дистанційної освіти, запровадження інноваційних підходів до дистанційного навчання, забезпечення класів та кабінетів природничо-математичних дисциплін, покращення фінансового забезпечення викладачів, напрацювання заходів, спрямованих на подолання низької мотивації дітей та батьків.

ПОТРЕБИ У ТЕХНІЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

забезпечення доступу до якісного високошвидкісного інтернету, проведення інтернету у віддалені села, забезпечення всіх учнів і вчителів швидкісним інтернетом, забезпечення всіх вчителів та дітей, і передусім дітей із СЖО, комп'ютерною технікою, гаджетами, необхідними для дистанційного навчання вдома, забезпечення закладів освіти сучасними технічними засобами, комп'ютерами, планшетами, проекторами, інтерактивними дошками, оновлення програмного забезпечення, розроблення й оновлення онлайн-ресурсів.

ПОТРЕБИ ЩОДО БУДІВНИЦТВА, ТРАНСПОРТУ, ІНФРАСТРУКТУРИ

покращення матеріально-технічної бази навчальних закладів, її модернізація, будівництво нової школи, підвищення енергоефективності, модернізація/проведення централізованого опалення, ремонт і покращення поточного утримання будівель, капітальний ремонт, ремонт харчоблоків, їдальні, даху школи, будівництво пандусів, будівництво/оновлення стадіону, спортивних майданчиків, спортзалів, оновлення засобів і заходів протипожежної безпеки в школах, ремонт доріг для забезпечення можливості дітей діставатися до школи, необхідність гаража.

ІНШІ ПОТРЕБИ

збільшення нормативів вартості харчування дітей, забезпечення учнів харчуванням, організація безкоштовного гарячого харчування, оздоровлення дітей, спортивні секції, організація дозвілля, організація навчання батьків використанню гаджетів, волонтери для догляду за дітьми, додаткове фінансування фахівців, які надають індивідуальну допомогу сім'ям із СЖО, краще фінансування молодшого обслуговуючого персоналу, системне забезпечення дезінфікуючими засобами, благоустрій території.

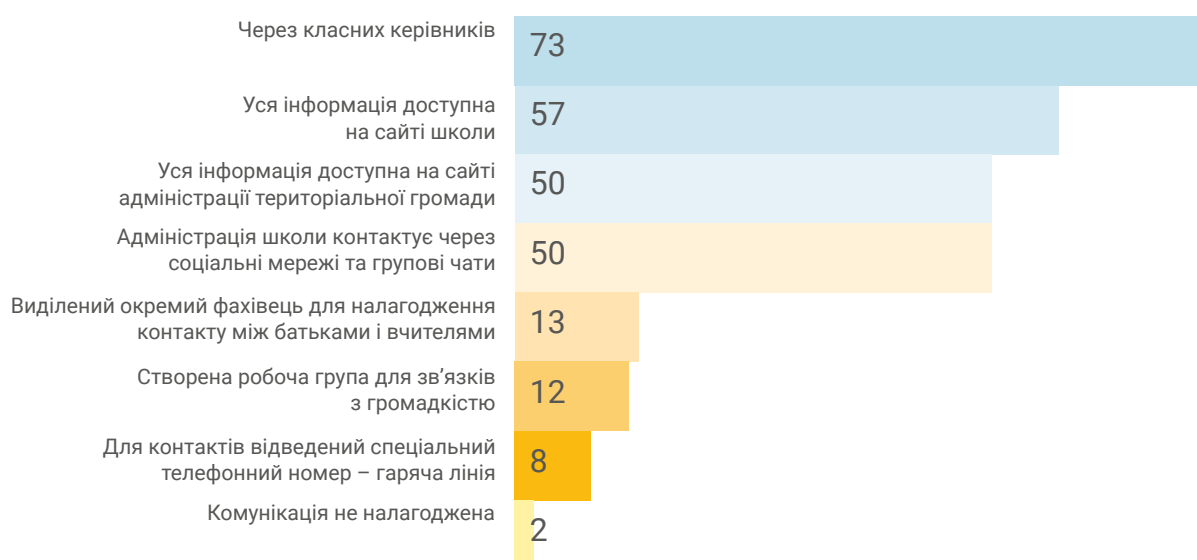
Отримані відповіді дають змогу стверджувати, що серед усіх потреб найчастіше згадують забезпечення якісним інтернет-зв'язком та потребу учнів і вчителів у технічних засобах.

2.5. Комунікація між школою, батьками та керівництвом ТГ

Під час карантину важливою складовою ефективної організації навчання дітей є комунікація між безпосередніми учасниками освітнього процесу та керівництвом територіальної громади.

Рисунок 2.11

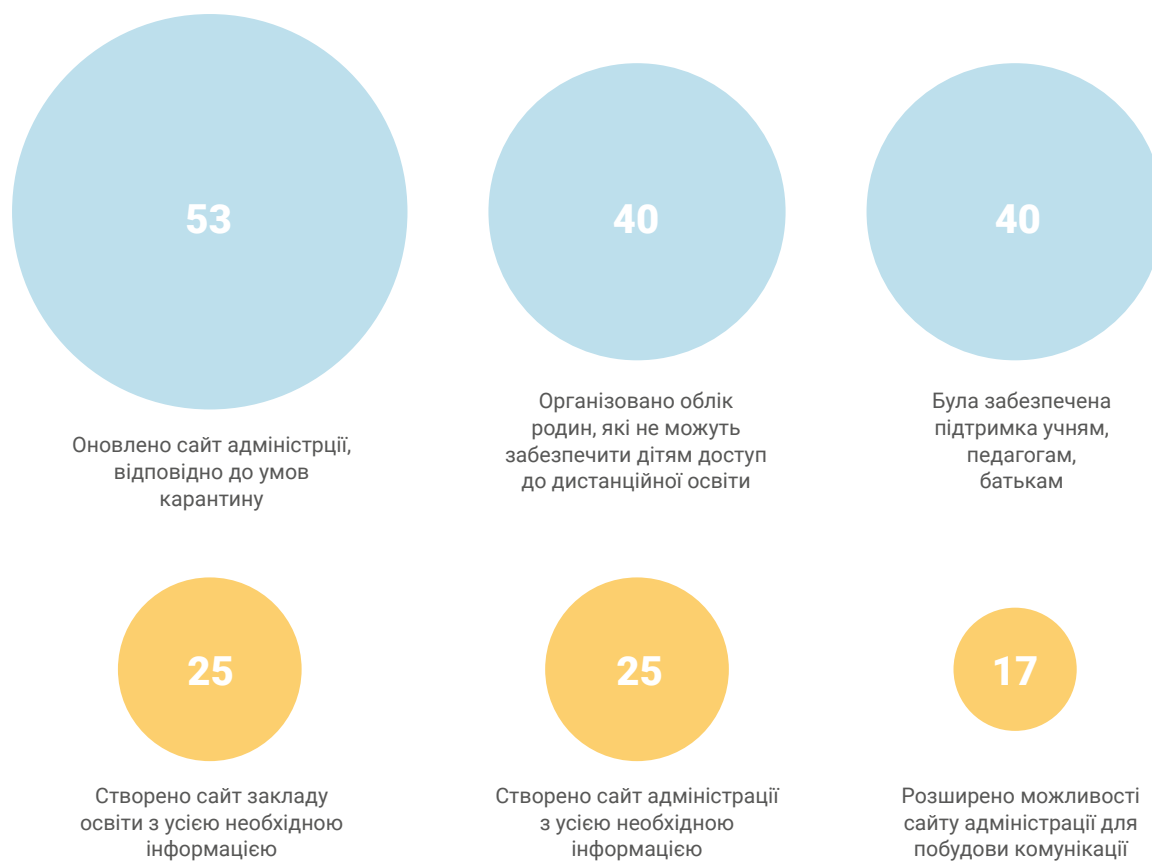
Способи налагодження комунікації між школою/керівництвом громади і батьками під час карантину, %

Відповіді респондентів демонструють, що центральну роль у комунікації відіграють класні керівники, про що зазначили 73% опитаних посадовців. Важливими способами комунікації, про які заявила більше ніж половина респондентів, є сайт школи, сайт адміністрації територіальної громади, а також соціальні мережі та групові чати. Серед інших способів були зазначені: інформування через місцеву газету, телефонний зв'язок, а також сайт для групи.

Крім того, в територіальних громадах проводили спеціальні заходи у сфері організації освіти під час COVID-19, основними серед яких були: оновлення сайту адміністрації, організація обліку родин, які не можуть забезпечити дітям доступ до дистанційного навчання, забезпечення підтримки учням, педагогам, батькам (див. Рисунок 2.12).

Спеціальні заходи, проведені у сфері організації освіти під час COVID-19, %

Посадовці під час опитування зазначили, що підтримка надавалася всім категоріям: для учнів, педагогів, батьків. І полягала насамперед в інформаційній підтримці, контролі з боку сільського голови, консультуванні, оплаті послуг пошти, проведенні/підвищенні якості інтернету; учителям було надано ноутбуки, а також придбано ПК для окремих учнів. Підтримку учням надавали вчителі – відвідували родини індивідуально, надавали рекомендації учням, підтримували комунікацію телефоном, консультували.

Під час карантину до посадових осіб у територіальних громадах зверталися вчителі та батьки щодо організації навчання дітей (див. Таблиця 2.6). Ствердну відповідь про такі звернення вчителів надали 33% респондентів (або 20 осіб), а щодо батьків – 35% (або 21 особа). Проблема відсутності комп'ютера/смартфона зазначалася у 13 зверненнях учителів із загальом 20 заявлених (або 65%) і в 10 зверненнях батьків із загальом 21 заявленого (або 48%).

Питання, з якими зверталися вчителі та батьки до посадових осіб громади під час карантину з питань організації навчання дітей

Виниклі питання	Реагування влади на звернення
Звернення вчителів	
<ul style="list-style-type: none"> ● відсутність комп'ютера/смартфона, ● відсутність інтернету, його погана якість, ● як зв'язатися з тими, у кого немає інтернету, ● забезпечення вчителів технічними засобами для дистанційного навчання, ● інструкції для дистанційного навчання, як його ефективно проводити, ● інформаційна допомога, ● низька відповідальність батьків. 	<ul style="list-style-type: none"> ● місцева влада оплатила інтернет, встановила додатковий інтернет ● здійснюється координаційний зв'язок між класними керівниками, батьками та учнями, ● для окремих дітей організована змішана форма навчання, ● у деяких школах були створені поштові скриньки, щоб діти, які не мають доступу до інтернету, могли залишати домашні завдання, ● завдання надавали телефоном, роздруковували, надсилали поштою, ● Міністерство освіти і науки надало допомогу (інструкції, алгоритми), ● надання консультацій, ● придбали гаджети, ● спілкувались із батьками.
Звернення батьків	
<ul style="list-style-type: none"> ● відсутність комп'ютера/смартфона, ● відсутність інтернету, його погана якість, ● дозвіл для доступу до комп'ютерів у бібліотеці, ● потреба в інструкціях для дистанційного навчання, ● відсутність результатів за дистанційної форми навчання, ● звернення щодо зміни вчителя, ● потреба в додатковому харчуванні дітей із СЖО. 	<ul style="list-style-type: none"> ● придбали смартфони, ● організували використання шкільних ноутбуків по черзі, ● придбали ноутбуки для школи, ● провели інтернет, ● писали запити до провайдерів зв'язку, ● завдання надавали телефоном, надсилали поштою, ● вчитель приходив в окремі сім'ї, ● Міністерство освіти розробило і надало інструкції, ● повернулися до навчання в одну зміну, ● проведення роз'яснювальної роботи з батьками, ● надано додаткове харчування дітям із СЖО, ● спонсорська допомога.

2.6. Практика вирішення питань організації навчання

Представники місцевої влади – посадовці, які брали участь в опитуванні, визначили приклади успішного, на їхню думку, вирішення в їхніх громадах питань щодо організації навчання дітей під час карантину.

1. Відбувалася адаптація вчителів до дистанційної форми навчання та вироблення своїх підходів до роботи з урахуванням особливостей сільської місцевості. Зокрема,

- вчилися працювати дистанційно,
- здійснювали пошук та опрацювання нових методичних матеріалів, активного залучення до навчання в дистанційній формі,
- розробляли індивідуальні плани навчання,
- вчителі надавали допомогу одне одному,
- підвищували свій професійний рівень (курси, вебінари),
- відвідували окремі сім'ї із СЖО та родини, де немає інтернету,
- працювали індивідуально, особисто приносили навчальні завдання до родин, які не мають можливості комунікувати дистанційно,
- збирали батьків і дітей, які не мали навичок участі у відеоконференціях, і проводили навчання,
- учитель інформатики в одній із громад створив навчальну платформу для всіх шкіл на базі «Microsoft 365».

2. Школи розробляли власні сайти, організовували комунікацію «учень – вчитель», надавали технічні засоби для дистанційного навчання для вчителів та учнів, створювали навчальні платформи; проведення батьківських зборів онлайн; забезпечення безпечного навчання під час очної/змішаної форми.

3. Батьки реагували на нові виклики – купували гаджети, необхідні для роботи в інтернеті та дистанційного навчання, надавали підтримку дітям з інших родин, зокрема з СЖО, вчилися користуватися засобами дистанційної роботи та комунікації з вчителями.

4. Учні вчилися працювати дистанційно й активно долучатися до навчального процесу в дистанційній формі, ділилися своїми технічними засобами з тими учнями, які їх не мають.

5. Місцева влада/відділи освіти:

- вирішували проблеми наявності та якості інтернет-зв'язку,
- допомагали вирішити питання щодо зв'язку «учень – вчитель» (проведення/покращення інтернету, забезпечення гаджетами, оплата послуг пошти, в одній із громад встановили спеціальну скриньку, в якій залишали завдання та готову домашню роботу для перевірки, брали участь у створенні сайту);
- проводили консультації та навчали вчителів старшого віку працювати з технікою;
- залучали фахівців для консультування з питань дистанційного навчання;
- забезпечували учасників освітнього процесу засобами індивідуального захисту;
- реагували на потреби родин із СЖО (придбання засобів індивідуального захисту, харчування дітей, придбання гаджетів, проведення інтернету, створення патронатних сімей, які допомагали учням із СЖО із виконанням домашніх завдань);
- організували збір інформації та облік родин із СЖО.

6. Допомога спонсорів, волонтерів, небайдужих жителів.

7. Активно використовувалась платформа «Всеукраїнська школа онлайн».

Можна зробити висновок, що успіх у подоланні викликів в організації навчання дітей в умовах COVID-19 забезпечується шляхом консолідації зусиль – місцевої влади, шкіл, вчителів, учнів, батьків, спонсорів і волонтерів.

Проте територіальні громади постають перед певними проблемами, які вони наразі не мають можливості вирішити. Посадові особи, які брали участь в опитуванні, вказали на такі з них:

Освіта, навчальний процес:

- мале фінансування розвитку освіти в територіальній громаді;
- недостатнє фінансування для створення єдиної платформи для навчання;
- недостатня здатність дітей до самостійного навчання;
- відсутня можливість набрати допоміжний персонал для допомоги з організації дистанційного навчання, у викладачів збільшилось навантаження;
- у багатодітних сім'ях недостатньо не тільки смартфонів, але й кімнат для організації навчання дітей у дистанційному форматі.

Технічне забезпечення:

- деякі села мають низьку якість мобільного зв'язку та/або не мають доступу до інтернету. Відповідно, немає можливості забезпечити рівний доступ до інтернету та зв'язку дітей з усіх місцевостей. Провайдерам не вигідно працювати у віддалених селах, мешканці яких фінансово неспроможні. Для вирішення цієї проблеми потрібне додаткове фінансування. Окремі громади не мають коштів для вирішення цієї проблеми, а інші громади намагалися звернутися до обласної адміністрації, яка у відповідь переклала повну відповідальність з цього питання на територіальну громаду;
- недостатнє фінансування для обладнання шкіл сучасною технікою, придбання гаджетів для учнів і для вчителів. Також є громади, де бракує коштів просто на оновлення технічних засобів. Смартфони є у багатьох, проте для повноцінного навчання потрібні комп'ютери з камерою і мікрофоном, це коштує дорого і для окремих родин, і для комплексного вирішення питання через бюджет громади. Тому є потреба державної допомоги в цьому питанні;
- низька фінансова спроможність родин або небажання батьків придбати технічні засоби для дистанційного навчання дітей, підключення до інтернету. Це призводить до нерівних умов здобуття дітьми освіти. Особливо гостро проблема постає перед сім'ями із СЖО.

Будівництво, транспорт, інфраструктура:

- будівництво школи (зараз діти навчаються у дві зміни);
- в селі застаріла лінія електропередачі, що належить облэнерго, часто відбуваються перебої в енергопостачанні. Місцеве самоврядування направляло листи і запити, однак проблема не вирішена;
- будівництво гаража для шкільного автобуса;
- існує проблема перевезення дітей до/зі школи.

Інше:

- неспроможність громади вирішити всі проблеми самотужки;
- не було коштів, щоб організувати харчування дітей із СЖО;
- відсутність спортивних залів у школах, на це немає коштів;
- відсутність ІТ-фахівця: маленька громада не може залучити достатній штат фахівців для якісної організації дистанційного навчання;
- діти не бажають навчатися, батьки не приділяють їм достатньо уваги, бо сконцентровані на тому, щоб заробляти на життя.

Висновки до розділу 2

1. Дослідження думки посадових осіб громад допомогло визначити їхні оцінки рівня забезпеченості закладів освіти у контексті організації навчання під час карантину. Так, у громадах немає повного забезпечення учнів і вчителів комп'ютерною технікою та доступом до інтернету, які необхідні для дистанційного навчання, використання електронних навчальних матеріалів і роботи на освітніх платформах. Про те, що «усі або майже всі» вчителі мають комп'ютерну техніку і доступ до інтернету, зазначили, відповідно, 53% і 55% респондентів. Для учнів відповідь «усі або майже всі» обрали 13% (забезпеченість комп'ютерами) і 22% (доступ до інтернету) опитаних посадовців. Вищі оцінки доступності інтернету, порівняно з наявністю комп'ютерної техніки, зумовлені тим, що учні користувалися технічними можливостями родичів, сусідів, а також інших учнів.

2. Територіальні громади мають проблеми із забезпеченням рівного доступу до освіти дітей із родин у СЖО через їхню незабезпеченість технікою та інтернетом, про що зазначили 82%, або 49 опитаних посадових осіб, а також дітей з особливими потребами, які не мають можливості здобувати освітні послуги дистанційно, на що вказали 52%, або 31 посадовець. Для їх подолання в громадах надається допомога у вигляді матеріального забезпечення, патронату, індивідуального підходу до учнів із СЖО з боку вчителів.

3. На рівні громад найбільші труднощі у сфері організації навчання під час карантину стосувалися саме технічних питань – забезпечення учнів комп'ютерною технікою та доступом до інтернету. Водночас поширеними проблемами є невміння та/або небажання учнів навчатися самостійно і необхідність у зв'язку з цим допомоги в навчанні для учнів початкової школи; недостатній час, який приділяють батьки навчанню дітей; низька відповідальність батьків за навчання дітей.

Заходи, проведені в громадах для подолання труднощів із навчанням:

- в освітньому процесі: надання завдань у надрукованому вигляді; використання телефонного зв'язку не тільки для звичайної комунікації, але й для надання навчальних завдань для учнів; використання одного гаджета кількома учнями;
- в управлінні освітою з боку представників місцевого самоврядування: заміна провайдера інтернет-зв'язку; забезпечення шкіл гаджетами, відповідно до наявних можливостей; матеріальна допомога окремим сім'ям, зокрема надання/придбання гаджетів.

4. Згідно з оцінками посадових осіб, основними перешкодами ефективного вирішення проблем в організації навчання є: (1) відсутність провайдерів у громадах, що забезпечили б стале та якісне покриття мобільного зв'язку та доступ до інтернету, а особливо у віддалених селах, де постачальникам цих

послуг невиконано працювати; (2) недостатній рівень фінансового забезпечення на всіх рівнях – громади, школи, родини. Важливою проблемою дистанційного навчання є перевантаженість учнів і перевищення санітарно-епідемічних норм роботи на комп'ютері. Крім того, утворилося перевантаження вчителів, зумовлене додатковим навантаженням – засвоєнням нових підходів до роботи, опануванням техніки, розробленням занять у новому форматі, пошуком нових методичних матеріалів, регулярним відвідуванням учнів тощо, яке потребує додаткового персоналу в школах. Усі ці проблеми громади наразі не можуть самостійно вирішити.

5. Представники органів місцевого самоврядування надавали підтримку для закладів освіти як щодо організації навчання, так і покращення їх матеріально-технічного забезпечення, про що зазначили 52%, або 31 респондент. Із них 68%, або 21 посадова особа вказали, що підтримка надавалася у формі консультативної допомоги; 48%, або 15 осіб повідомили про організацію навчання/перепідготовки вчителів для удосконалення їхніх професійних якостей відповідно до нових вимог; про матеріальну та фінансову підтримку закладів освіти зазначила однакова кількість опитаних – 26%, або 8 осіб. Громади переважно надавали інформаційно-консультативну підтримку, налагодили контроль із боку сільського голови, оплачували послуги пошти, проводили чи підвищували якість інтернету, забезпечили комп'ютерною технікою окремих учителів та учнів. Важливо, що допомогу надавали не тільки місцеві бюджети та відділи освіти, але й місцевий бізнес, спонсори, батьки дітей із забезпечених родин. Підвищення кваліфікації вчителів часто здійснювали самостійно.

6. В організації навчання під час карантину застосовувалися очна, дистанційна і змішана форми навчання. Проте безумовне перевагу мала змішана форма, що зазначили 63%, або 38 представників місцевої влади. Для забезпечення навчання під час очних занять були придбані передусім засоби індивідуального захисту, деякі заняття проводилися на вулиці, а окремі предмети викладалися дистанційно. Проведення занять у дистанційному форматі відбувалось через онлайн-заняття за допомогою відеоконференцій, шляхом роботи учнів на освітніх платформах, а також завдяки активному використанню месенджерів і соціальних мереж. Як показало опитування, завдання учням надавалися переважно телефоном та через месенджери.

7. Опитування показало, що в комунікації між школою/керівництвом територіальної громади та батьками переважали такі способи: через класних керівників, оприлюднення інформації на сайті школи/територіальної громади, контракти через соціальні мережі та групові чати в месенджерах. Ключову роль у комунікації відіграють класні керівники, про що зазначили 73%, або 44 посадовців. Також 53%, або 32 посадові особи повідомили, що відповідно до умов карантину для забезпечення комунікації було оновлено сайт місцевої адміністрації.

8. Представники влади, які брали участь у соціологічному дослідженні, виділили успішні, на їхню думку, приклади вирішення в своїх громадах проблем щодо організації навчання дітей під час карантину. Систематизація цих прикладів дозволяє стверджувати, що успішні практики громад базуються на поєднанні лідерства влади, ініціативи вчителів, відповідальності батьків та консолідації їхніх спільних зусиль. Зокрема, місцева влада/відділи освіти вирішували проблеми наявності та якості інтернету та мобільного зв'язку, намагалися покращити забезпечення гаджетами учасників освітнього процесу, допомагали сім'ям із СЖО, надавали інформаційно-консультативну підтримку; вчителі шукали свої підходи до роботи з урахуванням особливостей сільської місцевості, здобували нові навички та вчилися працювати дистанційно, підвищували свою кваліфікацію, широко застосовували індивідуальний підхід у підтримці учнів, які не мали можливості працювати дистанційно; батьки купували гаджети для дистанційного навчання, підтримували дітей з інших родин, вчилися дистанційно комунікувати. До них долучалися місцевий бізнес, спонсори, волонтери.

РОЗДІЛ 3.

НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ (результати опитування вчителів)

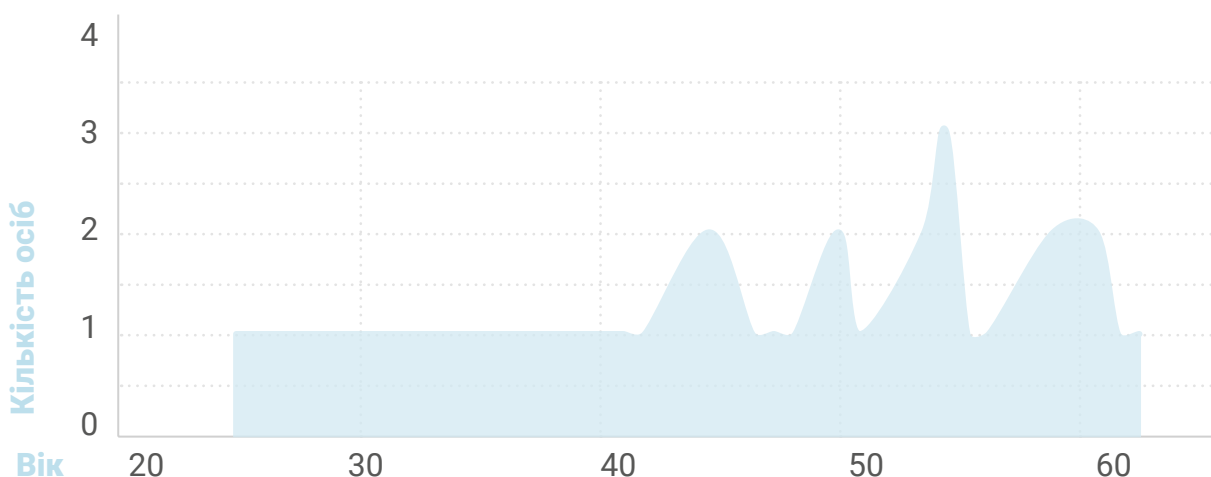
3.1. Соціально-демографічна характеристика респондентів

Опитування вчителів проводилося в 5 областях України – Вінницькій, Дніпропетровській, Херсонській, Чернігівській та Чернівецькій, та охопило 20 районів і 30 населених пунктів, які входять до складу 30 територіальних громад. Загалом було опитано 30 респондентів, з яких 17 із селищ і 13 – із сіл. Усі вони є вчителями.

В опитуванні взяли участь 93% жінок (або 28 осіб) і 7% чоловіків (або 2 особи) віком від 21 до 63 років, які мають вищу освіту.

Рисунок 3.1

Розподіл респондентів за віком, осіб

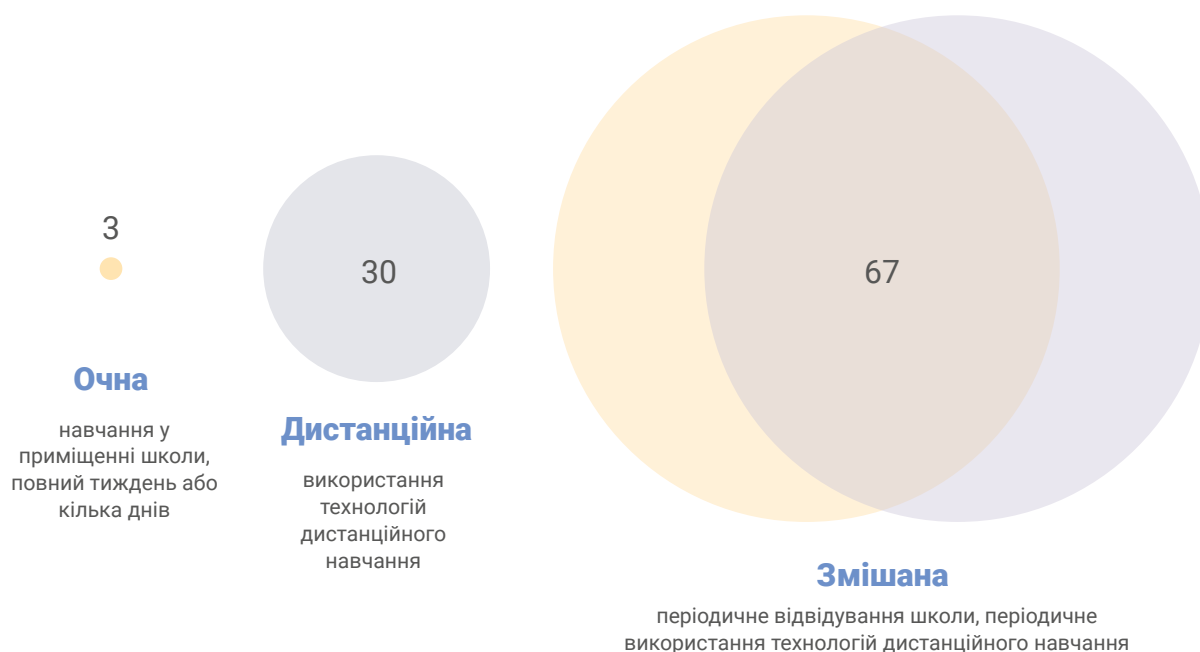

3.2. Організація навчання та дистанційного навчання під час карантину

Під час карантину в громадах застосовувалися очна, дистанційна та змішана форми навчання. Вчителів запитували про те, яка з них переважала в їхній територіальній громаді. За відповідями респондентів безумовно переважала змішана форма навчання, про використання якої як основи навчального процесу повідомили 67%, або 20 вчителів, про переважне застосування дистанційної форми повідомили 30%, або 9 вчителів, а про очну форму повідомив лише 1 вчитель (див. Рисунок 3.2.).

Рисунок 3.2

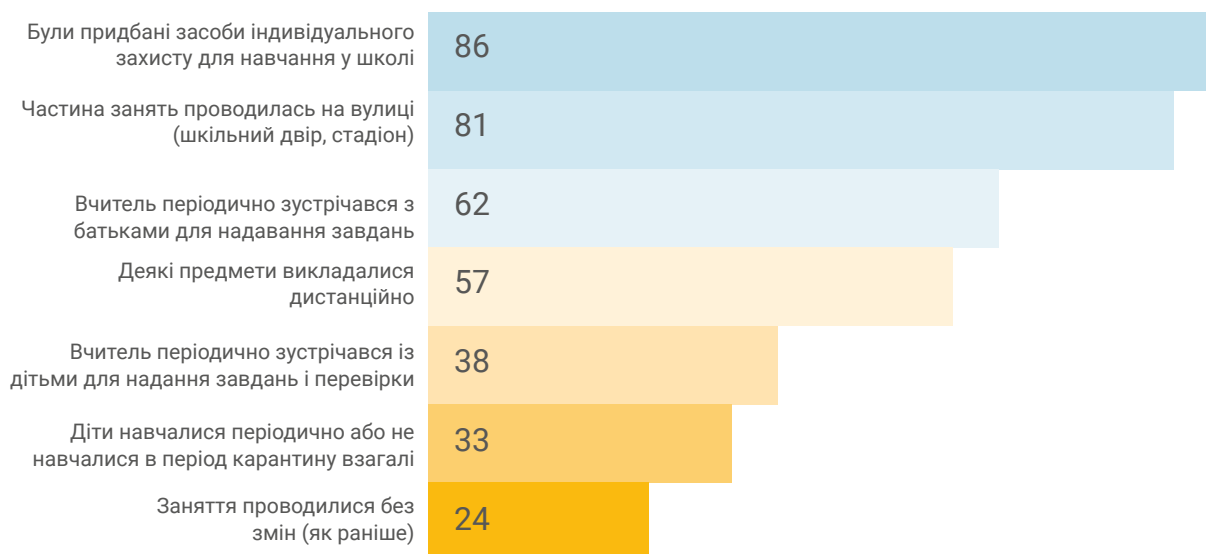
Форми навчання в громаді під час карантину, %

Загалом очні заняття в школі проводили 70%, або 21 вчитель, що відбувалось зокрема й за змішаної форми навчання; а дистанційні заняття були у 97%, або 29 респондентів.

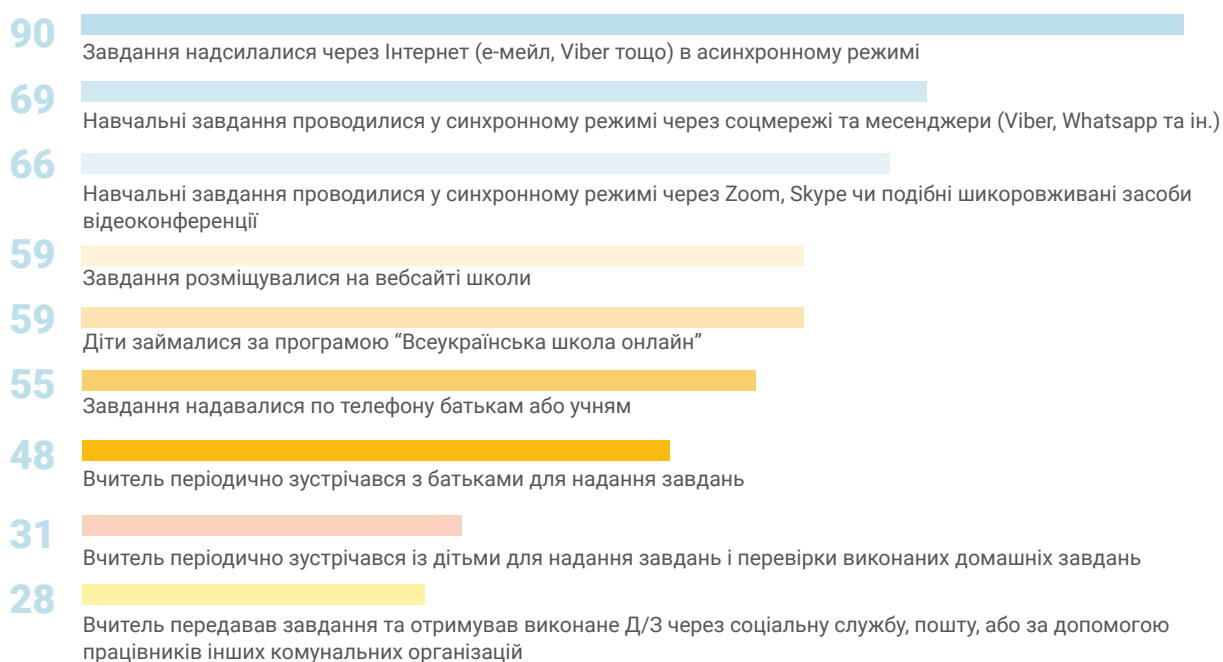
Для забезпечення доступу учнів до **очних занять** під час карантину в громадах були придбані засоби індивідуального захисту, про що зазначили 86%, або 18 вчителів із 21, які повідомили про проведення очних занять у навчальному процесі. 81%, або 17 вчителів вказали, що частину занять проводили на вулиці. Особливістю навчального процесу в очній формі стало проведення окремих дисциплін дистанційно, на що вказали 57%, або 12 респондентів.

Забезпечення доступу під час очного навчання, %

У процесі **дистанційного навчання** 90%, або 26 вчителів із 29, які застосовували цю форму роботи, надавали учням навчальні завдання через інтернет в асинхронному режимі, а про розміщення завдань на вебсайті школи повідомили 59%, або 17 вчителів. Проте вчителі також були змушені надавати навчальні завдання телефоном (55%, або 16 осіб), передавати їх безпосередньо батькам (48%, або 14 осіб) чи учням (31%, або 9 осіб), а також повідомляти в інший спосіб (28%, або 8 осіб – поштою, через інших працівників тощо) (див. Рисунок 3.4). Під час опитування один респондент повідомив, що навчальні завдання надавалися через блог вчителя.

Шляхи забезпечення доступу під час дистанційного навчання, %

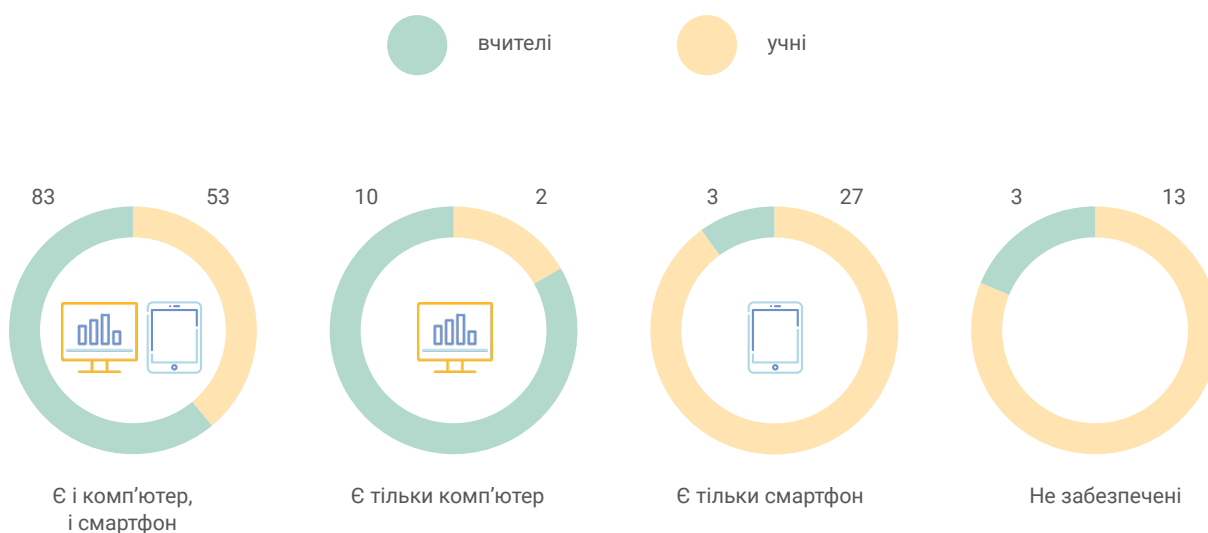
Заняття в синхронному режимі проводилися через месенджери чи соціальні мережі (69%, або 20 вчителів), а також за допомогою відеоконференцій (66%, або 19 осіб).

59% (16 вчителів) повідомили, що учні навчалися за допомогою платформи «Всеукраїнська школа онлайн».

Дистанційне навчання можливе за наявності відповідного технічного забезпечення – комп'ютерів/ноутбуків, планшетів, смартфонів, а також доступу до інтернету. Результати опитування показали, що у 83%, або 25 учителів наявний і комп'ютер, і смартфон, а серед учнів таких лише 53%, або 16 відповідей вчителів. Проте повністю не забезпечені гаджетами лише 3% (1 вчитель), а також 13% (4 вчителі) повідомили, що їхні учні не мають технічних засобів для дистанційного навчання.

Рисунок 3.5

Кількість відповідей про забезпечення учнів і вчителів комп'ютерами та смартфонами, %

Технічні засоби для навчального процесу в переважній більшості випадків були придбані самостійно за власні кошти вчителів, а для учнів – за кошти батьків (див. Рисунок 3.6 і Рисунок 3.7). При цьому 10%, або 3 вчителі зазначили, що їхні учні не забезпечені комп'ютерами/смартфонами.

Рисунок 3.6

Джерело придбання технічних засобів для навчального процесу для вчителів, %

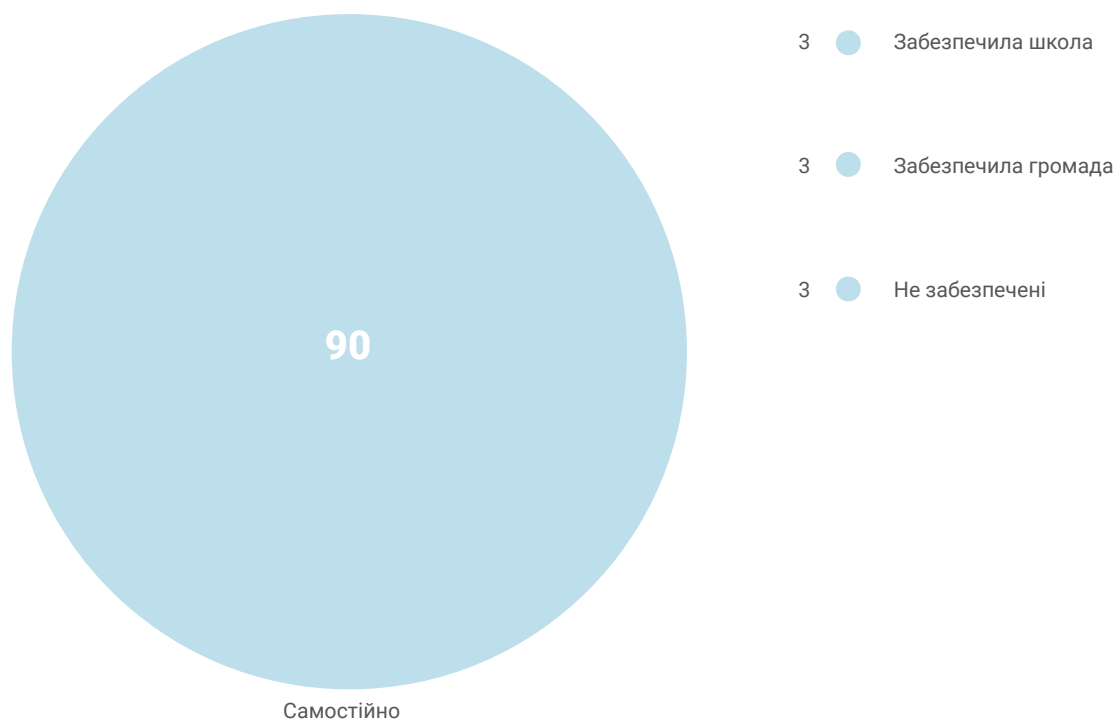
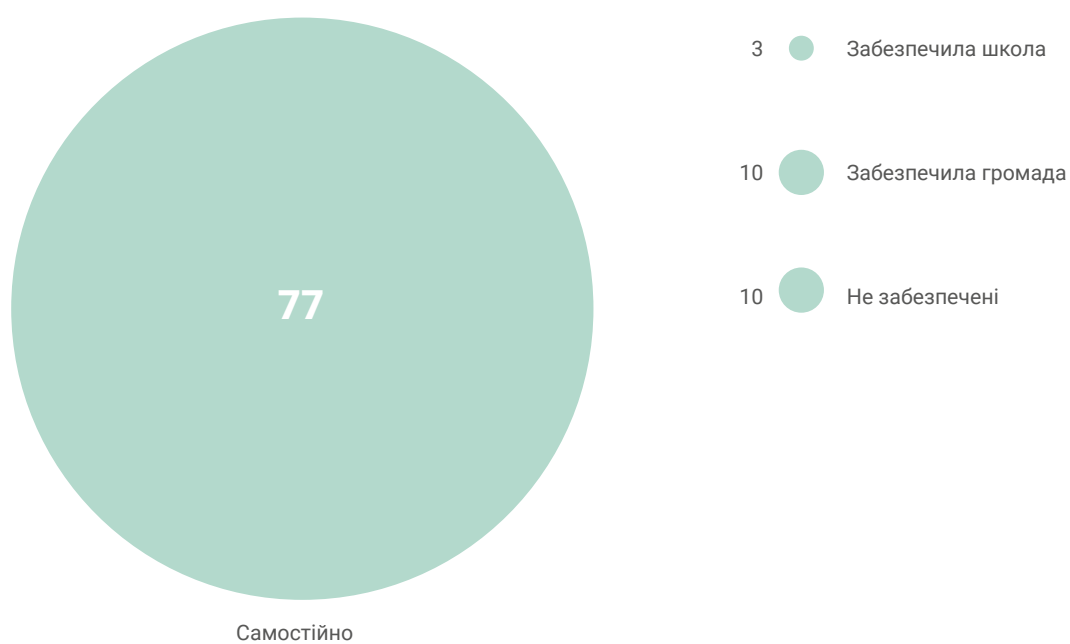

Рисунок 3.7

Джерело придбання технічних засобів для навчального процесу для учнів, %

Можна зробити такі висновки щодо доступності технічних засобів:

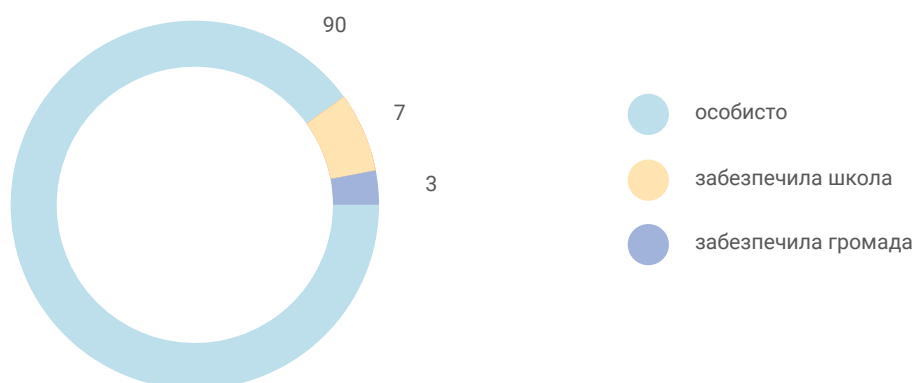
- (1) під час карантину і дистанційного навчання не всі учні мають рівні можливості здобути освіту через незабезпеченість технічними засобами;
- (2) технічне забезпечення робочого процесу вчителі отримували не від роботодавця, а фінансували за власний кошт.

Другою складовою технічного забезпечення дистанційної форми навчання є доступ до інтернету. Згідно з відповідями вчителів, усі вони мають доступ до нього. Щодо учнів, то 7% опитаних (2 вчителі) зазначили, що їхні учні не мають доступу до інтернету.

Доступ до інтернету під час карантину був забезпечений вчителями особисто за власний кошт, про що зазначили 90%, або 27 респондентів, і лише 7%, або 2 вчителі повідомили, що його надала школа як роботодавець (див. Рисунок 3.8).

Рисунок 3.8

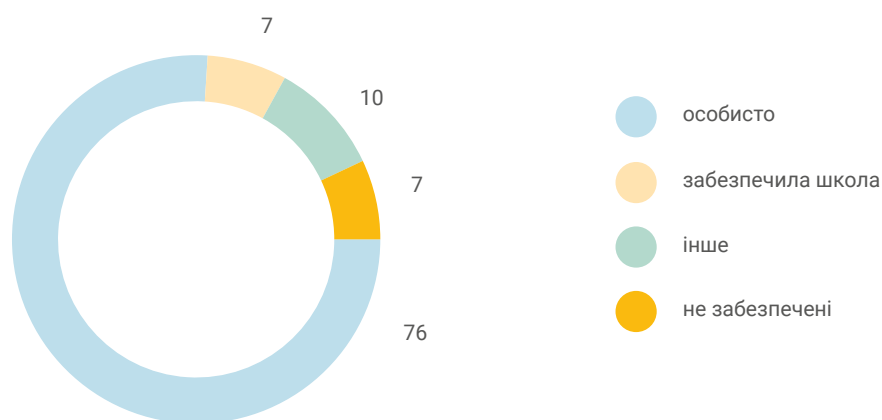
Джерело забезпечення доступу до інтернету для вчителів, %

У процесі опитування 76% (або 23 вчителі) вказали, що учні самі забезпечили доступ до інтернету; 7% (або 2 вчителі) повідомили, що для учнів інтернет забезпечила школа. Про відсутність доступу своїх учнів до інтернету зазначили 7% опитаних (або 2 вчителі) (див. Рисунок 3.9).

Рисунок 3.9

Джерело забезпечення доступу до інтернету для учнів, %

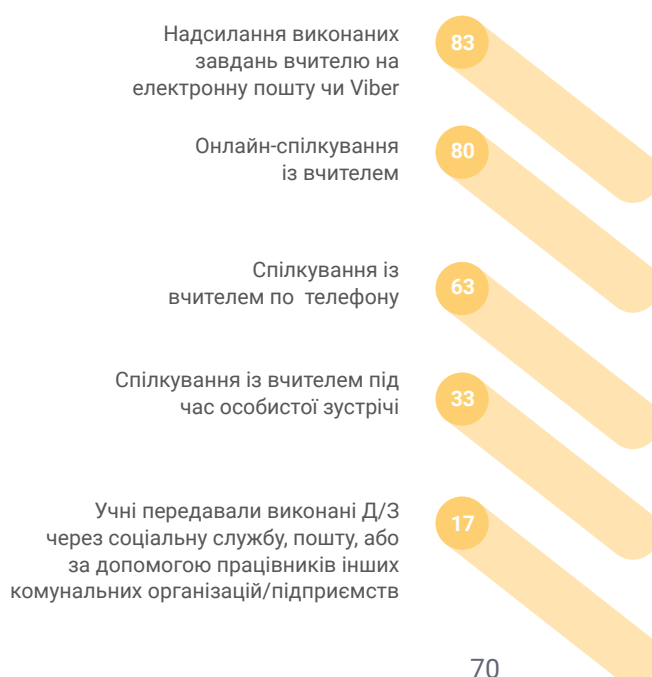

Під час карантину виконання завдань учнями та їх перевірка відбувалися за допомогою трьох основних каналів (див. Рисунок 3.10):

- надсилання виконаних завдань вчителю на електронну пошту/Viber (зазначили 83%, або 25 вчителів);
- у ході онлайн-спілкування з вчителем (80%, або 24 відповіді);
- через спілкування з вчителем по телефону (63%, або 19 відповідей).

Рисунок 3.10

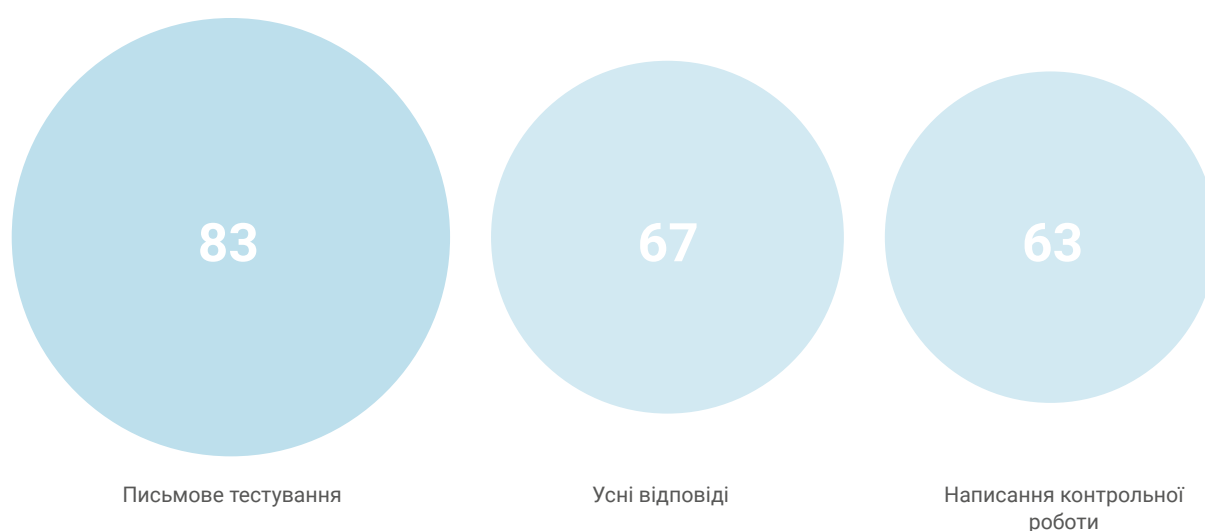
Способи перевірки вчителями завдань під час карантину, %

Крім того, учні виконували завдання на навчальних платформах (зокрема, Google Classroom). Також батьки безпосередньо передавали вчителям виконані дітьми навчальні завдання. Під час проведення опитування жодної ствердної відповіді на запитання про відсутність оцінок і контролю за виконанням завдань не було надано. Основною формою оцінювання знань було письмове тестування, про що сказали 83% опитаних, або 25 вчителів (див. Рисунок 3.11).

Рисунок 3.11

Спосіб оцінювання знань учнів під час карантину, %

Зміна форми навчання під час карантину позначилася на навчальних результатах учнів. 50% респондентів, або 15 вчителів вважають, що за період карантину та застосування дистанційної/змішаної форми навчання рівень знань учнів погіршився (див. Рисунок 3.12). Трохи менше половини (40%, або 12 вчителів) вважають, що він залишився незмінним, і лише 10%, або 3 вчителі відзначили покращення рівня знань учнів.

Рисунок 3.12

Зміна рівня знань учнів у період карантину, %

3.3. Труднощі організації навчання та дистанційного навчання під час карантину

Під час дистанційного навчання виникають труднощі, пов'язані як з організацією, так і з самим процесом навчання. Вчителі визначили три найактуальніші, на їхню думку, проблеми, перед якими вони особисто постали в період карантину.

Рисунок 3.13

Основні проблеми в організації навчання дітей під час карантину, %

Серед отриманих відповідей безумовними лідерами виявилися такі проблеми (див. Рисунок 3.13):

- погана якість інтернет-зв'язку/мобільного підключення (вказали 60% вчителів – 18 осіб),
- відсутність чи застарілість комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення (вказали 60% вчителів – 18 осіб),
- відсутність у дітей вміння вчитися самостійно (вказали 53% вчителів – 16 осіб).

Отже, основні труднощі стосувалися технічного забезпечення навчального процесу та навичок самостійної роботи і самоорганізації учнів.

Окрім запропонованих варіантів відповідей, респонденти мали можливість зазначити власний варіант. Серед інших проблем вчителі називали такі:

- недостатня відповідальність, а іноді байдужість та ігнорування навчальних питань із боку батьків;
- деякі учні не виходили на зв'язок та/або не виконували домашні завдання, небажання дітей вчитися;
- проблеми з мотивацією до навчання;
- ненормований робочий день учителів;
- відключення електропостачання.

Респондентів запитали їхню думку щодо вирішення тих проблем, перед якими вони особисто постали в організації навчання під час карантину. Це допомогло виділити основні пропозиції відповідно до певних груп проблем (див. Таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Заходи щодо подолання проблем в організації навчання, думка респондентів

Інтернет/мобільний зв'язок/електропостачання
<ul style="list-style-type: none">● місцева влада має забезпечити доступ вчителів і учнів до якісного інтернету,● вирішити проблеми з електропостачанням.
Технічні засоби (комп'ютери, смартфони, планшети)
<ul style="list-style-type: none">● місцева влада має подбати про забезпечення якісними технічними засобами навчання,● провести оновлення комп'ютерної техніки,● забезпечити технічну підтримку.
Навчальний процес
<ul style="list-style-type: none">● покращити фінансування школи,● повернутися до очного навчання,● створити на законодавчому рівні нормативні документи з онлайн-навчання,● адаптувати навчальну програму з використанням завдань дистанційного навчання,● розробити методики проведення дистанційного навчання,● придбати якісну освітню платформу,● виділяти більше годин для вивчення предметів,● приділяти більше уваги вмінню учнів працювати самостійно, привчати до самостійності,● виховання в учнів звички вчитися,● підвищити рівень цифрової грамотності вчителів, провести навчальні курси,● вчити вчителів організовувати свій час і цінувати його.
Мотивація учнів
<ul style="list-style-type: none">● покращити рівень знань дітей у роботі з комп'ютером,● провести додаткові навчання дітей із користування навчальною платформою.

Робота з батьками

- контроль навчання дітей із боку батьків, проводити роботу з батьками,
- батьки мають розмовляти з дітьми для покращення навчання,
- батьки мають і забезпечити своїх дітей технікою,
- тільки батьки можуть вирішити питання про самостійне навчання дітей,
- зробити рекламу для батьків – соціальні ролики про відповідальність батьків за контроль навчання дитини,
- підвищити комп'ютерну грамотність батьків, створити групу для батьків і навчити користуватися навчальною платформою.

Під час карантину важливою є підтримка учасників освітнього процесу. Половина опитаних вчителів (50%, або 15 осіб) зазначила, що вони одержували підтримку, яка надавалася в різних формах (див. Таблиця 3.2). Найчастіше зверталися по консультативну допомогу (87% загальної кількості тих, хто одержував підтримку, або 13 відповідей), а також підвищення цифрової грамотності та використання технологій дистанційного навчання (47%, або 7 відповідей). Важливо зазначити, що певні види підтримки вчителі організували самостійно (самодопомога), зокрема для підвищення своїх знань у сфері дистанційної роботи.

Таблиця 3.2

Форми, в яких вчителі отримували підтримку під час карантину

Вид допомоги	Кількість відповідей (N=15)		Від кого отримана допомога
	%	осіб	
Матеріальна допомога (комп'ютер, смартфон, проведення інтернету тощо)	13	2	Від громади (закуплені ноутбуки для кожного вчителя, проведено швидкісний інтернет)
Фінансова допомога	-	-	-
Консультативна допомога (психолог, вчитель (додаткова консультація), методист тощо)	87	13	Від відділу освіти, методиста школи, вчителя інформатики, директора
Організована перепідготовка вчителів для використання технологій дистанційного навчання	47	7	Від адміністрації школи; методичного центру; самостійне опанування програми дистанційного навчання за рекомендаціями відділу освіти; курси при ХАНО, онлайн-курси за власні кошти
Інша допомога	7	1	Різні навчальні вебінари під час карантину

3.4. Комунікація між школою, батьками та керівництвом ТГ

Комунікація між школою, батьками та керівництвом територіальної громади виступає запорукою успішної організації освітнього процесу в умовах карантину. Під час опитування 30%, або 9 вчителів зазначили, що вони зверталися по допомогу щодо організації навчання дітей (див. Таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Звернення вчителів по допомогу під час карантину

До кого зверталися по допомогу	Кількість відповідей (N=9)	
	%	осіб
Керівництво школи	56	5
Голова ТГ	11	1
Староста села	33	3
Відділ/управління освіти	22	2
Колеги (вчителі)	22	2

Можна зробити висновок, що вчителі передусім звертаються по допомогу до керівництва школи.

Питання, з якими вчителі зверталися по допомогу, відображені в Таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Питання, з якими вчителі зверталися по допомогу під час карантину

До кого зверталися по допомогу	Кількість відповідей (N=9)	
	%	осіб
Відсутність доступу до інтернету	67	6
Відсутність техніки (комп'ютери, смартфони)	56	5
Відсутність власних навичок користування комп'ютером, смартфоном	44	4
Відсутність у дітей навичок користування комп'ютером, смартфоном	22	2
Забезпечення дезінфікуючими засобами	11	1
Неможливість залишити дитину вдома без нагляду на період дистанційного навчання	11	1

Основні звернення вчителів про допомогу стосувалися основних проблем дистанційного навчання – забезпечення доступу до інтернету, забезпечення комп'ютерною технікою та засобами зв'язку, а також підвищення власної цифрової грамотності.

Згідно з відповідями респондентів, у випадку всіх звернень питання були вирішені.

3.5. Практика вирішення питань організації навчання

Під час опитування вчителі мали можливість висловити свої думки на основі отриманого під час карантину досвіду дистанційної роботи з учнями. Основними питаннями були такі:

- 1) Наведіть приклад успішного вирішення питання стосовно організації навчання дітей під час карантину.
- 2) Наведіть приклад проблеми з організацією навчання під час карантину, яка не була вирішена.
- 3) Що Ви порекомендували б для покращення якості навчання й організації навчального процесу під час карантину?

Приклади успішного вирішення питання стосовно організації навчання дітей під час карантину:

Технічне забезпечення:

- виділили кошти для підключення інтернету;
- за зверненням до депутата вирішили питання доступу малозабезпечених сімей до інтернету;
- закупили ноутбуки та інші гаджети.

Навчальний процес:

- запровадили ведення робочого щоденника дитини з позначками про виконану роботу та нагородження учнів за своєчасне виконання завдань;
- вчителі самостійно вивчали і досліджували підходи до навчання і в результаті були підібрані успішні методи онлайн-навчання, завдяки чому підвищена ефективність;
- для тих, хто не мав змоги навчатися онлайн, роздавали друковані матеріали, тож вони мали можливість навчатися;
- у деяких родин не було смартфонів або інтернету, тому всі завдання надавалися їм по телефону, так вони змогли взяти участь у навчанні;

- підключили інтернет, забезпечили власний домен і впровадили єдину платформу – Google Classroom.

Учні:

- деякі учні, які погано вчилися очно, покращили свої знання під час дистанційного навчання;
- діти, які не мали ґаджетів, ходили до тих, хто має, і навчалися разом;
- у дітей недостатньо вмінь вчитися самостійно, тож було приділено дуже багато часу, щоб привчити їх до самодисципліни та вміння розподіляти час;
- діти почали активну діяльність онлайн і навіть зробили проєкт «Випускний онлайн».

Батьки:

- налагодили контакти з батьками і вони почали більше цікавитися навчальним процесом;
- підтримували дітей і заохочували до навчання, проводили бесіди з батьками, у результаті з'явилися позитивні зрушення з боку дітей, а батьки стали більш відповідальними.

Окремі питання організації навчального процесу залишилися невирішеними. Серед таких проблем учителі назвали:

Інтернет-/мобільний зв'язок:

- проблеми з якістю зв'язку та інтернету, особливо гостро ця проблема постає перед віддаленими селами.

Технічні засоби:

- діти не забезпечені засобами зв'язку та ґаджетами через скрутне матеріальне становище батьків або небажання їх придбати, а школа не має фінансової змоги їх забезпечити.

Із відповідей респондентів:

«Є частина учнів, які не виходять на зв'язок із вчителями, зверталися до керівництва шкіл. Причина одна – не вистачає сучасних ґаджетів, інтернету, батьки ведуть асоціальний спосіб життя. Для вирішення проблеми потрібні кошти для забезпечення доступу дітей до навчання (спеціальні класи з технікою, забезпечення родин технікою, відповідальні особи, які контролюватимуть і надаватимуть індивідуальну допомогу родинам)».

«Не всі діти забезпечені технікою та інтернетом, щоб займатися онлайн, бо батьки не мають можливості повною мірою забезпечити дітей; проблема з учнями,

які прагнуть знань, але в них немає технічного обладнання для дистанційного навчання. Зверталися до всіх, але не вдалося забезпечити їх ні гаджетами, ні інтернетом»

Навчальний процес:

- збої на платформі Google Classroom через перевантаженість;
- дуже велике навантаження на вчителів – навчання дітей, перевірка домашніх завдань, підготовка до уроків, витрачається значний час на самонавчання. Потрібна допомога у вигляді додаткового персоналу;
- поганий рівень опанування техніки вчителями старшого віку, над чим ведеться робота;
- немає контакту з дітьми, батьки яких безвідповідально ставляться до навчання. Потрібно особисто обходити такі родини, але можливості їхати у віддалені села немає (відсутність коштів і часу).

Учні та батьки:

- деякі батьки не до кінця виконують свої батьківські обов'язки, для вирішення потрібно посилити контроль із боку держави;
- не всі батьки та діти усвідомлюють, що дистанційне навчання – це також навчання, а не канікули;
- деякі батьки відмовляються від дистанційного навчання та просто чекають, коли їхні діти повернуться до школи;
- у родин не завжди є час, щоб контролювати дітей і стежити за ними через зайнятість на роботі.

На основі власного досвіду вчителі, які брали участь в опитуванні, висловили рекомендації для покращення якості навчання й організації навчального процесу під час карантину:

Для керівництва територіальної громади/старост:

- давати більше зворотного зв'язку;
- вивчати проблеми спільно;
- звернути увагу на сім'ї із СЖО, вивчити досконало умови, в яких проживають школярі, та надати їм необхідну допомогу (підключення до інтернету, забезпечення технічними засобами), зокрема й для дистанційного навчання;
- надати дітям із малозабезпечених сімей комп'ютери та інтернет;
- забезпечити вчителів інтернетом і технічними засобами;
- забезпечити безперебійне постачання електроенергії;

- покращити інтернет і якість зв'язку, співпрацювати з інтернет-провайдерами;
- надати закладам освіти техніку, інтернет-зв'язок, підвищити їх матеріальне забезпечення;
- залучити меценатів для кращого технічного забезпечення;
- лобювати інтереси щодо проведення якісного інтернет-зв'язку;
- підвищувати соціальний статус вчителя, поважати вчителів, захищати їх;
- повернути очну форму навчання на постійній основі;
- створити банк досвіду для вчителів.

Учителі часто наголошували, що влада має звернути увагу на сім'ї із СЖО, надати їм фінансову і технічну допомогу для підключення до інтернету та придбання комп'ютерів.

Для керівництва школи:

- покращити організацію процесу дистанційного навчання та допомагати вчителям з організацією дистанційного навчання;
- організувати вивчення нових цифрових технологій;
- надавати більш дієву методичну допомогу вчителям щодо навчання; не боятися використовувати або впроваджувати нові практики дистанційного навчання;
- обрати загальну платформу та розробити загальні вимоги до дистанційного навчання;
- шукати нові підходи для реалізації навчання під час карантину;
- прислухатися до вчителів та не звинувачувати в учнівських прогалинах;
- організувати курси для підготовки вчителів з освоєння навичок роботи з ІКТ;
- бути зацікавленими у вирішенні питань щодо родин із СЖО;
- вирішити питання 100-відсоткового забезпечення дітей можливістю працювати в інтернеті;
- аналізувати проблеми спільно;
- вивчати умови, в яких проживають школярі та надавати їм необхідну допомогу, організувати патронат над сім'ями із СЖО;
- звернутися до вищих інстанцій для повернення очного навчання;
- мотивувати батьків до забезпечення дітей технікою для дистанційного навчання;

- забезпечити обладнання кабінетів;
- покращити технічне забезпечення вчителів;
- пошук додаткових людських ресурсів;
- пошук додаткового фінансування, додаткових ресурсів для забезпечення навчального процесу сучасною технікою.

Для вчителів:

- бути вимогливішими до учасників освітнього процесу;
- вдосконалювати свої знання/займатися самоосвітою, здобувати навички дистанційного навчання; опанувати нові платформи; забезпечити підвищення кваліфікації вчителів, особливо початкових класів, для роботи онлайн; напрацювати прийоми та методи дистанційного навчання; не боятися застосовувати сучасні практики дистанційного навчання;
- вивчати проблеми спільно, вміти працювати в команді, співпрацювати з вчителями;
- відповідально ставитися до роботи та не перевантажувати дітей;
- поради щодо проведення занять: виділяти більше часу для пояснень під час дистанційного навчання; зробити уроки максимально потужними та нетривалими за часом; допомагати дітям в організації навчального процесу вдома, навчити дітей вчитися самостійно;
- знаходити баланс між роботою й особистим життям, дбати про здоров'я.

Для батьків:

- відповідально ставитися до батьківських обов'язків: нести відповідальність за навчальний процес своїх дітей, розуміти, що батьки є суб'єктами дистанційного навчання; допомагати та підтримувати своїх дітей, здійснювати контроль за дітьми під час дистанційного навчання, контролювати виконання домашніх завдань та успішності навчання; цікавитися шкільним життям дитини, більше уваги приділяти освіті дітей, їх навчанню; не вчитися замість дітей; привчати дітей до самостійності, спонукати дитину до організації свого дня;
- заохочувати дітей до навчання;
- думати про майбутнє своїх дітей;
- забезпечити дітей ґаджетами для онлайн-уроків;
- вивчати проблеми спільно;
- організувати курси для батьків із користування платформою в Google Classroom;
- виявляти терпіння до ситуації та повагу до вчителя.

Висновки до розділу 3

1. Під час карантину в громадах застосовувалися всі форми навчання, але переважав змішаний формат, про який повідомили 67%, або 20 вчителів. Водночас про проведення дистанційних занять у своїх школах зазначили 97% респондентів, або 29 осіб.

2. Для безпеки очного навчання в громадах були придбані засоби індивідуального захисту, вчителі проводили частину занять на вулиці, а також окремі предмети викладали дистанційно.

Під час дистанційних занять провідну роль у навчальній комунікації відігравав інтернет: 90% вчителів, або 26 осіб користувалися електронною поштою та месенджерами для надання учням завдань; навчальні заняття в синхронному режимі проводили за допомогою відеоконференцій або месенджерів, відповідно, 66% і 69% вчителів. Проте важливо, що 55% вчителів також були змушені надавати навчальні завдання по телефону, передавати безпосередньо батькам учнів (48% вчителів) або самим учням (31% відповідей) чи в інший спосіб.

3. Можливість застосування дистанційного навчання та його ефективність залежать від наявності комп'ютерної техніки відповідної якості та доступу до стабільного інтернет-зв'язку. Результати опитування показали, що у 83%, або 25 вчителів є і комп'ютер, і смартфон. 90% вчителів самі оплатили доступ до інтернету та придбали собі технічні засоби для використання в навчальному процесі. Таким чином, для 90% вчителів технічне забезпечення робочого процесу здійснювалося за власні кошти працівників.

На думку 53% вчителів, або 16 відповідей, їхні учні мають і комп'ютер, і смартфон; а 13% вчителів вважають, що їхні учні взагалі не мають цих пристроїв. 77% респондентів відповіли, що гаджети для учнів і доступ до інтернету були оплачені за власні кошти. Отже, під час карантину і дистанційного навчання не всі учні в громадах мають рівні можливості здобувати освіту через незабезпеченість комп'ютерною технікою, іншими гаджетами та доступом до інтернету.

Учителі для надання навчальних завдань та отримання виконаних робіт від учнів використовували насамперед електронну пошту та месенджери, а також робили це під час онлайн-комунікації. Проте важливо наголосити, що 63%, або 19 респондентів зазначили, що перевірка завдань відбувалась у процесі спілкування з учнями по телефону.

4. Зміна форми навчання під час карантину позначилася на навчальних результатах учнів: 50%, або 15 вчителів вважають, що за період карантину та застосування дистанційної/змішаної форми навчання рівень знань учнів погіршився, а трохи менше половини (40%, або 12 вчителів) вважають, що він залишився незмінним, і лише 10%, або 3 вчителі відзначили покращення рівня знань учнів.

5. Найактуальнішими проблемами, перед якими постали вчителі під час організації навчання дітей у період карантину, виявилися: (1) погана якість інтернету та мобільного зв'язку, особливо у віддалених селах; (2) відсутність чи застарілість комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення як у школах, так і в учнів; (3) відсутність у дітей вміння вчитися самостійно.

Отже, основні труднощі в навчальному процесі стосувалися його технічного забезпечення та навичок самостійної роботи й самоорганізації учнів. Крім того, особливий акцент респонденти зробили на недостатній відповідальності та ігноруванні навчальних питань із боку батьків, а також на ненормованому робочому дні вчителів, їх перевантаженні, потребі підвищити свою цифрову грамотність. Із цих питань вчителі зверталися по допомогу під час карантину, насамперед до керівництва своєї школи.

6. Для подолання проблем в організації навчання вчителі сконцентрували увагу на таких основних рекомендаціях:

- щодо технічних аспектів: необхідність вирішення владою питання доступу вчителів та учнів до якісного інтернету, забезпечення якісними технічними засобами для навчання; допомога родинам із СЖО щодо технічних пристроїв та інтернету, догляду за дітьми, їх харчування;
- щодо навчального процесу: потрібно покращити фінансування шкіл, забезпечити доступ до якісних освітніх платформ, розробити/адаптувати методики до дистанційного навчання, підвищити цифрову грамотність учителів, виховувати в учнів навички самостійного навчання, роботи з комп'ютером і користування освітніми платформами;
- щодо батьків учнів: проводити роботу, щоб батьки контролювали дітей, приділяли достатньо уваги їхньому навчанню та дбали про належне технічне забезпечення, а також підвищити комп'ютерну грамотність батьків.

7. Вчителі, які брали участь в опитуванні, навели успішні, на їхню думку, приклади вирішення в їхніх громадах питань стосовно організації навчання дітей під час карантину. Основні з них:

- покращення технічного забезпечення (виділення коштів для підключення до інтернету, закупівлі ноутбуків, доступу до інтернету сімей із СЖО);
- вдосконалення навчального процесу (мотивування учнів до самостійної роботи, якісного та своєчасного виконання завдань, індивідуальний підхід вчителів до родин, які не мають можливості дистанційного навчання дітей, самостійне підвищення кваліфікації та добір ефективних методів онлайн-навчання, забезпечення власного домену та використання освітніх онлайн-платформ);
- налагодження комунікації з батьками для підтримки навчання їхніх дітей.

РОЗДІЛ 4.

НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ (результати опитування батьків)

Головною метою опитування батьків було дослідження ситуації з організацією навчання та дистанційного навчання під час пандемії COVID-19, визначення проблем, що виникли в батьків та дітей, і формування пропозицій щодо подальшого вдосконалення освітнього процесу в сільських і селищних ТГ.

4.1. Соціально-демографічна характеристика респондентів – батьків дітей шкільного віку

Опитування батьків проводилося в 5 областях України – Вінницькій, Дніпропетровській, Херсонській, Чернігівській і Чернівецькій, та охопило 20 районів і 32 населені пункти, що входять до складу 30 територіальних громад. Усього у п'яти досліджуваних областях як респондентів опитали 60 батьків дітей шкільного віку. Загалом за підпорядкуванням громади опитані розподілилися так: у селищних живуть 57% (34 особи), в сільських – 43% (26).

Серед опитаних респондентів переважають жінки – 90% (54), чоловіки становлять 10% (6).

Вік опитаних батьків коливається від 26 до 56 років (середнє значення – 40 років). Найбільше респондентів належать до вікової категорії від 26 до 40 років – 50%, або 30 осіб. До вікової категорії від 41 до 50 років належать 43,3%, або 26 осіб. І лише 6,7%, або 4 особи належать до вікової категорії 51–56 років.

Загалом опитані батьки мають високий освітньо-кваліфікаційний рівень: більшість із них – 48,3% (29) – має середню спеціальну освіту; 30% (18) мають вищу освіту; 18,3% (11) здобули повну загальну середню освіту; ще 3,3% (2) – із базовою середньою освітою (див. Таблиця 4.1).

Серед опитаних найбільше батьків, які мають трьох дітей, – 31,7% (19). 30% (18) – виховують двох дітей, 25% (15) – одну дитину, 8,3% – чотирьох дітей і 5% (3) – п'ятьох дітей, які навчаються в школі.

Таблиця 4.1

Розподіл опитаних батьків за соціально-демографічними характеристиками, %, N

	%	N
За статтю		
Жінки	90,0	56
Чоловіки	10,0	4
За віком		
26–40 років	50,0	30
41–50 років	43,3	26
51–56 років	6,7	4
За освітою		
Вища (у т.ч. незакінчена вища)	30,0	18
Середня спеціальна освіта	48,3	29
Повна загальна середня	18,3	11
Базова загальна середня (неповна середня)	3,3	2
Початкова загальна освіта	-	-
За підпорядкуванням громади		
Селищна	57	34
Сільська	43	26
За кількістю дітей		
1 дитина	25	15
2 дитини	30	18
3 дитини	31,7	19
4 дитини	8,3	4
5 дітей	5	3

Таким чином, до вибірки батьків, які мають дітей шкільного віку, потрапили представники різної статі, різних вікових категорій, із різною кількістю дітей шкільного віку, які живуть у селищних і сільських громадах, що дає змогу говорити як про узагальнені оцінки цієї групи респондентів, так і про особливості прояву цих оцінок у окремих груп опитаних.

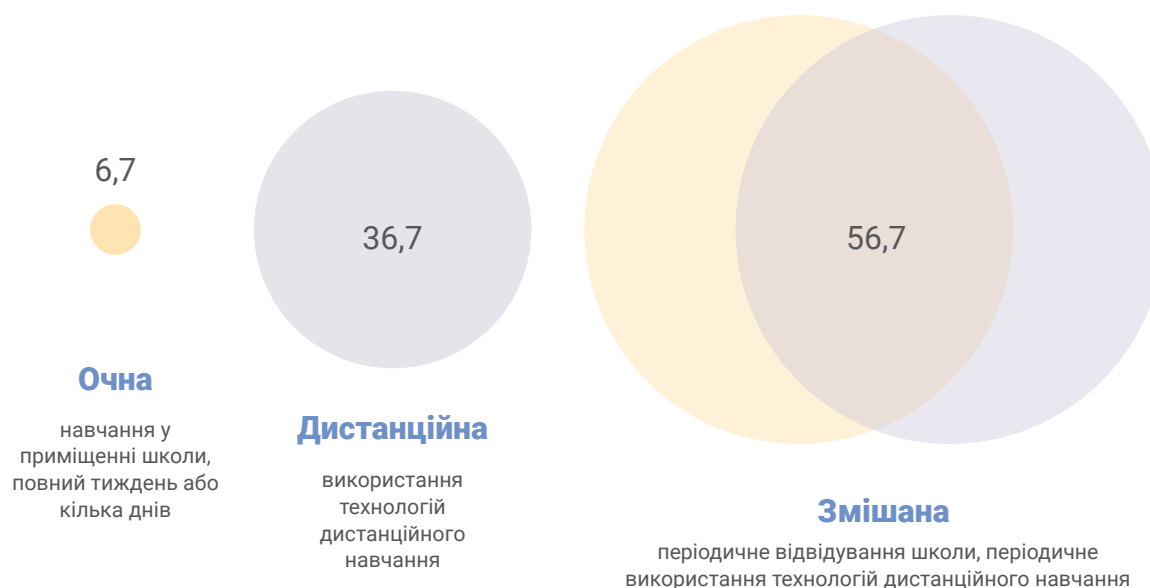
4.2. Організація навчання та дистанційного навчання під час карантину

Згідно зі статтею 38 Закону України «Про повну загальну середню освіту» (далі – Закон) керівник закладу загальної середньої освіти зобов'язаний організувати діяльність закладу загальної середньої освіти та *має право визначати режим роботи закладу освіти*.

Результати дослідження продемонстрували, що основною формою навчання, яка найчастіше використовувалася під час карантину в селищах і селах, де проводилося опитування, виявилася змішана (періодичне відвідування школи, періодичне використання технологій дистанційного навчання), про це заявила більшість – 56,7%, або 34 опитані батьки. Про використання технологій дистанційного навчання заявили 36,7%, або 22 респонденти. І лише 6,7%, або 4 респонденти вказали на використання очного навчання в приміщенні школи, повний тиждень або кілька днів на тиждень (див. Рисунок 4.1).

Рисунок 4.1

Форми навчання, які найчастіше були використані в територіальній громаді/селищі/селі під час карантину, %

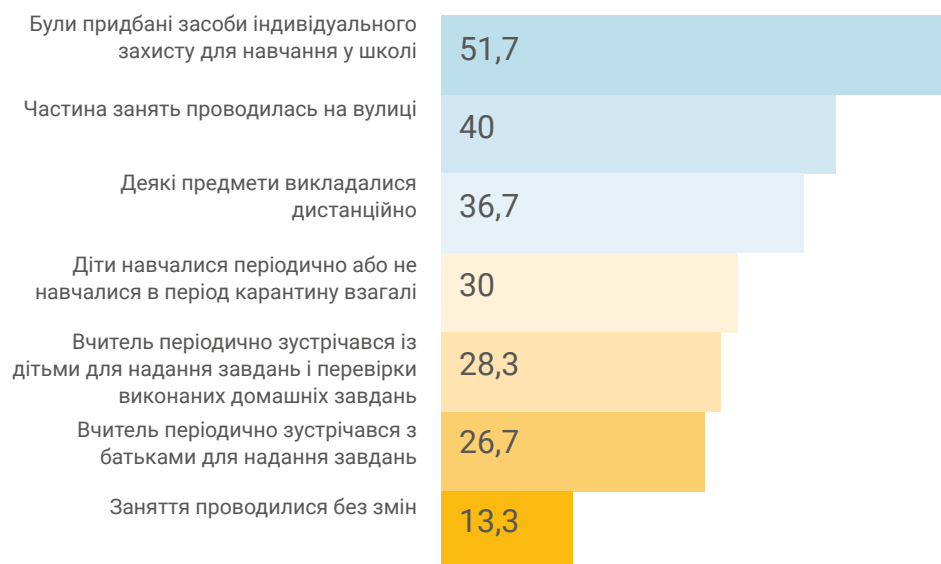
На запитання, яким чином був забезпечений доступ учнів до очного навчання під час карантину, лише 13,3% (8 осіб) відповіли, що заняття проводили без змін. Зокрема, це здебільшого мешканці найбільш віддалених від обласного центру селищних і сільських територіальних громад Вінницької (4 респонденти), Чернігівської (2), Херсонської (1) і Дніпропетровської (1) областей.

Більше половини (51,7%, або 31 респондент) опитаних батьків зазначили, що для забезпечення доступу до очного навчання в умовах карантину були придбані

засоби індивідуального захисту для навчання у школі. 40%, або 24 опитані батьки розповіли, що частина занять проводилася на вулиці. 36,7%, або 22 респонденти зазначили, що деякі предмети викладалися дистанційно (хоча навчання було очним). 30%, або 18 осіб вказали, що діти навчалися періодично або не навчалися в період карантину взагалі. 28,3%, або 17 осіб зазначили, що вчитель періодично зустрічався із дітьми для надання завдань і перевірки виконаних домашніх завдань. Трохи менше 26,7%, або 16 осіб – що вчитель періодично зустрічався з батьками для надання завдань учням (див. Рисунок 4.2).

Рисунок 4.2

Шляхи забезпечення доступу учнів до очного навчання під час карантину, %

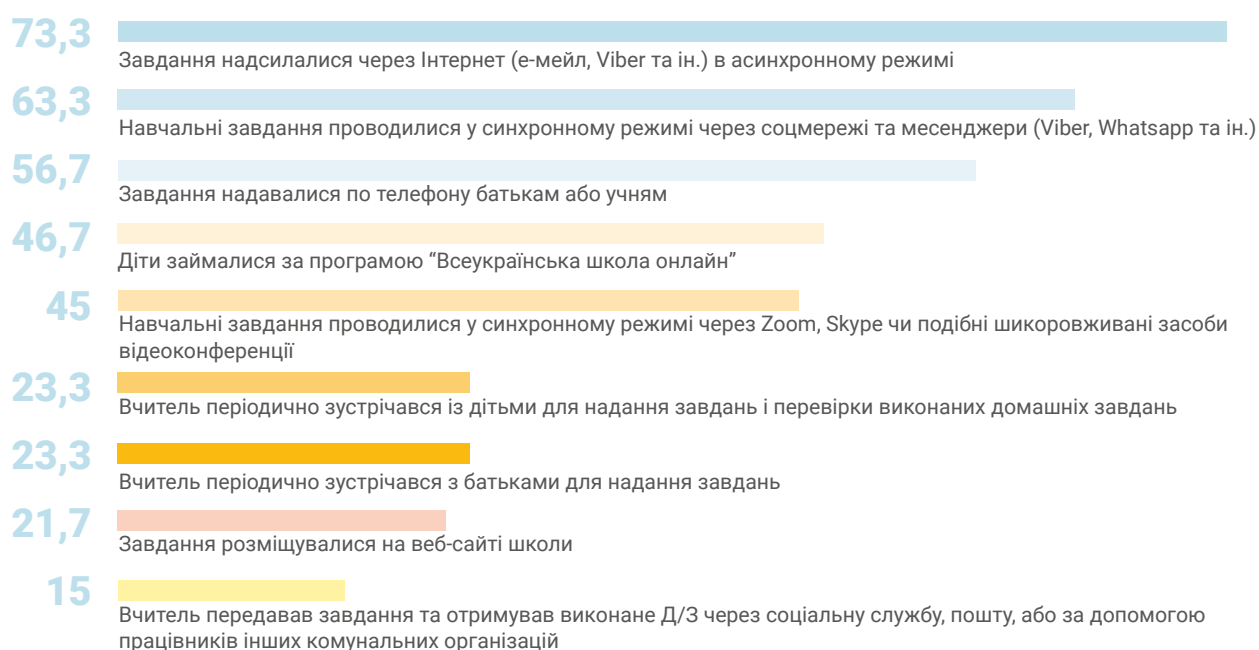
Отже, шляхи забезпечення доступу до очного навчання є доволі різноманітними, а іноді занять навіть узагалі не було або діти навчалися періодично, про що зазначили 30%, або 18 опитаних батьків. Це стосується всіх областей, але найчастіше такі випадки були зафіксовані у всіх шести територіальних громадах Вінницької області (Мурованокуриловецька, Крижопільська, Брацлавська, Шпиківська, Вороновицька, Лука-Мелешківська); у трьох із шести територіальних громадах Чернігівської області (Талалаївська, Варвинська, Сосницька); у двох із шести територіальних громадах Чернівецької області (Берегометська, Неполоковецька); у двох із шести територіальних громадах Дніпропетровської області (Слобожанська, Піщанська) і в одній територіальній громаді Херсонській області (Каланчацька).

В умовах карантину заклади освіти використовували різні режими дистанційного навчання, програми та цифрові сервіси. Навчальні заняття, згідно з оцінками 63,3%, або 38 батьків, найчастіше проводилися у синхронному режимі через соцмережі та месенджери (Viber, Whatsapp та ін.). 46,7%, або 28 осіб відповіли,

що діти займалися за програмою «Всеукраїнська школа онлайн», перегляд уроків якої не потребує доступу до мережі Інтернет та наявності комп'ютерного обладнання (адже телевізор є практично в кожній сім'ї). 45%, або 27 осіб зазначили, що навчальні заняття проводили в синхронному режимі через Zoom, Skype чи подібні широкоживані засоби відеоконференції (див. Рисунок 4.3).

Рисунок 4.3

Шляхи забезпечення доступу учнів до дистанційного навчання під час карантину, %

Переважає більшість (73,3%, або 44 особи) опитаних батьків зазначили, що завдання учням під час дистанційного навчання надсилали через інтернет (е-мейл, Viber тощо). Більше половини (56,7%, або 34 особи) зазначили, що завдання надавалися по телефону батькам або учням. Майже вдвічі менше – 23,3%, або 14 опитаних батьків – вказали, що вчитель періодично зустрічався із дітьми для надання завдань і перевірки виконаних домашніх завдань і стільки ж – 23,3% (або 14 осіб) – що вчитель періодично зустрічався з батьками для надання завдань. 21,7%, або 13 опитаних зазначили, що завдання розміщувалися на вебсайті школи і ще менше – 15% (9 осіб) – що вчитель передавав завдання й отримував виконане Д/З через соціальну службу, пошту або з допомогою працівників інших комунальних організацій/підприємств.

Отже, результати дослідження є ознакою того, що батьки дітей разом із вчителями використовували всі можливі засоби для доступу учнів до дистанційної освіти – інтернет, соцмережі, месенджери, телефони. Діти, в родині яких був телевізор, комп'ютер, користувалися програмою «Всеукраїнська

школа онлайн», платформами для проведення онлайн-занять Zoom, Skype чи подібними широкоживаними засобами. А школярам, які не мали можливості користуватися комп'ютером, смартфоном, передавали завдання й отримували виконане ними завдання через соціальну службу, пошту.

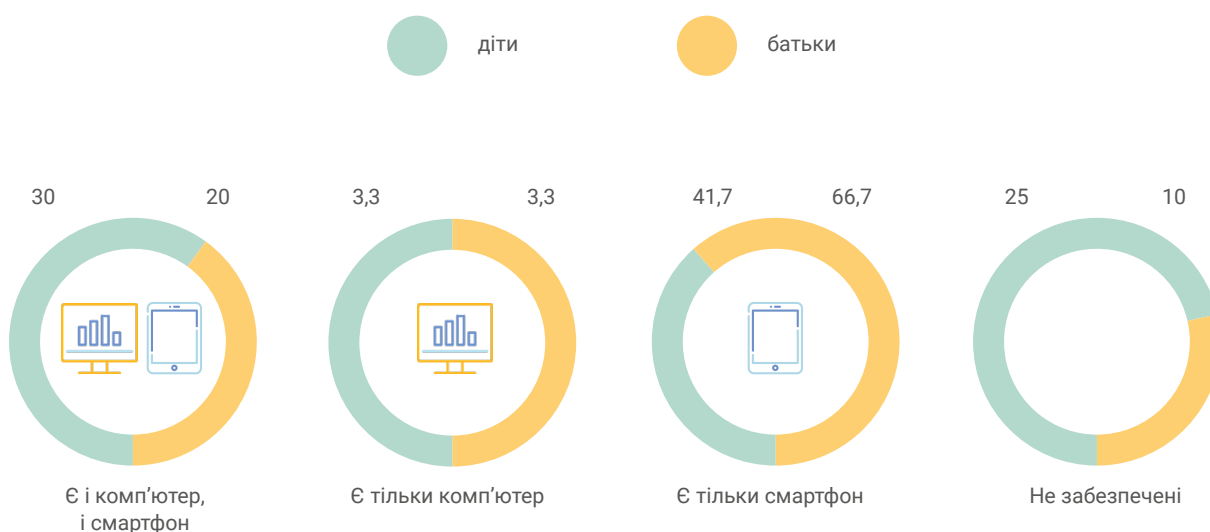
Однією з важливих проблем є те, що не всі родини мають достатньо ресурсів для забезпечення дистанційного навчання своїх дітей, зокрема це стосується багатодітних, малозабезпечених сімей і тих, хто мешкає у віддалених від обласного центру територіальних громадах, у віддалених селах, де взагалі немає школи й інтернету. За словами респондента: «Немає інтернету, немає смартфонів, четверо дітей, у всіх в один час навчання, мають бути у навушниках, у найменшої дитини проблема із зором».

Не всі батьки забезпечені самі та забезпечили дітей необхідним комп'ютерним обладнанням або смартфонами. Взагалі не забезпечені ні комп'ютером, ні смартфоном 10% (6) опитаних батьків. У переважної більшості – 66,7% (40) – є тільки смартфон. У 20% (12) опитаних батьків є і комп'ютер, і смартфон. І у 3,3% (2) є лише комп'ютер.

Про забезпеченість дітей лише смартфоном заявили 41,7% (25) опитаних; і комп'ютером, і смартфоном – 30% (18); тільки комп'ютером 3,3% (2) опитаних (див. Рисунок 4.4). Про відсутність комп'ютера і смартфона в дітей заявили 25% (15) опитаних батьків. Майже всі технічні засоби для себе і для дітей батьки придбали самостійно, окрім двох випадків, коли одній дитині смартфон подарували родичі, а іншій сусіди віддали старий смартфон.

Рисунок 4.4

Забезпеченість комп'ютерами та/або смартфонами батьків і дітей, %

Отже, основним засобом для дистанційного навчання є використання учнями смартфонів. З одного боку, це добре: учні мають можливість навчатися онлайн, але, з другого боку, це можна назвати тривожним показником. Оскільки важко повноцінно виконувати навчальні завдання через смартфон, а тривале зосередження на маленькому екрані може негативно впливати на здоров'я, погіршити зір, особливо в молодших класах.

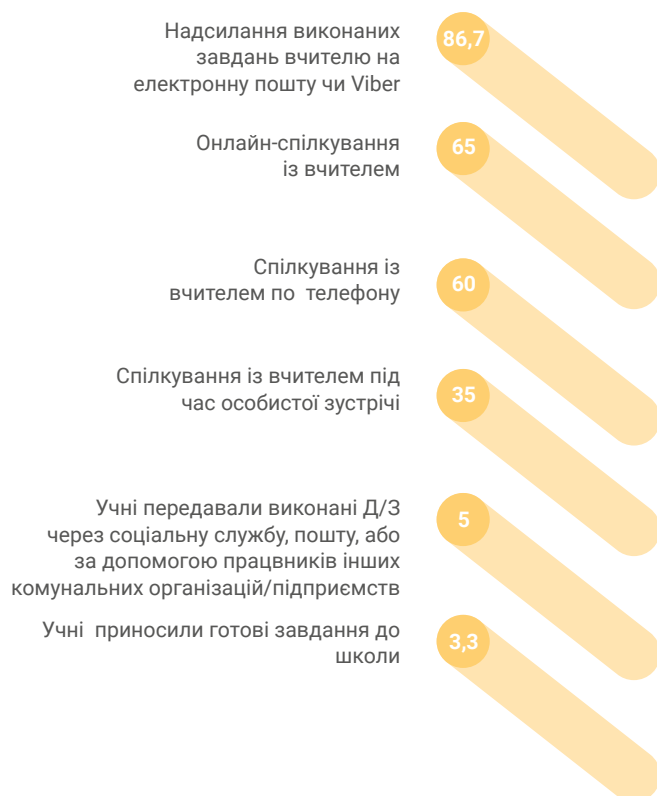
Із відповідей респондентів:

«На всю родину є тільки мій старий смартфон із лімітованим інтернетом. У мене немає можливості купити всім дітям гаджети».

Найпоширенішим способом перевірки виконаних завдань було надсилання виконаних робіт учителю на електронну пошту чи Viber, про це сказала переважна більшість (86,7%, або 52 особи) респондентів. Також більшість батьків зазначила такі способи перевірки виконаних завдань, як онлайн-спілкування з вчителем (65%, або 39) і спілкування з вчителем по телефону (60%, або 36). Майже вдвічі менше (35%, або 21) батьків назвали такий спосіб перевірки, як спілкування із вчителем під час особистої зустрічі. Водночас невеликий відсоток батьків зазначив, що учні передавали виконані домашні завдання через соціальну службу, пошту або з допомогою працівників інших комунальних організацій/ підприємств – 5% (3) й учні приносили готові завдання до школи – 3,3% (2) (див. Рисунок 4.5). Жоден із батьків не сказав, що оцінка знань була відсутня або що учні не звітують про виконання завдань.

Отже, більшість учителів має зворотній зв'язок і комунікує з учнями з метою перевірки виконаних завдань за допомогою чотирьох основних каналів: (1) учні надсилають виконані завдання на електронну пошту чи Viber, (2) спілкуються онлайн, (3) по телефону, (4) під час особистої зустрічі.

Способи перевірки виконаних завдань, які використовували вчителі під час карантину, %

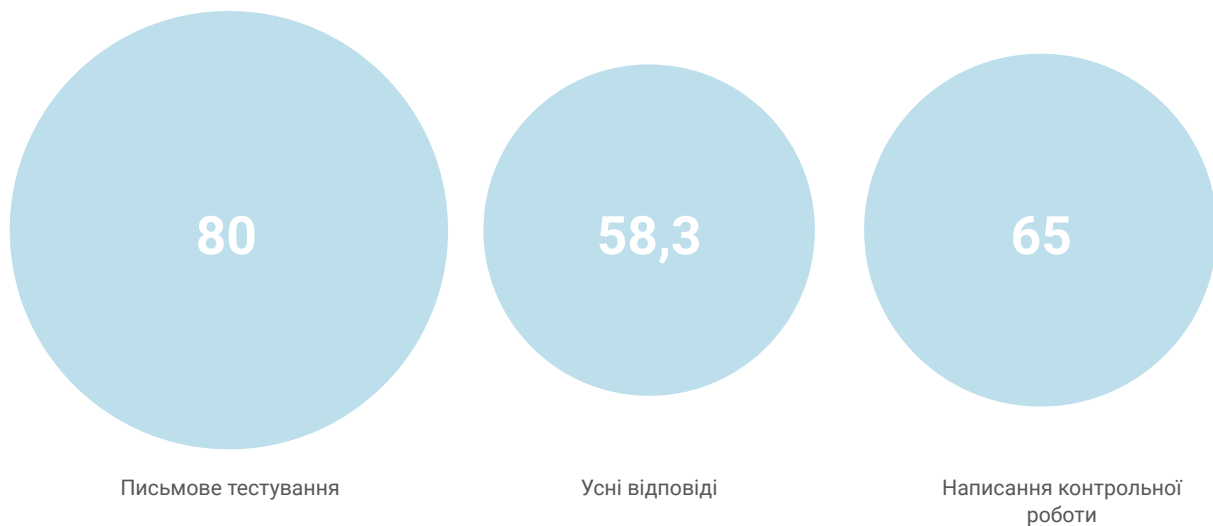

Дослідження продемонструвало, що кожен учитель обирав метод зв'язку, з огляду на наявну ситуацію, не було можливості обрати єдину платформу та інструменти, що не могло сприяти ефективному навчанню, оскільки учню доводилося постійно шукати засоби доступу до дистанційного навчання, переключатися та шукати інформацію в різних джерелах, тобто вчитися самостійно.

В умовах дистанційного навчання, коли значну частину матеріалу учні мають проходити самостійно, особливої ваги набуває оцінювання.

На думку переважної більшості – 80%, або 48 опитаних батьків – основним способом оцінювання рівня отриманих знань учнями під час карантину було письмове тестування. На другому місці виявилось написання контрольної роботи – 65% (39 осіб) і на третьому опинилися усні відповіді – 58,3% (35 осіб). Відповіді вчителів на це запитання мають дещо інший розподіл (відповідно, 83%; 63,3%; 66,7%), хоча письмове тестування залишилося в пріоритеті. Один із батьків зазначив, що під час дистанційного навчання «про дитину на інклюзивному навчанні зовсім забували».

Способи оцінювання рівня отриманих учнями знань під час карантину, %

Як карантин вплинув на рівень знань учнів? Згідно з оцінкою більшості (70%, або 42 особи) опитаних батьків, рівень знань учнів погіршився. 28,3%, або 17 осіб вважають, що він залишився без змін. І лише один батько заявив, що він покращився (1,7%) (див. Рисунок 4.7).

Як змінився рівень знань учнів під час карантину, %

Отже, результати дослідження зафіксували, що на думку батьків, рівень знань учнів погіршився у закладах освіти в селищних і сільських ТГ, де проводилося опитування. Основні зусилля вчителів, батьків були спрямовані насамперед не на дотримання якості навчання, а на подолання організаційних, технічних, навчальних, психоемоційних труднощів задля того, щоб учні мали доступ до дистанційного навчання під час карантину.

4.3. Труднощі організації навчання та дистанційного навчання під час карантину

Серед найактуальніших проблем, перед якими постали батьки під час організації навчання дітей у період карантину: (1) відсутність чи застарілість комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення – 48,3% (29 осіб) і відсутність у дітей вміння вчитися самостійно – 48,3% (29 осіб); (2) погана якість інтернету/або мобільного підключення – 46,7% (28 осіб); (3) недостатній контроль за виконанням завдань – 23,3% (14 осіб). Трохи менше – 21,7%, або 13 опитаних батьків – вказали на недостатній рівень використання ІКТ і лише 6,7% (4 особи) – на відсутність контролю за виконанням завдань (див. Рисунок 4.8).

Отже, основні труднощі стосувалися технічного забезпечення навчального процесу та навичок самостійної роботи і самоорганізації учнів.

Окрім цих актуальних проблем, результати дослідження виявили й низку інших не менш важливих проблем, на які вказала дещо менша кількість опитаних: це проблеми, пов'язані з психоемоційним станом дітей: відсутність спілкування з товаришами, залежність від інтернету в дитини, швидка втома дитини, несприйняття молодшими дітьми матеріалу під час дистанційного навчання, витрачання багато часу на самоопрацювання матеріалу; збільшення навантаження на батьків; недостатній рівень знань батьків із деяких предметів, що заважає допомогти дитині; ігнорування потреб і можливостей дітей з інвалідністю; відсутність часу для догляду за дітьми, бо треба працювати; робоче місце дітей не відповідає вимогам; тощо.

Рисунок 4.8

Найбільш актуальні проблеми, перед якими постали батьки під час організації навчання дітей у період карантину, %

За словами респондентів:

- «для навчання старшої дитини, а в сім'ї їх п'ятеро, потрібне місце вдома, проблема не вирішена, оскільки в нас обмежені житлові та фінансові умови»;
- «у матері відсутні знання, щоб навчати дітей, а засобів зв'язку немає, щоб вони навчалися самостійно. Потрібно або повернути дітей до школи, або надати засоби зв'язку»;
- «немає часу на приділення уваги дитині, щоб навчатись онлайн. Дитині самій важко, також онлайн-навчання – це додаткове навантаження на зір, а дитина і так має проблеми із зором. Нікуди не зверталися, та й не вмію цього робити, пропускали уроки онлайн, виконує завдання за підручником».

Запровадження карантину і дистанційного навчання негативно позначилося також на малозабезпечених родинах, чії діти отримували безкоштовне харчування в школах, а їхнє перебування вдома під час дистанційного навчання створило додаткове фінансове навантаження на їхніх батьків, що може вплинути на загальне збільшення економічної нерівності.

За словами респондента: «Не маємо можливості вирішити проблему додаткового харчування для малозабезпечених сімей, оплатити інтернет».

Які шляхи вирішення актуальних проблем, перед якими вони особисто постали в організації навчання під час карантину, запропонували батьки. Наведемо основні з них:

Щодо технічного забезпечення:

- закупити технічне обладнання (комп'ютери, планшети) в школу та давати в користування учням;
- державі виділити кошти школам на комп'ютерну техніку;
- забезпечити дітей із багатодітних родин технікою (комп'ютерами, гаджетами);
- забезпечити сім'ю, в якій відсутні технічні засоби для дистанційного навчання, хоча б одним комп'ютером;
- виділити додаткове фінансування на забезпечення шкіл технічними засобами;
- надавати пільгові кредити на придбання комп'ютерного обладнання;
- змінити інтернет-провайдера, поставити нові вишки мобільного зв'язку;
- змінити в селі застарілу АТС;
- покращити мобільний зв'язок та інтернет у селі.

Щодо допомоги учням, батькам:

- навчити дітей самостійно виконувати завдання;
- провести заняття, як самостійно вчитися, і щоб програма була зрозуміла учням;
- навчити правильно використовувати ІКТ;
- налагодити обмін досвідом з іншими батьками, як вони вирішували проблеми;
- проводити онлайн-уроки, бо бракувало спілкування з ровесниками та вчителями;
- створити дітям умови для самостійного навчання, щоб дитині це було під силу.

Щодо організації навчання та комунікації:

- впровадити державні програми з навчання ІКТ;
- скласти графік відвідування школи; знаходити варіанти навчатися очно (по 3-4 учні);
- посилити контроль перевірки знань;
- адаптувати шкільну дистанційну програму для всіх дітей, із різними потребами та можливостями;
- запровадити курси з роботи з програмами для онлайн-навчання;
- проводити скорочене навчання в школі, як раніше, у дві зміни;
- спростити навчання та завдання;
- зробити індивідуальні групи навчання (1-3 дитини);
- зменшити обсяг навчального матеріалу та робити регулярні перерви;
- використовувати онлайн-програми для навчання.

Щодо підтримки сімей, які мають дітей шкільного віку, то, за результатами дослідження, майже третина – 35% (21) опитаних батьків – одержувала підтримку для організації навчання під час карантину. Переважно це була консультативна допомога від вчителя онлайн, на це вказали 100% (21) опитаних батьків (див. Рисунок 4.9).

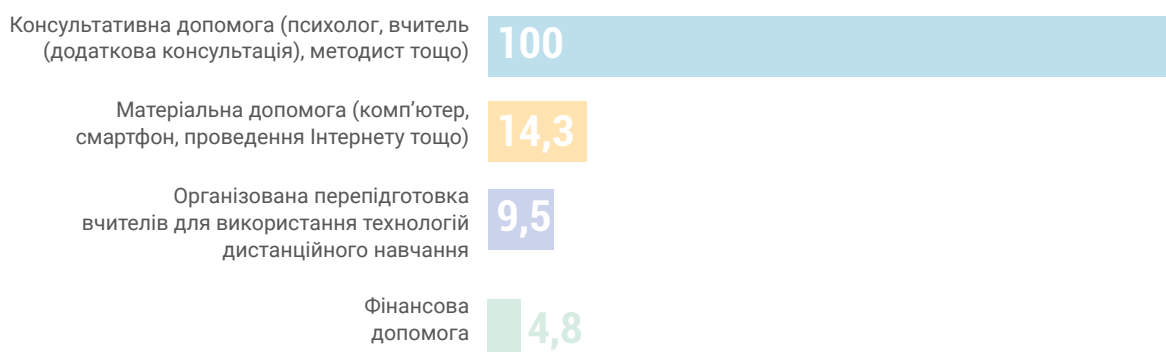
Матеріальну допомогу отримали 14,3% (3) опитаних, зокрема, одна родина – від селищної ради, ще одна родина отримала матеріальну допомогу на дітей у вигляді їжі та одягу від християн-баптистів; і ще одній дитині родичі подарували смартфон.

Фінансову допомогу отримала лише одна родина (4,8%) (респондент відмовився вказати, від кого). І ще два респонденти (9,5%) заявили, що була організована перепідготовка вчителів для використання технологій дистанційного навчання в інституті післядипломної освіти.

Рисунок 4.9

Форми підтримки, які одержувала сім'я, %

*Кількість відповідей більше ніж 100% тому, що респонденти могли обрати кілька варіантів відповідей

Отже, за результатами дослідження можна зрозуміти, що переважно сім'ї одержували підтримку у вигляді консультативної допомоги.

4.4. Комунікація між школою, батьками та керівництвом ТГ

Один із найважливіших факторів успішної організації навчання під час карантину в ситуації з COVID-19 – взаємодія всіх учасників освітнього процесу: адміністрації територіальної громади, адміністрації школи, вчителів, учнів, батьків. Саме адміністрація школи має забезпечити організацію діяльності закладу освіти в умовах режиму дистанційного навчання, узгодити правила та розклад взаємодій усіх учасників освітнього процесу для виконання освітніх програм закладу. А батьки мали забезпечити доступ своїх дітей шкільного віку до навчання, комунікуючи у разі потреби і з вчителями, і з керівництвом школи, і з адміністрацією ТГ.

На запитання: «Чи зверталися Ви по допомогу з питань організації навчання дітей під час карантину?» ствердну відповідь надали 21,7% (13) опитаних.

Основні питання, з якими батьки зверталися до учасників освітнього процесу, %, N

	%*	N
Відсутність техніки (комп'ютери, смартфони)	46,2	6
Відсутність доступу до інтернету	53,8	7
Неможливість залишити дитину вдома без нагляду на період дистанційного навчання	38,5	5
Відсутність власних навичок користування комп'ютером, смартфоном	7,7	1
Відсутність у дітей навичок користування комп'ютером, смартфоном	15,4	2

*Кількість відсотків перевищує 100%, тому що респонденти могли обрати кілька варіантів відповідей

Дослідження з'ясувало, до кого і з яких питань звертались опитані батьки. Отже, за результатами опитування:

До керівництва школи батьки зверталися з таких питань:

- відсутність техніки (комп'ютери, смартфони) – 2 респонденти;
- відсутність доступу до інтернету – 1 респондент;
- неможливість залишити дитину вдома без нагляду на період дистанційного навчання – 1 респондент.

До старости села батьки зверталися з питань:

- відсутності доступу до інтернету – 1 респондент;
- неможливості залишити дитину вдома без нагляду на період дистанційного навчання – 1 респондент.

До вчителя звертались із питань:

- відсутність техніки (комп'ютери, смартфони) – 3 респонденти;
- відсутність доступу до інтернету – 4 респонденти;
- неможливість залишити дитину вдома без нагляду на період дистанційного навчання – 4 респонденти;
- відсутності у дітей навичок користування комп'ютером, смартфоном – 1 респондент;

- по інформаційну допомогу щодо навчання під час карантину – 1 респондент;
- щодо консультацій на уроках – 1 респондент.

До класного керівника звертались із питань:

- відсутності техніки (комп'ютери, смартфони) – 1 респондент;
- відсутності доступу до інтернету – 1 респондент;
- відсутності власних навичок користування комп'ютером, смартфоном – 1 респондент;
- відсутності у дітей навичок користування комп'ютером, смартфоном – 1 респондент.

Отже, основні питання, з якими батьки дітей шкільного віку зверталися до різних учасників освітнього процесу, – це насамперед питання технічного забезпечення навчання: відсутність доступу до інтернету; відсутність техніки (комп'ютери, смартфони). По-друге, це питання неможливості залишити дитину вдома без нагляду на період дистанційного навчання. І по-третє, відсутність у дітей навичок користування комп'ютером, смартфоном і відсутність власних (батьків) навичок користування комп'ютером, смартфоном.

Варто зауважити, що переважна більшість – 84,6%, або 11 батьків, які звернулися по допомогу, зазначили, що питання було вирішено. Лише два респонденти (15,4%) заявили, що – ні.

4.5. Практики вирішення питань організації навчання під час карантину

Під час опитування респондентам-батькам було запропоновано навести приклад успішного вирішення питання стосовно організації навчання дітей під час карантину. Яка була проблема, яким чином вона вирішена, в чому її успішність? Відповідь на це запитання надали 68,3%, або 41 респондент.

Приклади успішного вирішення питання стосовно організації навчання дітей під час карантину.

Успішні практики вирішення питань стосовно організації навчання дітей під час карантину можна поділити на п'ять груп: (1) які вирішувалися самостійно батьками (забезпечення комп'ютером, смартфоном, об'єднання з іншими батьками для набуття знань щодо навчальних програм тощо); (2) з допомогою вчителів (навчання користуватися гаджетами, передача друкованих домашніх завдань, допомога в навчанні тощо); (3) з допомогою сусідів (допомога з встановленням і користуванням програмами для навчання, допомога з контролем за навчанням

дітей тощо); (4) з допомогою самих дітей (старші діти допомагали у навчанні молодшим, контролювали їх) і (5) з допомогою керівництва села (заміна старих дротів на нові, проведення бездротового інтернету).

(1) Вирішувалися самостійно батьками:

- на початок карантину не було ґаджетів, придбали самостійно та провели інтернет;
- невміння батьків та учнів користуватися сучасними програмами. Один із батьків, який на цьому знається, надав роз'яснення, як на практиці цим користуватися.

(2) З допомогою вчителів:

- коли в селі вимикали світло, зникав інтернет, учителі переносили навчання на пізніший час, таким чином надаючи дітям можливість здобувати знання у повному обсязі;
- недостатній рівень володіння ґаджетами, звернулися до вчителів – вони допомогли;
- не було можливості всім дітям навчатись через інтернет. Смартфон є тільки у старшої дитини, а інтернет поганий. Вчителі передавали друковані матеріали, сусідка-вчителька допомагала робити домашні завдання. Це хоч якось зменшило навантаження, та діти могли навчатись;
- спочатку не було занять, потім уся школа перейшла на платформу Zoom, дітей і батьків навчили користуватися нею, і це вирішило проблему доступу дітей до навчання та зменшило навантаження на батьків;
- на початок карантину було досить важко, телефон не витримував навантаження. Потім ввели єдину платформу для навчання Google Classroom, яка зняла напруження.

(3) З допомогою сусідів

- не одразу змогли розібратися з програмами, але сусіди допомогли їх встановити та навчили користуватися;
- у мене не було часу, щоб займатись із дітьми, а самостійно вони не можуть. Я домовилась із сусідкою, у якої є вільний час, вона їх контролювала;
- проблема з відсутністю обладнання, вдалося домовитись із сусідами, діти навчалися в сусідів.

(4) З допомогою самих дітей

- проблема в тому, що я не маю можливості допомагати та контролювати дітей. Довірили це старшій дитині і саме вона стала другим вчителем.

- спочатку було не зрозуміло, як навчатися дистанційно, але старші діти розібрались і почали допомагати молодшим.

(5) З допомогою керівництва ТГ

- на вулиці часто відключали електроенергію. Звернулись до керівництва ТГ, відбулася заміна старих дротів на нові, проблему вирішено;
- не було якісного інтернету, вдалося домовитись із провайдером про проведення дротового інтернету.

Отже, успіх у вирішенні питань стосовно організації навчання дітей під час карантину став можливим завдяки об'єднанню зусиль батьків, учителів, учнів, сусідів, керівництва ТГ.

На пропозицію навести приклад проблеми, яку немає можливості вирішити, відгукнулися 78,3%, або 47 респондентів. Серед невирішених проблем батьки зазначили такі:

Забезпечення технічним обладнанням, інтернетом, місцем для навчання вдома:

- відсутність техніки у дітей, лише один смартфон на двох. Нікуди не зверталися, оскільки ніхто не допоможе, одне рішення – кошти на купівлю техніки;
- періодичне вимикання світла заважало доступу до інтернету. Звертались до РЕМ, не вирішено, оскільки старе обладнання та погані умови;
- для навчання старшої дитини, а в сім'ї їх п'ятеро, потрібне місце вдома, проблема не вирішена, оскільки обмежені житлові та фінансові умови;
- додаткове харчування для малозабезпечених сімей, допомогти оплатити інтернет;
- постійне переривання інтернету під час тестування дитини, що вплинуло на погіршення оцінок, зверталися до класного керівника, нам сказали, що потім наздожене, але зараз низькі оцінки. Це турбує дитину та мене, і ми вже готові відмовитись від дистанційного навчання;
- якість інтернету може покращити провайдер, але не хочуть, оскільки село віддалене.
- є сім'ї, де багато дітей, вони не мають техніки та інтернету. Вони не навчалися дистанційно;
- інтернет-зв'язок, якість якого залежить від мобільного зв'язку. Село віддалене, зв'язок покращити важко;

- катастрофічно бракує комп'ютерів, діти займаються по черзі. Я не маю можливості придбати техніку;
- на всю родину є тільки мій старий смартфон із лімітованим інтернетом. У мене немає можливості купити всім дітям ґаджети;
- не вистачає ґаджетів, бо є тільки один смартфон, він дуже старий, потрібно закупити комп'ютери, планшети, але немає грошей;
- немає інтернету, немає смартфонів, четверо дітей, у всіх в один час навчання, мають бути в навушниках, у найменшої дитини проблема із зором;
- немає коштів на смартфони та комп'ютери, наша родина почувається ще біднішою, оскільки в таких умовах без техніки ніяк. Зверталися до вчителів, але вони не можуть із цим допомогти;
- немає можливості займатися на ґаджетах, тому що їх немає. Зверталися до директора школи з проханням забезпечити комп'ютером або запропонувати альтернативне навчання. У мене коштів немає, держава байдужа.

Відсутність або недостатність знань і часу в батьків для пояснення матеріалу дітям:

- важко виконувати деякі предмети разом із дитиною, зверталися до вчителя, але нам сказали, що таких батьків і дітей багато, і вони не знають, як це вирішити;
- взагалі немає стільки часу, щоб приділяти його дітям на дистанційному навчанні, єдине рішення – повернути дітей до школи;
- у матері відсутні знання, щоб навчати дітей, а засобів зв'язку немає, щоб вони навчалися самостійно. Потрібно або повернути дітей до школи, або надати засоби зв'язку;
- невміння пояснити дитині матеріал. Зверталися – проблема не вирішена;
- немає часу на приділення уваги дитині, щоб навчатись онлайн. Дитині самій важко, також онлайн-навчання – це додаткове навантаження на зір, а дитина і так має проблеми із зором. Нікуди не зверталися, та й не вмію цього робити, пропускали уроки онлайн, виконує завдання за підручником;
- не вирішена проблема з тим, що через роботу я не маю часу на виконання завдань із дітьми, єдиний варіант вирішення – повернути до школи;
- немає часу та знань, як допомогти дітям у навчанні. Немає часу на звернення до вчителів, їм також важко, оскільки також мають дітей шкільного віку. Держава повинна думати про їх вирішення.

Неготовність і невміння учнів самостійно навчатися дистанційно:

- саме дистанційне навчання є проблемою, оскільки діти не навчаються якісно, не отримують практичних навичок;
- діти багато часу проводили біля комп'ютерів;
- діти не завжди добре сприймають навчальний матеріал у зв'язку з великим навантаженням. Зверталися до директора, але відповіли, що всім дітям надається однакове навантаження;
- під час дистанційного навчання дітям бракує спілкування.

Отже, основні проблеми, які залишилися невирішеними, – це: (1) забезпечення технічним обладнанням (комп'ютером, смартфоном) і якісним інтернетом; (2) відсутність або недостатність знань батьків для пояснення матеріалу дітям; (3) відсутність часу для допомоги дітям у навчанні, неготовність і невміння учнів самостійно навчатися дистанційно.

4.6. Рекомендації батьків щодо покращення якості навчання та організації навчального процесу під час карантину

Одним із завдань дослідження було визначити, що саме батьки рекомендують різним учасникам освітнього процесу (керівництву ТГ, керівництву шкіл, вчителям, батькам), щоб **покращити якість навчання та організацію навчального процесу** в таких складних умовах (на запитання відповіли всі батьки – 100%).

Основні рекомендації батьків керівництву територіальної громади стосуються вивчення проблем мешканців територіальної громади; проведення обліку родин у СЖО для надання допомоги таким сім'ям; оновлення матеріально-технічної бази закладів освіти; налагодження комунікації з керівництвом школи, вчителями, батьками школярів; необхідність зробити навчання доступним для всіх дітей.

Рекомендації батьків керівництву територіальної громади (старостам):

Вивчити проблеми мешканців територіальної громади:

- провести облік родин у СЖО, взяти на облік і допомогти матеріально;
- більше цікавитися потребами батьків;
- частіше спілкуватись з людьми і чути їхні потреби;
- відкривати нові робочі місця для людей, щоб були гроші для життя;
- провести безкоштовний інтернет, забезпечити технікою;

- виділити кошти на придбання якісної платформи для навчання;
- покращити якість інтернет-покриття в ТГ;
- додатково фінансувати вчителів.

Оновити матеріально-технічну базу закладів освіти:

- забезпечити заклади освіти комп'ютерами й інтернетом. Звернути увагу на різні категорії дітей;
- забезпечити хоча б малозабезпечених дітей сучасними смартфонами та надати якісний зв'язок;
- забезпечити школу та вчителів технічними засобами для продовження дистанційного навчання;
- шукати кошти для кращого забезпечення шкіл технічними засобами.

Зробити навчання доступним для всіх дітей:

- докласти зусиль для подолання пандемії та розробити індивідуальний графік учнів для навчання;
- приділити більше уваги труднощам під час дистанційного навчання;
- забезпечити всім дітям рівний доступ до навчання;
- контролювати роботу вчителів.

Налагодити комунікацію з керівництвом школи, вчителями, батьками школярів.

Рекомендації батьків керівництву школи стосуються: максимальної підтримки вчителів, забезпечення їх потужними комп'ютерами та якісним інтернетом; забезпечення дітей відповідним комп'ютерним обладнанням; заохочення дітей до навчання; організації чіткого розкладу занять;

Рекомендації батьків керівництву школи

Підтримати вчителів:

- надати вчителям необхідну техніку для організації дистанційного навчання;
- проводити вебіари для вчителів для опанування методиками використання різноманітних платформ та інструментів;
- підвищити кваліфікацію вчителів з організації дистанційного навчання та використання ІКТ;
- забезпечити курси для вчителів з ІКТ;
- виділити або найняти більше вчителів;

- дотримуватися режиму дистанційного навчання. Добиватися оптимального донесення матеріалу до учнів;
- максимально підтримати вчителів, надавши їм потужні комп'ютери та якісний інтернет;
- надавати більш дієву методичну допомогу вчителям щодо організації дистанційного навчання;
- надати методичну допомогу вчителям для роботи на різноманітних платформах;
- перевірити всіх вчителів на професійну придатність для навчання дітей онлайн;
- вчителі мають докладніше пояснювати матеріал.

Підтримати учнів і батьків:

- більше приділяти часу учням;
- забезпечити учнів відповідним комп'ютерним обладнанням;
- краще розуміти труднощі багатодітних сімей;
- взяти під особистий контроль рівність доступу до навчання;
- дозволити учням відвідувати школу з дотриманням карантинних умов;
- надати дітям, які не мають необхідного для навчання обладнання, таке обладнання;
- заохочувати дітей до навчання;
- зменшити кількість предметів, концентруватися на більш значущих дисциплінах;
- надавати дітям лише необхідну інформацію, не перевантажувати їх. Обсяг домашніх завдань надавати за віком;
- допомагати батькам проводити заняття та перевіряти знання;
- знати проблеми малозабезпечених родин і звертатися до держави по допомогу;
- скласти програму навчання, яка буде доступною для всіх;
- не перекладати навчання на плечі батьків;
- підвищити батькам рівень комп'ютерної грамотності;
- організувати оплату інтернету сім'ям у СЖО;

- організувати чіткий розклад занять;
- придбати якісну електронну платформу для навчання.

Основні рекомендації батьків вчителям стосуються питань організації навчання і комунікації з батьками: більш доступного пояснення навчального матеріалу учням; навчання дітей бути самостійними та відповідальними, врахування потреб усіх учнів; зменшення навантаження на учнів під час карантину, допомагати батькам в організації навчання.

Рекомендації батьків вчителям

Щодо організації навчання учнів:

- більш відповідально ставитися до онлайн-навчання, треба розуміти, що для батьків і дітей це нове;
- більш доступно пояснювати завдання учням;
- навчити дітей вчитися самостійно;
- більше приділяти часу дітям і краще пояснювати матеріал;
- заохочувати дітей до навчання;
- вчити дітей бути самостійними та відповідальними;
- знайти варіант, щоб допомагати дітям під час виконання завдань;
- не перевантажувати дітей домашніми завданнями;
- не перевантажувати дітей зайвою інформацією, давати більше вправ на самостійне опрацювання;
- виявляти більше терпіння, знайти додатковий ресурс;
- пам'ятати про всіх учнів і враховувати всі потреби;
- максимально викладатися, щоб діти отримали якнайбільше знань і навичок;
- зменшити навантаження дітей і кількість предметів;
- удосконалити рівень володіння ІКТ;
- вдосконалювати свій професіоналізм.

Щодо комунікації з батьками:

- більше знаходити спільну мову з батьками;
- більше розуміти батьків, зменшити обсяг матеріалів для навчання онлайн;
- бути уважнішими та не звинувачувати батьків, спілкуватися та знаходити спільні рішення;

- бути терплячими та не перекладати на батьків свої обов'язки;
- індивідуально підходити до кожної дитини, вчасно повідомляти батьків, якщо є проблеми з навчанням;
- допомагати батькам із тим, як ефективно контролювати дітей.

Основні рекомендації батьків іншим батькам стосувалися необхідності не замовчувати проблеми і звертатися до керівництва школи, боротися за доступні можливості навчання для своїх дітей; налаштовувати дітей на самоорганізацію під час дистанційного навчання; допомагати вчителям у навчанні дітей і бути більш терплячими; об'єднуватися з іншими батьками і шукати можливості вирішення проблем; допомагати дитині організувати навчальний процес, скласти розклад і контролювати процес навчання.

Рекомендації батькам

- забезпечити дітей якісним інтернетом і ПК, а щоб покращити якість навчання, діти повинні ходити до школи;
- більше дисциплінувати дітей;
- більше терпіння та участі під час дистанційного навчання;
- більше уваги приділяти дітям та допомагати в навчанні. Важливо вирішити питання забезпечення всіх дітей технічними засобами, що відповідали б вимогам дистанційного навчання;
- більше уваги приділяти навчанню дітей, контролювати виконання домашніх завдань;
- більше часу приділяти для перевірки завдань дитини;
- вчити самостійно виконувати завдання;
- допомагати дітям у вирішенні складних ситуацій і бути більш терплячими;
- допомагати іншим батькам, у яких немає часу допомагати дітям із навчанням;
- допомогти іншим батькам із дітьми, які не мають можливості навчатися;
- дотримуватись режиму під час дистанційного навчання, вчити дітей планувати свій час;
- говорити про свої проблеми та звертатися до керівництва школи, боротися за доступні можливості навчання для своїх дітей;
- краще організувати навчання вдома;
- їхати на заробітки, щоб забезпечити своїх дітей матеріально;
- лояльно ставитися до рекомендацій вчителя, ставити себе на місце вчителя;

- не мовчати про проблеми, шукати шляхи вирішення, звертатися по допомогу, об'єднуватися, щоб вирішувати проблеми;
- налаштувати дітей на самоорганізацію під час дистанційного навчання;
- об'єднуватися з іншими батьками та шукати можливості вирішення;
- допомагати вчителям у навчанні дітей;
- приділяти дітям належну увагу, вчити їх самостійності.

Відповіді батьків показали: те, що вже давно пропонують експерти з питань освіти, цілком має сенс і відповідає очікуванням суспільства.

Висновки до розділу 4

Карантин та організація дистанційного навчання загострили всі проблеми, про які в більшості випадків знали вчителі й управлінці. Зараз із ними обізнані й батьки.

1. Результати дослідження продемонстрували, що діти продовжили навчання під час карантину, водночас основною формою навчання, яка найчастіше використовувалася під час карантину в селищах і селах, де проводили опитування, виявилася змішана (періодичне відвідування школи, періодичне використання технологій дистанційного навчання), про це заявила більшість (56,7%) опитаних батьків. Про використання технологій дистанційного навчання заявили 36,7% респондентів. І лише 6,7% респондентів вказали на використання очного навчання в приміщенні школи, повний тиждень або кілька днів на тиждень.

2. Вимушений перехід на змішане/дистанційне навчання виявив серйозні проблеми із забезпеченням права на якісну освіту: організаційні, навчальні, психоемоційні, технічні. Серед найактуальніших проблем, перед якими постали батьки під час організації навчання дітей у період карантину, зокрема, (1) відсутність чи застарілість комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення – 48,3%, (2) відсутність у дітей вміння вчитися самостійно – 48,3%, (3) погана якість інтернет- та/або мобільного підключення – 46,7%, (4) недостатній контроль за виконанням завдань – 23,3%. Трохи менше – 21,7% опитаних – вказали на недостатній рівень використання ІКТ і лише 6,7% – на відсутність контролю за виконанням завдань.

3. Однією з важливіших проблем стала відсутність підготовки до такого освітнього процесу батьків, особливо тих, у кого обмежені власні знання та ресурси. Адже часто саме батькам, зокрема матерям, доводилося долучатися до організації навчального процесу школярів, роз'яснюючи поточний навчальний матеріал. Водночас батьки, які продовжували ходити на роботу, були вимушені

залишати дітей без нагляду. А це додаткові ризики не лише для успішного домашнього навчання, але й для безконтрольної поведінки дітей у той час, у який до карантину вони перебували під контролем вчителів.

4. Більшість вчителів мають зворотній зв'язок і комунікують з учнями з метою перевірки виконаних завдань: учні надсилають виконані завдання на електронну пошту чи Viber, спілкуються онлайн, по телефону, під час особистої зустрічі. За результатами дослідження найбільш поширеним способом перевірки виконаних завдань було надсилання виконаних завдань вчителю на електронну пошту чи Viber, про це сказала переважна більшість (86,7%) респондентів. Також більшість батьків зазначила такі способи перевірки виконаних завдань, як онлайн-спілкування із вчителем (65%) і спілкування із вчителем по телефону (60%). Майже вдвічі менше (35%) батьків вказали на такий спосіб перевірки, як спілкування із вчителем під час особистої зустрічі. Водночас невеликий відсоток батьків зазначив, що учні передавали виконані Д/З через соціальну службу, пошту, або з допомогою працівників інших комунальних організацій/ підприємств – 5% і учні приносили готові завдання до школи – 3,3%. Жоден із батьків не вказав, що оцінка знань відсутня й учні не звітують про виконання завдань.

5. На думку переважної більшості (80%) опитаних батьків, основним способом оцінювання рівня здобутих знань учнями під час карантину було письмове тестування. На другому місці – написання контрольної роботи (65%) і на третьому – усні відповіді (58,3%). Відповіді вчителів на це запитання мають дещо інший розподіл (відповідно, 83%; 63,3%; 66,7%), хоча письмове тестування залишилося в пріоритеті. Також траплялися поодинокі випадки, коли не оцінювали дітей на інклюзивному навчанні.

6. Запровадження карантину і дистанційного навчання негативно позначилося і на малозабезпечених родинах, чії діти отримували безкоштовне харчування в школах, а їхнє перебування вдома під час дистанційного навчання створило додаткове фінансове навантаження на їхніх батьків. Цю проблему потрібно вирішувати, адже це може посилити економічну нерівність.

7. Згідно думки опитаних, відбулося погіршення рівня знань учнів у закладах освіти в селищних і сільських ТГ, у яких проводили опитування. Згідно з оцінкою більшості (70%) опитаних батьків, рівень знань учнів погіршився. 28,3% вважають, що він залишився без змін. І лише один батько заявив, що він покращився. Основні зусилля вчителів, батьків були спрямовані насамперед не на дотримання якості навчання, а на подолання організаційних, технічних, навчальних, психоемоційних труднощів задля того, щоб учні мали доступ до дистанційного навчання під час карантину.

8. По допомогу з питань організації навчання дітей під час карантину зверталися 21,7% опитаних. Основні питання, з яких батьки дітей шкільного віку зверталися

до різних учасників освітнього процесу (до керівництва школи, вчителів, класних керівників), – це насамперед питання технічного забезпечення навчання: відсутність доступу до інтернету; відсутність техніки (комп'ютери, смартфони). По-друге, це питання неможливості залишити дитину вдома без нагляду на період дистанційного навчання. І по-третє, відсутність у дітей навичок користування комп'ютером, смартфоном і відсутність навичок користування комп'ютером, смартфоном у батьків.

9. Успішні практики вирішення питань стосовно організації навчання дітей під час карантину можна поділити на п'ять груп: (1) які вирішувалися самостійно батьками (забезпечення комп'ютером, смартфоном, об'єднання з іншими батьками для набуття знань щодо навчальних програм тощо); (2) з допомогою вчителів (навчання користуватися гаджетами, передача друкованих домашніх завдань, допомога в навчанні тощо); (3) з допомогою сусідів (допомога з встановленням і користуванням програмами для навчання, допомога з контролем за навчанням дітей тощо); (4) з допомогою самих дітей (старші діти допомагали в навчанні молодшим, контролювали їх) і (5) з допомогою керівництва села (заміна старих дротів на нові, проведення бездротового інтернету).

10. Основні рекомендації батьків щодо покращення якості навчання та організації навчального процесу під час карантину для учасників освітнього процесу стосуються:

- **для керівництва територіальної громади (старостам):** вивчення проблем мешканців територіальної громади; проведення обліку родин у СЖО для надання допомоги таким сім'ям; оновлення матеріально-технічної бази закладів освіти; налагодження комунікації з керівництвом школи, вчителями, батьками школярів; необхідність зробити навчання доступним для всіх дітей.
- **для керівництва школи:** максимальної підтримки вчителів, забезпечення їх потужними комп'ютерами та якісним інтернетом; забезпечення дітей відповідним комп'ютерним обладнанням; заохочення дітей до навчання; організації чіткого розкладу занять;
- **для вчителів:** більш доступного пояснення навчального матеріалу учням; навчання дітей бути самостійними та відповідальними, врахування потреб усіх учнів; зменшення навантаження на учнів під час карантину;
- **для інших батьків:** не замовчувати проблеми та звертатися до керівництва школи, боротися за доступні можливості навчання для своїх дітей; налаштовувати дітей на самоорганізацію під час дистанційного навчання; допомагати вчителям у навчанні дітей і бути більш терплячими; об'єднуватися з іншими батьками та шукати можливості вирішення проблем; допомагати дитині організувати навчальний процес, скласти розклад і контролювати процес навчання.

Як бачимо, більшість шкіл, учителів, батьків у селищних і сільських ТГ прийняли цей виклик карантину і знайшли різноманітні варіанти, щоб діти продовжили навчання. Отже, ефективність такого навчання залежить від спільних зусиль вчителів, батьків та учнів, матеріального стану їхніх сімей. Адже під час організації дистанційного навчання вчитель мусить зважати на наявність в учнів техніки для навчання та якісного інтернету. Обладнання та інтернет, відповідно, мають бути і у вчителя. Від батьків також залежить організація та успішність навчання дітей вдома. Адже має значення наявність окремої кімнати під час занять і комп'ютерного обладнання для навчання, допомога вчителя та батьків у разі виникнення труднощів та багато іншого.

Отже, результати дослідження продемонстрували, що успіх організації навчального процесу в умовах карантину залежить від активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, технічних можливостей і насамперед навичок педагогів у сучасних інформаційних і цифрових технологіях.

РОЗДІЛ 5.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ТА ЗМІШАНОЇ ФОРМ ОСВІТИ, А ТАКОЖ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ ОСВІТИ З УРАХУВАННЯМ СИТУАЦІЇ З COVID-19 (за результатами глибинних інтерв'ю з представниками МОН)

Із метою отримання максимально компетентних і релевантних відповідей на питання забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти, а також реалізації реформи освіти з урахуванням ситуації з COVID-19, до участі в дослідженні запрошувалися представники різних департаментів і директоратів МОН, тобто особи, залучені до прийняття рішень, які виступили експертами з цього питання.

У процесі проведення глибинного інтерв'ю експертами були надані індивідуальні розгорнуті відповіді щодо процесу організації шкільного навчання в територіальних громадах в умовах пандемії COVID-19, а також оціночні судження щодо просування реформ освіти з урахуванням ситуації з COVID-19. Для цього експертам запропонували низку запитань щодо забезпечення дистанційної та змішаної форм освіти і реалізації реформи освіти у виниклій ситуації. Методикою дослідження була передбачена фіксація думок експертів із приводу того чи іншого запитання у вільній формі, для чого більшість запитань ґайду була відкритою.

На запитання, яким саме чином відбувається реалізація реформ у сфері освіти в умовах пандемії COVID-19 (у контексті взаємодії МОН і громад), чи відстежує МОН, яким чином впроваджується реформа освіти на рівні громад тощо, експерти повідомили, що це питання перебуває за межами їхньої компетентності як державних експертів, пославшись при цьому на норми Закону України «Про освіту», згідно з якими мережу спеціальних закладів дошкільної, загальної середньої освіти та інклюзивно-ресурсних центрів, відповідно до потреб дітей, які проживають у громадах, формують органи місцевого самоврядування – обласні та міські ради, що є засновниками таких закладів.

Водночас експерти зазначили, що МОН загалом відстежує реформу освіти, створено групи департаментів освіти областей за рівнями та напрямками, здійснюється комунікація, зокрема проводяться спільні вебінари з представниками громад.

Із метою сприяння розвитку ефективної системи управління освітою в територіальних громадах були створені або створюються органи управління освітою (відділи, підрозділи тощо). Щодо запитання, чи в усіх територіальних громадах створені органи управління освітою, чи будуть їх створювати, наскільки ефективними вони є на сьогодні тощо, відповіді експертів зводяться до таких тез:

- це питання має вирішуватися на місцевому рівні;
- *«формування громад ще триває, не в усіх громадах створено органи управління освітою, а функції управління виконують районні, міські та обласні управління та департаменти»;*
- навіть уже створені органи управління освітою, там, де вони є, не завжди працюють ефективно.

Крім іншого, експерти відзначили проблему передачі майна закладів із районного рівня на ТГ.

Суттєві територіальні відмінності в якості освіти та, відповідно, результатах навчання були і залишаються одними з критичних проблем у сфері повної загальної середньої освіти. Щодо того, яким чином ці відмінності змінилися в ситуації пандемії COVID-19, як вирішуються ці проблеми, зокрема й на рівні МОН та на рівні територіальних громад, думки експертів розділилися на діаметрально протилежні: від повного заперечення, що питання контролю за якістю освіти належить до повноважень МОН, і твердження, що це – сфера компетенції Державної служби якості освіти України та її територіальних органів, до визнання того, що це питання відстежується МОН, а процес його вирішення триває (вводять єдині стандарти, надають інструкції, проводять навчання).

Основним проблемним питанням, як вважають експерти, є своєчасний розподіл і перерозподіл місцевими радами коштів державних субвенцій упродовж року.

У межах проєкту було виділено найбільш актуальні проблеми у сфері шкільної освіти в територіальних громадах в умовах пандемії COVID-19:

- Матеріально-технічне забезпечення школи/шкіл (закладів освіти) в умовах карантину (засоби для дистанційного та онлайн-навчання, доступ до Мережі, санітарно-гігієнічні засоби тощо).
- Організаційно-технічні питання – налагодження ефективної взаємодії учасників освітнього процесу (адміністрації ТГ, школи, батьків, місцевих

органів управління освітою, методичних служб із питань організації дистанційного навчання тощо), зокрема:

- психолого-педагогічний і методичний супровід дистанційного навчання;
- санітарно-гігієнічне навантаження;
- недостатнє фінансування освіти загалом.

● Інші соціально-економічні проблеми, зумовлені пандемією

Одним із завдань дослідження було визначення необхідних дій МОН для вирішення зазначених проблем. Практично всі експерти зійшлися на думці, що найактуальнішою проблемою є налагодження ефективної взаємодії учасників освітнього процесу.

Питання матеріально-технічного забезпечення шкіл, на думку більшості експертів, – це насамперед обов'язок засновника (місцевих рад). Утім, запевняють експерти, МОН проводить не тільки роз'яснювальну роботу, а й надає субвенції та впроваджує відповідні програми. На підтвердження цієї думки був наведений конкретний приклад – у 2020 році обласними, Київською міською державними адміністраціями за рахунок перерозподілу у 2019 році резерву освітньої субвенції та нерозподілених видатків освітньої субвенції для територій Донецької та Луганської областей закуповувалося обладнання для спеціальних шкіл і навчально-реабілітаційних центрів, у яких навчаються діти з порушеннями зору та слуху (розпорядження КМУ від 27 листопада 2019 р. № 1106-р). Обсяг субвенції, передбаченої на ці цілі, становив 44 272 тис. грн по м. Києву.

Експерти повідомили, що в межах організації дистанційного навчання МОН розробило «Рекомендації щодо організації освітнього процесу в закладах освіти в умовах пандемії». А згодом, у співпраці з партнерами, підготувало Методичні рекомендації «Організація дистанційного навчання в школі» – огляд основних інструментів для організації дистанційного навчання, здійснено запис уроків у межах телепроєкту «Всеукраїнська школа онлайн» і запущена платформа «Всеукраїнська школа онлайн». Також за сприяння МОН, ЮНІСЕФ України та ГС «Освіторія» відбулась онлайн-сесія на тему «Організація дистанційного навчання: поради практиків».

Думки експертів щодо фактичної імплементації методичних рекомендацій у територіальних громадах не були однотайними. Частина експертів посилалася на Закон України «Про освіту», згідно з яким рекомендації не є обов'язковими для виконання, і наголошувала, що за організацію освітнього процесу в закладі відповідає безпосередньо керівник шкільного закладу.

Відповідно до іншої думки, імплементація рекомендацій відбулася, а контроль за впровадженням мають здійснювати обласні департаменти.

Відповідаючи на запитання про забезпечення дотримання рівності доступу до навчання (в контексті різного рівня забезпеченості родин засобами для дистанційного навчання та неоднакового доступу до якісного інтернету), експерти наголосили, що це – сфера обов'язків засновників і керівників закладів освіти.

Тривалий період припинення очної освіти відірвав учнів від звичного для них процесу викладання та навчання, що може негативно вплинути на результати навчання. Ще більш істотні труднощі/проблеми виникли із відривом від школи учнів, які відстають у навчанні або родини яких мають соціально-економічні труднощі, – таким учням важко впоратися з навчанням в умовах орієнтації на дистанційне навчання. Більшість експертів повідомила, що це питання перебуває за межами їхньої компетентності. Проте було зазначено, що МОН спільно із Мінцифри та Мінсоцполітики розробляє цільову програму забезпечення відповідними засобами учнів, які відстають у навчанні або родини яких мають соціально-економічні труднощі.

Окремо експерти МОН прокоментували ситуацію щодо організації дистанційного навчання для учнів, які навчаються в спеціальних закладах освіти. Більшість експертів зазначила, що хоч вирішення таких проблем належить до сфери компетенції Мінсоцполітики, а не МОН, однак такі проблеми були передбачені й враховані під час підготовки Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти. Зокрема, учні спеціальних закладів освіти, які проживають у відповідних закладах, продовжують навчання в таких школах (Постанова КМУ від 09 грудня 2020 р. № 1236).

На запитання про харчування та надання освітніх послуг дітям з особливими потребами (діти з певними нозологіями (хворобами) не мають можливості отримувати такі послуги дистанційно) експерти повідомили, що спеціальні школи на період пандемії працюють очно, а формат освіти дітей з інклюзією вирішується в індивідуальному порядку. Харчування тих учнів, які харчувалися безкоштовно в школах, на думку експертів, забезпечується органами місцевого самоврядування. Місцеві бюджети мають забезпечувати харчування учнів таких категорій і передбачати на це відповідні видатки.

Освіта в Україні, як, до речі, і в інших країнах, уже не буде такою, як була раніше. Учителі потребують системної допомоги в роботі з сучасними технологіями. Карантин тільки зайвий раз порушив питання про те, що цю проблему треба вирішувати незалежно від карантину. Думки експертів щодо необхідності підвищення кваліфікації вчителів із використання ІКТ і використання дистанційних технологій у навчанні виявилися досить полярними:

- на цей час програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників уже розроблені, проводяться онлайн-курси та передбачається цифровізація освіти;

- підвищення кваліфікації вчителів не належить до повноважень МОН, а є сферою компетенції Українського інституту розвитку освіти, Інституту модернізації змісту освіти.

Крім того, на думку експертів, треба зважати на те, що вчитель сам обирає, з яких питань (якщо у нього є відповідна потреба), у яких фахівців і в якій формі підвищувати кваліфікацію, що передбачено Наказом МОН від 06.10.2010 р. № 930, зареєстрованим у Мін'юсті 14 грудня 2010 р.

Експерти повідомили, що хоча МОН і не може безпосередньо запроваджувати спеціальні курси в педагогічних вишах країни для навчання ІКТ саме для дистанційної освіти в закладах вищої освіти, але за сприяння МОН до Професійного стандарту вчителів (23.12.2020) було включено опис інформаційно-цифрової компетентності вчителя. Також курси для навчання ІКТ уже діють на базі Інституту післядипломної педагогічної освіти.

Відповіді експертів на запитання щодо додаткового фінансування (субвенції, інші види матеріальної допомоги, стимулювання) освіти в умовах карантину, зокрема сільських і селищних шкіл, виявилися абсолютно різними. Частина експертів стверджувала, що з «ковідного фонду» минулого року на громади було спрямовано більше 1 млрд грн. Крім того, громади отримували й міжнародну технічну допомогу. Експерти повідомили, що хоча безпосередньо вони не опікувалися цими питаннями, але, на їхню думку, дані/кейси ефективного реалізації освітніх субвенцій у територіальних громадах в умовах пандемії COVID-19 є та опрацьовуються насамперед фінансистами.

Інша думка зводилася до того, що фінансування закладів загальної середньої освіти здійснюється за рахунок субвенції з Державного бюджету та коштів місцевих бюджетів. Один з експертів відповів: *«Кошти для забезпечення здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню, на локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, не скеровують на потреби освітніх закладів».*

Експерти повідомили також про види допомоги, надані територіальним громадам у сфері освіти для організації навчального процесу: інформаційну, методичну, субвенційну. Також була згадана міжнародна допомога, зокрема ЮНІСЕФ надав засоби дезінфекції.

Ще одним важливим завданням дослідження було з'ясувати, наскільки ефективною є взаємодія Міністерства освіти і науки з обласними і територіальними управліннями освіти в організації й забезпеченні доступу до навчання під час пандемії, можливі проблеми та шляхи їх вирішення. Переважна більшість експертів оцінила таку взаємодію як досить ефективну, відзначила її постійний і двосторонній характер. Водночас експерти наголосили, що саме пандемія обумовила такий високий рівень взаємодії.

У межах дослідження були виділені найактуальніші напрями удосконалення освіти під час карантину. Експертів попросили вибрати три найважливіші напрями на цей час (за ступенем важливості). Згідно з одностайною думкою опитаних, найважливішим напрямом є оновлення матеріально-технічної бази закладів освіти, надання вчителям необхідної техніки для організації дистанційного навчання, а також запровадження електронного журналу й електронного щоденника.

На наступному місці – розроблення єдиного стандарту дистанційного навчання та відповідних методичних рекомендацій і матеріалів, створення однієї уніфікованої платформи для навчання у класі/школі/країні з доступом до навчальних матеріалів та інструментами для оцінювання.

На третьому місці, як вважають експерти, – забезпечення рівного доступу до ресурсів, достатнього для навчання, інтернет-покриття та мобільного інтернету для закладів освіти та країни.

Четверте місце за рівнем важливості розділили між собою такі напрями, як надання дітям, які не мають необхідного для навчання обладнання, такого обладнання та забезпечення психологічної підтримки дітей, демократичного, коректного підходу до учнів із боку вчителів, із використанням прийомів емпатії – налагодження комунікації між учителями, учнями та батьками.

Висновки до розділу 5

Процес формування органів управління освітою в територіальних громадах ще триває, отже, на думку самих експертів, співпраця МОН з органами управління освітою на цей час є фрагментарною. Зони відповідальності сторін у сфері освіти (МОН, органи місцевого самоврядування, керівники/власники шкіл тощо) на цей момент не повністю врегульовані, можуть частково перетинатися. Немає чіткого розуміння розподілу повноважень між МОН та іншими державними організаціями (Український інститут розвитку освіти, Інститут модернізації змісту освіти, Державна служба якості освіти України). Методична допомога з боку МОН та інших державних структур надається, але з запізненням, а вирішення питань не тільки матеріального забезпечення, а й організації освіти покладається на керівників шкіл та територіальні громади. Показовим при цьому є вибір експертами серед запропонованих варіантів актуальних проблем у сфері шкільної освіти в територіальних громадах і найактуальніших напрямів удосконалення освіти під час карантину – на початку опитування експерти майже одностайно визнали найважливішими організаційно-комунікаційні проблеми, а наприкінці їх більшість надала перевагу проблемі оновлення матеріально-технічної бази як найважливішому на цей час напрямку удосконалення освіти під час карантину.

Аналізуючи відповіді експертів на запропоновані запитання, можна зробити висновок, що в Україні є певні складнощі із загальною та збалансованою концепцією реформування освіти, з огляду на тенденції поширення коронавірусної хвороби COVID-19. На сьогодні наявні тільки точкові реакції на певні наслідки коронавірусу, зокрема нормативні документи: «Щодо організованого завершення 2019/2020 навчального року та зарахування до закладів загальної середньої освіти», «Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти», «Методичні рекомендації «Організація дистанційного навчання в школі» тощо.

Проблеми, що стоять перед освітою України, мають системний характер і не вирішуються поодиночі. Пандемія стала тим стимулом, що прискорив діджиталізацію українського суспільства і спричинив неминучість впровадження інформаційних технологій практично в усі сфери життя. Онлайн-спілкування, віддалена робота, необхідність масової зміни освітніх практик тощо.

Більшість рекомендацій МОН до початку нового навчального року стосувалися тільки санітарно-гігієнічних норм і дотримання умов, встановлених карантинними зонами, які ґрунтуються на Постанові головного санітарного лікаря «Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19»¹. Методичних рекомендацій МОН не запропонував, а відповідальність за організацію та форму дистанційного навчання поклав на педагогічну раду кожної окремої школи. Водночас органами влади багатьох країн потрібні ініціативи та онлайн-ресурси для дистанційної освіти були запроваджені ще у березні-червні 2020 року².

Важко перерахувати всі ті проблеми, які постали перед освітянами в організації дистанційного навчання. Зважаючи на те, що незадовго до коронакризи освітня сфера тільки почала реформуватися – мається на увазі реформа молодших класів у рамках НУШ (Нова Українська Школа), – можна сказати, що з введенням карантину освіта опинилася в складній ситуації. Результати проведених у межах цього дослідження опитувань посадових осіб ТГ, учителів, батьків допомогли визначити перелік основних проблем, пов'язаних із припиненням навчання у школах/переходом на дистанційне або змішане навчання. Серед них: труднощі з матеріально-технічним забезпеченням шкіл – низька швидкість інтернет-зв'язку або його відсутність; відсутність стандартизованої онлайн-платформи для дистанційного навчання; відсутність у багатьох учителів та учнів сучасних мобільних пристроїв, комп'ютерів та інших гаджетів (для організації та проведення занять) тощо; труднощі в організаційно-технічних питаннях

¹ Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) [Електронний ресурс] // Міністерство охорони здоров'я України: [офіційний вебпортал]. – Режим доступу: www.moz.gov.ua/uploads/ckeditor.pdf, вільний. – Назва з екрана

² How countries are using edtech (including online learning, radio, television, texting) to support access to remote learning during the COVID-19 pandemic [Електронний ресурс] // THE WORLD BANK: [офіційний вебпортал]. – Режим доступу до ресурсу: www.worldbank.org/en/topic/edutech/brief/how-countries-are-using-edtech-to-support-remote-learning-during-the-covid-19-pandemic.

налагодження освітнього процесу – онлайн-трансляції та комунікація через різні платформи; ненормований робочий день учителів тощо; труднощі з психолого-педагогічним і методичним супроводом – відсутність досвіду такого навчання, як у вчителів, так і учнів; недостатній рівень володіння ІКТ як учителів, так і батьків тощо.

Серед позитивних наслідків онлайн-освіти 2020 року можна виокремити отримання (в багатьох родинах вимушене) інформаційно-комунікаційних компетенцій. Це допоможе подоланню проблеми цифрового розриву між поколіннями – багато немолодих людей (і навіть частка людей середнього віку) не володіють на сучасному рівні комп'ютерами, ноутбуками та планшетами. Значна кількість людей, які недостатньо обізнані в електронних гаджетах, донедавна вкрай скептично сприймали ідею купівлі товарів і послуг через інтернет, оплати комунальних рахунків, користування онлайн-сервісами Пенсійного фонду тощо. Утім, якість інтернету неоднакова по країні, досі є чимало населених пунктів, де інтернет-зв'язок відсутній або нестабільний, навіть якщо домогосподарство забезпечене комп'ютером або смартфоном.

РОЗДІЛ 6.

ІСТОРІЇ УСПІХУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ У ТГ В УМОВАХ COVID-19

Одним із завдань дослідження було визначення кращих прикладів з організації і надання освітніх послуг під час карантинних заходів у територіальних громадах. Представники влади/посадові особи ТГ, які брали участь у соціологічному дослідженні, виділили успішні, на їхню думку, приклади вирішення своїх громадських проблем щодо організації навчання дітей під час карантину. Систематизація цих прикладів дає змогу стверджувати, що успішні практики громад базуються на поєднанні лідерства влади, ініціативи вчителів, відповідальності батьків і консолідації їхніх спільних зусиль. Зокрема, місцева влада/відділи освіти вирішували проблеми наявності та якості інтернету та мобільного зв'язку, намагалися покращити забезпечення ґаджетами учасників освітнього процесу, допомагали сім'ям із СЖО, надавали інформаційно-консультативну підтримку; вчителі шукали свої підходи до роботи з урахуванням особливостей сільської місцевості, здобували нові навички та вчилися працювати дистанційно, підвищували власну кваліфікацію, широко застосовували індивідуальний підхід у підтримці учнів, які не мали можливості працювати дистанційно; батьки купували ґаджети для дистанційного навчання, підтримували дітей з інших родин, вчилися дистанційно комунікувати. Нижче наведені найбільш успішні практики забезпечення навчання дітей у ТГ в умовах COVID-19.

1. Вінницька область, Могилів-Подільський район, с. Муровані Курилівці, Мурованокуриловецька ТГ

Відділ освіти в ТГ на стадії формування.

Ініціатива вчителів

Під час карантину та запровадження дистанційної форми навчання Мурованокуриловецька ТГ постала перед проблемами, які мають фактично всі громади в сільській місцевості в Україні: відсутність якісного інтернету та незабезпеченість усіх учнів пристроями, необхідними для дистанційного

навчання. Для забезпечення освітнього процесу під час карантину в освітніх закладах громади почали активно використовувати можливості дистанційної роботи та пошук шляхів вирішення наявних проблем. Так, зусиллями відділу освіти ТГ, що перебуває на стадії формування, за підтримки районної адміністрації та керівництва шкіл функціонують сайти навчальних закладів, на яких розміщується вся необхідна інформація, є Facebook-сторінка, використовуються відеоконференції для проведення занять, месенджери тощо.

На початку впровадження дистанційного навчання у зв'язку з відсутністю єдиної платформи для його проведення вчитель інформатики однієї зі шкіл територіальної громади розробив окрему платформу з використанням програмного продукту **Microsoft Office 365**. Доступ до платформи отримали всі школи територіальної громади. Перед початком її використання для всіх вчителів був проведений онлайн-курс із ознайомлення з можливостями платформи та покрокового її використання. Це розширило можливості вільного доступу всіх вчителів і учнів до дистанційного навчання та підвищило його якість.

У результаті проведених доповнень зі створення єдиної платформи телефонна комунікація для надання завдань учням була зведена до мінімуму. Діти, які не мали власних гаджетів, об'єднувалися з сусідами для отримання доступу до навчання. Таким чином, у громаді під час карантину практично не виникало проблеми доступу до освітніх послуг дітей з особливими потребами.

2. Дніпропетровська область, Новомосковський район, с. Губиниха, Губиниська ТГ.

Навчальні заклади ТГ підпорядковані районній державній адміністрації (на час опитування).

Ініціатива відділу освіти районної державної адміністрації

Під час карантину почали застосовувати дистанційне навчання. Громада постала перед недостатнім забезпеченням учнів технічними засобами, особливо у зв'язку з тим, що приблизно половина сімей, які виховують дітей шкільного віку, перебувають у СЖО. Оскільки додаткового фінансування на придбання гаджетів для вчителів та учнів не передбачалося, довелося активно покладатися на телефонний зв'язок між вчителями та батьками. Адміністрація шкіл в особі директора і вчителів відповідних класів роздруковувала матеріали для навчання та передавала їх батькам учнів. За попередньою домовленістю, батьки забирали матеріали у вчителів під час особистих зустрічей, із дотриманням усіх карантинних вимог. Водночас учителі були на постійному зв'язку із батьками та мали можливість надати консультаційну допомогу або пояснення щодо матеріалів для учнів, через телефони батьків.

3. Херсонська область, Скадовський район, с. Каланчак, Каланчацька ТГ.

Відділ освіти в ТГ.

Ініціатива ТГ і вчителів

Із початком карантину та запровадженням дистанційного навчання в громаді виявилися проблеми, пов'язані з відсутністю доступу до якісного інтернету та повного забезпечення необхідними ґаджетами вчителів і учнів.

Від початку дистанційного навчання через відсутність ґаджетів та інтернету в окремих родинах керівництво ТГ збило інформацію про такі потреби та розпочало пошуки шляхів вирішення проблеми. Для продовження навчання дітей у таких сім'ях вчителі друкували матеріали для виконання завдань дітьми і переважно через батьків, під час особистих зустрічей, передавали учням. Після виконання дітьми завдань батьки передавали готові роботи вчителям. Також були розроблені індивідуальні плани занять для дітей у СЖО, заняття відбувалися у вигляді особистих зустрічей дітей із вчителями, з дотриманням всіх карантинних вимог. Саме під час таких зустрічей у дітей із СЖО була змога поставити запитання вчителям щодо матеріалів й отримати додаткове роз'яснення навчального матеріалу.

Крім цього, вчителі проводили окремі консультації для тих батьків, які не мали навичок користування онлайн-сервісом Zoom, що використовувався як для навчання, так і для проведення батьківських зборів. Після проведення додаткового консультування батьків ця проблема була вирішена. Також, за словами вчителів, питання відсутності ґаджетів було частково вирішено тим, що діти мали змогу по черзі користуватися пристроями, наявними в школах.

4. Чернігівська область, Прилуцький район, Варвинська ТГ, смт Варва

Відділ освіти в ТГ.

Ініціатива вчителів

У громаді в багатьох сім'ях, особливо із СЖО, були відсутні ґаджети та доступ до інтернету під час дистанційного навчання. Для забезпечення доступу до освіти вчителі склали індивідуальні плани занять для таких дітей та відвідували сім'ї за графіком – із метою пояснення матеріалів, надання домашніх завдань і перевірки виконаних. До того ж учителі завжди були на телефонному зв'язку з батьками та надавали консультації в разі виникнення такої потреби. В період очного навчання всі вчителі та учні були забезпечені засобами індивідуального захисту та дотримувалися соціальної дистанції.

Для вирішення проблем із відсутністю інтернету та гаджетів керівництво ТГ зверталось до місцевих депутатів щодо виділення фінансування на потреби освіти та забезпечення якісного інтернету. Також у ТГ була ініційована добровільна акція «Подаруй зайвий смартфон учню, який його потребує». За досягнення в навчанні благодійники (дирекція підприємств, що розташовані на території громади) дарували учням смартфони.

5. Чернівецька область, Дністровський район, с. Кельменці, Кельменецька ТГ.

Відділ освіти в ТГ.

Ініціатива ТГ

Для можливості проведення дистанційного навчання були виділені кошти із бюджету ТГ на збільшення швидкості інтернету для 10 шкіл ТГ. Також за програмою «Нова українська школа» було закуплено 41 ноутбук для вчителів. Вчителями інформатики на рівні шкіл були організовані курси для вчителів старшого віку з користування комп'ютерами та використання програм дистанційного навчання. Вчителі молодшого віку допомагали вчителям старшого віку із використанням техніки під час дистанційного навчання.

Оскільки не всі сім'ї мали гаджети для ефективного проведення дистанційного навчання та не було коштів для повного їх забезпечення, на території школи були підготовлені спеціальні скриньки для кожного класу окремо, в яких вчителі залишали роздруковані матеріали для навчання, а учні – готові домашні завдання. Таким чином, для тих дітей, які не мали можливості використовувати техніку для дистанційного навчання, була можливість вчасно отримувати матеріали та виконувати завдання, а вчителі мали можливість проводити вчасне оцінювання знань учнів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Для центральних органів влади

- Розроблення програм адресної допомоги родинам із СЖО з метою забезпечення технічними засобами, програмним забезпеченням, необхідними для навчання дітей. Вирішення цього питання має відбуватися на центральному рівні, оскільки, як показало опитування, територіальні громади не мають достатніх фінансових можливостей для його вирішення.
- Субсидування з Державного бюджету України територіальних громад для вирішення проблеми належного технічного оснащення шкіл і подолання проблеми цифрової нерівності. Фінансування має бути виділено саме з Державного бюджету для забезпечення рівних умов і рівного доступу до якісних освітніх послуг у сфері загальної середньої освіти для всіх дітей незалежно від місця проживання, відповідно до статті 53 Конституції України. Особливо актуальним це питання є для сільських і селищних громад, до яких входять віддалені села.
- Вивчення міжнародного досвіду (експертів, організацій тощо) щодо нюансів та наслідків карантинних обмежень у закладах освіти. Це рекомендації ООН, ВООЗ, ЮНІСЕФ, кейси інших країн тощо.
- Створення якісного цифрового контенту, зокрема для компенсації результатів навчання, спричинених переходом на дистанційну форму освіти.

2. Для центральних/обласних органів влади

- Проведення роботи з провідними національними провайдерами мобільного зв'язку та інтернету з питань започаткування та реалізації проєктів державно-приватного партнерства для забезпечення якісного мобільного покриття в сільській місцевості та, передусім, у віддалених селах.
- Рекомендації провайдерам мобільного зв'язку та інтернету надати адресну допомогу – забезпечення якісного мобільного покриття в сільській місцевості та, передусім, у віддалених селах за відповідними зверненнями територіальних громад. Створення робочої групи, гарячої лінії, інформаційної підтримки, підготовка покрокового плану такої допомоги.

3. Для МОН

- Вдосконалення питань кількісного складу та штату працівників середніх загальноосвітніх навчальних закладів, а також норми педагогічного навантаження вчителів із метою їх приведення у відповідність до нових вимог, зумовлених специфікою дистанційної/змішаної форми навчання (зокрема, вищим рівнем затрат праці) та індивідуалізації підходу вчителів до навчання учнів у дистанційній формі.
- Розроблення та впровадження дієвих інструментів комунікації з учасниками освітнього процесу з метою отримання органами державної влади достовірної інформації щодо складнощів і проблем, що виникають або можуть виникнути в учасників освітнього процесу під час дистанційного навчання, та надання їм підтримки. Необхідне довгострокове планування з огляду на невизначеність строків карантинних обмежень і, відповідно, на всі нововведення і обмеження, має бути обґрунтування заходів, пояснення наслідків тощо.
- Активізація роботи щодо напрацювання комплексних рекомендацій для закладів освіти щодо організації навчального процесу під час карантину з урахуванням специфіки сільської місцевості, зокрема щодо опанування вчителями навичок дистанційного навчання. Розроблення мінімальних санітарно-гігієнічних та освітніх вимог з урахуванням місцевості для досягнення освітніх стандартів.
- Внесення до програм підвищення кваліфікації педагогів курсів захисту прав в освіті, технологій дистанційного навчання, володіння сучасними ІКТ, профілактики та подолання конфліктів і медіації.
- Проведення на основі Державних стандартів загальної середньої освіти оновлення та інтегрування навчальних програм із метою усунення інформаційного перевантаження та змістовної незбалансованості.
- Розроблення стандарту дистанційного навчання (використання технологій дистанційного навчання) і відповідних методичних рекомендацій.
- Створення Центру технічної допомоги у сфері освіти.
- Створення лінії інформаційної та психологічної підтримки як для учнів, так і для вчителів (відсутність чи недостатність навичок онлайн-спілкування, соціальних зв'язків і комунікації можуть спричинити відповідні проблеми).
- Заохочення позанавчального онлайн-спілкування та дозвілля.

- Здійснення моніторингу та контролю якості дистанційного навчання в закладах освіти (зокрема застосовування схваленого педагогічною радою способу здійснення керівником закладу контролю за виконанням освітніх програм).

4. Для органів місцевого самоврядування

- Організація на постійній основі обліку і моніторингу сімей, у яких учні не мають доступу до комп'ютерної техніки та інтернету для подальшого швидкого реагування та забезпечення навчальних потреб, зумовлених пандемією.
- Оновлення матеріально-технічної бази закладів освіти в територіальних громадах для забезпечення неперервності та належної якості освітнього процесу.
- Забезпечення організаційної та методичної підтримки педагогічних працівників для реалізації дистанційного навчання.
- Закладення в бюджет місцевих громад витрат на забезпечення вчителів необхідним обладнанням і, за потреби, на їх навчання використанню ІКТ.
- Створення умов для забезпечення повноцінної участі в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами (ООП) з обов'язковим урахуванням індивідуальної програми розвитку під час дистанційного навчання (використання технологій дистанційного навчання) в умовах карантину або надзвичайних ситуацій.
- Розвивати заклади освіти задля можливості працювати з інклюзіями як онлайн, так і офлайн.

5. Для МОН, МОЗ, ОМС

- Створення ефективної системи комунікації МОН, МОЗ, органів місцевого самоврядування з вчителями, учнями та батьками з метою надання їм якісної і своєчасної інформаційної та іншої підтримки.

6. Для МОН та ОМС

- Забезпечення закладів освіти новими комп'ютерами та доступним високошвидкісним інтернетом, насамперед у селах і малих містах, а також розроблення та впровадження якісного цифрового контенту в закладах освіти.

ДОДАТОК 1.

ТАБЛИЦІ ОДНОВИМІРНИХ РОЗПОДІЛЕНЬ

(додається окремо в форматі EXCEL)